

UNIA EUROPEJSKA
– PERSPEKTYWY SPOŁECZNO-EKONOMICZNE
– NR 1(4)/2012

ROCZNIK NAUKOWY POŚWIĘCONY ZAGADNIENIOM
EUROPEJSKIEGO ROKU AKTYWNOŚCI OSÓB
STARSZYCH I SOLIDARNOŚCI MIĘDZYPOKOLENIOWEJ
– POD REDAKCJĄ
PROF. WSG DR MARZENY SOBCZAK-MICHAŁOWSKIEJ
I DR KAROLINY MARCHLEWSKIEJ-PATYK

PUBLIKACJA PRZYGOTOWANA ZOSTAŁA PRZY WSPÓŁPRACY
PUNKTU INFORMACYJNEGO EUROPE DIRECT –
INOWROCŁAW ORAZ WYDZIAŁU STUDIÓW STOSOWANYCH
WYŻSZEJ SZKOŁY GOSPODARKI

Bydgoszcz 2012

RECENZENCI NAUKOWI TOMU 1(4)/2012 – PROF. DR HAB. CZESŁAW MAJ,
PROF. DR HAB. MAŁGORZATA KOWALCZYK-JAMNICKA

REDAKCJA NAUKOWA TOMU 1(4)/2012 – PROF. WSG DR MARZENA
SOBCZAK-MICHAŁOWSKA I DR KAROLINA MARCHLEWSKA-PATYK

**RADA NAUKOWA ROCZNIKA „UNIA EUROPEJSKA – PERSPEKTYWY
SPOŁECZNO-EKONOMICZNE”**

- Prof. dr hab. Roman Bäcker – Uniwersytet Mikołaja Kopernika
- Prof. dr hab. Ryszard Borowicz – Uniwersytet Mikołaja Kopernika
- Prof. dr hab. Zdzisław Mach – Uniwersytet Jagielloński
- Prof. dr hab. Krystyna Michałowska-Gorywoda – Szkoła Główna Handlowa
- Prof. dr hab. Andrzej Kaleta – Uniwersytet Mikołaja Kopernika
- Prof. dr hab. Alexander Kozlov – Sankt Petersburg State Polytechnical University
- Prof. dr hab. Wielisława Warzywoda-Kruszyńska – Uniwersytet Łódzki
- Prof. dr hab. Grażyna Ulicka – Uniwersytet Warszawski
- Prof. dr hab. Andrzej Szahaj – Uniwersytet Mikołaja Kopernika
- Prof. dr hab. Zenon Wiśniewski – Uniwersytet Mikołaja Kopernika
- Prof. dr hab. Ryszard Zięba – Uniwersytet Warszawski
- Prof. dr hab. Zbigniew Czachór – Uniwersytet Adama Mickiewicza
- Prof. dr hab. Krzysztof Piątek – Uniwersytet Mikołaja Kopernika

**ZESPÓŁ REDAKCYJNY ROCZNIKA „UNIA EUROPEJSKA – PERSPEKTY-
WY SPOŁECZNO-EKONOMICZNE”**

- REDAKTOR NACZELNY – prof. WSG dr Marzena Sobczak-Michałowska,
dr Karolina Marchlewska-Patyk
- ZESPÓŁ TEMATYCZNY (REDAKTORZY MERYTORYCZNI) – dr Michał
Cichoracki, prof. WSG dr Marek Chamot, dr Karolina Marchlewska-Patyk, prof.
WSG dr Marzena Sobczak-Michałowska, dr Ilona Urbanyi-Popiołek, dr Agniesz-
ka Wedeł-Domaradzka
- SEKRETARZE – mgr Marta Tybura, mgr Joanna Wójtowicz
- KOREKTA JĘZYKOWA – mgr Elżbieta Rogucka – język polski, mgr Edyta
Krzysztoforska – język angielski
- REDAKCJA TECHNICZNA – mgr inż. Piotr Komorowski

ISSN 2084-5146

**EUROPEAN UNION
– SOCIAL-ECONOMIC PERSPECTIVES
– 1(4)/2012**

ANNUAL PUBLICATION DEDICATED TO THE ISSUES OF THE
EUROPEAN YEAR FOR ACTIVE AGEING AND SOLIDARITY
BETWEEN GENERATIONS

– EDITED BY PROF WSG MARZENA SOBCZAK-MICHAŁOWSKA, PHD
AND KAROLINA MARCHLEWSKA-PATYK, PHD

PUBLICATION PREPARED IN COOPERATION WITH THE
INFORMATION POINT – EUROPE DIRECT IN INOWROCŁAW
AND THE DEPARTMENT OF APPLIED STUDIES
OF THE UNIVERSITY OF ECONOMY

Bydgoszcz 2012

SCIENTIFIC REVIEWER OF VOLUME 1(4)/2012 – Prof CZESŁAW MAJ, PHD;
PROF MAŁGORZATA KOWALCZYK-JAMNICKA, PHD

SCIENTIFIC EDITORS OF VOLUME 1(4)/2012 – PROF WSG MARZENA
SOBCZAK-MICHAŁOWSKA, PHD; KAROLINA MARCHLEWSKA-PATYK,
PHD

**SCIENTIFIC COUNCIL OF “EUROPEAN UNION – SOCIAL-ECONOMIC
PERSPECTIVES”**

- Prof Roman Bäcker, PhD – Nicolaus Copernicus University
- Prof Ryszard Borowicz, PhD – Nicolaus Copernicus University
- Prof Zdzisław Mach, PhD – Jagiellonian University
- Prof Krystyna Michałowska-Gorywoda, PhD – Warsaw School of Economics
- Prof Andrzej Kaleta, PhD – Nicolaus Copernicus University
- Prof Alexander Kozlov, PhD – Sankt Petersburg State Polytechnical University
- Prof Wielisława Warzywoda-Kruszyńska, PhD – University of Łódź
- Prof Grażyna Ulicka, PhD – University of Warsaw
- Prof Andrzej Szahaj, PhD – Nicolaus Copernicus University
- Prof Zenon Wiśniewski, PhD – Nicolaus Copernicus University
- Prof Ryszard Zięba, PhD – University of Warsaw
- Prof Zbigniew Czachór, PhD – Adam Mickiewicz University
- Prof Krzysztof Piątek, PhD – Nicolaus Copernicus University

**EDITORIAL STAFF OF “EUROPEAN UNION – SOCIAL-ECONOMIC
PERSPECTIVES”**

- EDITOR-IN-CHIEF – Prof of University of Economy Marzena Sobczak-Michałowska, PhD; Karolina Marchlewska-Patyk, PhD
- EDITORIAL TEAM (FACTUAL EDITORS) – Michał Cichoracki, PhD; Prof of University of Economy Marek Chamot, PhD; Karolina Marchlewska-Patyk, PhD; Prof of University of Economy Marzena Sobczak-Michałowska, PhD; Ilona Urbanyi-Popiołek, PhD; Agnieszka Wedeł-Domaradzka, PhD
- SECRETARIES – Marta Tybura, MA; Joanna Wójtowicz, MA
- LANGUAGE EDITOR – Elżbieta Rogucka, MA – Polish, Edyta Krysztoforska, MA – English
- TECHNICAL EDITOR – Piotr Komorowski, MSc

ISSN 2084-5146
Bydgoszcz 2012

UNIA EUROPEJSKA
- PERSPEKTYWY SPOŁECZNO-EKONOMICZNE
- ROCZNIK NAUKOWY 1(4)/2012

PRZYGOTOWANY PRZY WSPÓŁPRACY PUNKTU
INFORMACYJNEGO EUROPE DIRECT – INOWROCŁAW
ORAZ WYDZIAŁU STUDIÓW STOSOWANYCH
WYŻSZEJ SZKOŁY GOSPODARKI

POŚWIĘCONY ZAGADNIENIOM EUROPEJSKIEGO ROKU
AKTYWNOŚCI OSÓB STARSZYCH
I SOLIDARNOŚCI MIĘDZYPOKOLENIOWEJ
– POD REDAKCJĄ
PROF. WSG DR MARZENY SOBCZAK-MICHAŁOWSKIEJ
I DR KAROLINY MARCHLEWSKIEJ-PATYK

PUBLIKACJA WSPÓLFINANSOWANA PRZEZ KOMISJĘ EUROPEJSKĄ
I WYŻSZĄ SZKOŁĘ GOSPODARKI

SPIS TREŚCI

MARZENA SOBCZAK-MICHAŁOWSKA, KAROLINA MARCHLEWSKA-PATYK Europejski Rok Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej – wprowadzenie	9
MARZENA SOBCZAK-MICHAŁOWSKA Aktywizacja osób starszych i budowanie solidarności międzypokoleniowej	13
MIKOŁAJ GĘBKA Opóźniona prokreacja a trudności związane z rolami rodzinnymi seniorów	27
MICHAŁ CICHORACKI Zmiany demograficzne w państwach Unii Europejskiej a wzrost politycznego znaczenia osób w wieku poprodukcyjnym	38
MACIEJ SMOLAREK Wykluczenie cyfrowe osób starszych w Unii Europejskiej i w Polsce	46
ELŻBIETA TWARDOWSKA Sytuacja mieszkaniowa osób starszych w Polsce	57
ALEXANDER KOZLOV Economical state and behavior of the Russian Seniors	71
MAŁGORZATA DYSARZ-LEWIŃSKA „Prawa Starości” – o społecznie zaangażowanym projekcie dyplomowym zrealizowanym w czerwcu 2012 r. w Instytucie Kulturoznawstwa WSG	82
AFILIACJE	90
PUNKTY INFORMACYJNE KOMISJI EUROPEJSKIEJ EUROPE DIRECT W POLSCE	94

EUROPEAN UNION
– SOCIAL-ECONOMIC PERSPECTIVES
– ANNUAL PUBLICATION 1(4)/2012

PUBLICATION PREPARED IN COOPERATION WITH THE
INFORMATION POINT – EUROPE DIRECT IN INOWROCŁAW
AND THE DEPARTMENT OF APPLIED STUDIES
OF THE UNIVERSITY OF ECONOMY

DEDICATED TO THE ISSUES OF THE EUROPEAN YEAR FOR
ACTIVE AGEING AND SOLIDARITY BETWEEN GENERATIONS
– EDITED BY PROF WSG MARZENA SOBCZAK-MICHAŁOWSKA, PHD
AND KAROLINA MARCHLEWSKA-PATYK, PHD

PUBLICATION CO-FINANCED BY THE EUROPEAN COMMISSION
AND UNIVERSITY OF ECONOMY

TABLE OF CONTENTS

MARZENA SOBCZAK-MICHAŁOWSKA, KAROLINA MARCHLEWSKA-PATYK	
European Year for Active Ageing and Solidarity between Generations – introduction	9
MARZENA SOBCZAK-MICHAŁOWSKA	
Activating older people and building up solidarity between generations	13
MIKOŁAJ GĘBKA	
Delayed procreation and problems associated with family roles of seniors	27
MICHAŁ CICHORACKI	
Demographic changes in the states of the European Union and the increase in the political importance of persons in post-working-age	38
MACIEJ SMOLAREK	
The problem and examples of counteracting the digital divide of older people in the European Union and Poland	46
ELŻBIETA TWARDOWSKA	
The housing situation of the elderly in Poland	58
ALEXANDER KOZLOV	
Economic state and behaviour of the Russian seniors	71
MAŁGORZATA DYSARZ-LEWIŃSKA	
“The Rights of the Old Age” about the socially involved graduation project carried out in June 2012 in The Institute of Cultural Studies of The University of Economy	82
AFFILIATIONS	90
INFORMATION POINTS OF THE EUROPEAN COMMISSION – EUROPE DIRECT IN POLAND	94

MARZENA SOBCZAK-MICHAŁOWSKA

WYDZIAŁ STUDIÓW STOSOWANYCH, WYŻSZA SZKOŁA GOSPODARKI

KAROLINA MARCHLEWSKA-PATYK

PUNKTY INFORMACYJNE EUROPE DIRECT – BYDGOSZCZ I INOWROCŁAW PRZY WYŻSZEJ
SZKOLE GOSPODARKI, CENTRUM EUROPEJSKIE IM. ROBERTA SCHUMANA

Europejski Rok Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej – wprowadzenie

Decyzją Komisji Europejskiej, rok 2012 ogłoszony został **Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej**. Jego zasadniczym celem stało się zwrócenie uwagi i docenienie przez opinię publiczną wkładu, jaki do społeczeństwa wnoszą osoby starsze.

Europejski Rok stał się także pretekstem do tego, aby zachęcić osoby mające wpływ na życie społeczne i polityczne Unii Europejskiej (UE) do podejmowania działań, które sprzyjałyby aktywności osób starszych i wzmocnieniu solidarności międzypokoleniowej. W czasie tym postanowiono zwrócić szczególną uwagę na kilka istotnych kwestii, które mogłyby sprzyjać działaniom na rzecz „aktywnego starzenia się”. W pierwszej kolejności skoncentrowano się więc na „starzeniu się w dobrym zdrowiu”, „aktywnym udziale w życiu społecznym” i „spełnieniu w życiu zawodowym” oraz potrzebie większej „niezależności w życiu codziennym”¹.

Warte ciągłego podkreślania jest również to, że bez względu na swój wiek osoby starsze nieprzerwanie mogą odgrywać ważną rolę w społeczeństwie i dłużej cieszyć się życiem. Kluczowa kwestia to znalezienie sposobu na to, by jak najlepiej wykorzystać ich potencjał. Stąd też, nie tylko w 2012 r., ale przez cały czas aktywność osób starszych powinna być nieustannie wspierana. W szczególności powinno to objąć takie obszary, jak: **zatrudnienie, udział w życiu społecznym oraz samodzielne życie**.

Działania na rzecz osób starszych i solidarności międzypokoleniowej podejmowane są także przez Polskę. Na fakt ten, oprócz założeń *Europejskiego Roku*, wpłynęły również działania związane z prowadzoną w ostatnich miesiącach analizą i debatą publiczną, mającą na celu identyfikację problemów osób starszych.

¹ Europejski Rok Aktywności Osób Niepełnosprawnych i Solidarności Międzypokoleniowej, [Online], dostępne: <http://europa.eu/ey2012/ey2012.jsp?langId=pl>, 13.09.2012.

Działania te są istotne przede wszystkim z punktu widzenia problemów społecznych i demograficznych występujących w Polsce, które mają szczególny wydźwięk na tle planów rozwojowych naszego państwa. Efektem tych działań jest *Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych i na lata 2012–2013*², w którym dokonano analizy procesów demograficznych w Polsce. Podsumowano w nim poziom działalności społecznej osób starszych, poddano analizie sytuację dochodową gospodarstw domowych emerytów oraz oceniono proponowane formy edukacji dla osób starszych. Ważne było także przyjrzenie się zagospodarowaniu czasu wolnego osób starszych, a także zdrowiu i usługom kierowanym do tej grupy wiekowej. Efekty z realizacji zapisanych w Programie działań poznamy w 2014 r.

W miejscu tym należy podkreślić, że *Rządowy Program* nie jest jedynym dokumentem w zakresie aktywności na rzecz osób w wieku poprodukcyjnym. Stanowi on integralną część *Strategii Rozwoju Kraju na lata 2007–2015*, której celem jest zaprogramowanie i rozwój Polski, przede wszystkim w wymiarze demograficznym oraz z uwzględnieniem rozwoju kształcenia ustawicznego, zbudowaniem systemu opiekuńczego oraz aktywizacji i integracji osób starszych w środowisku lokalnym. Na tym jednak nie koniec. Już w 2005 r. Rada Ministrów przyjęła także *Strategię Polityki Społecznej na lata 2007–2013*. Dokument ten stanowi zbiór priorytetów państwa, które koncentrują się na wdrożeniu m.in. aktywnej polityki społecznej, kompleksowej rehabilitacji i aktywizacji osób niepełnosprawnych oraz budowie systemu wsparcia dla osób w wieku poprodukcyjnym.

Przedstawione powyżej dokumenty wyraźnie pokazują, że Polska należy do tych państw, które do realizacji wyzwań w zakresie aktywizacji osób niepełnosprawnych i solidarności międzypokoleniowej jest przygotowane. Pozostaje jedynie nadzieja, że zapisy te nie pozostaną jedynie na poziomie teoretycznym, a zaczną obowiązywać przede wszystkim w życiu codziennym.

---

² Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych i na lata 2012–2013, [Online], dostępne: http://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/1_NOWA%20STRONA/Aktualnosc/seniorzy/Rzadowy%20Program%20ASOS_2012-2013.pdf, 12.09.2012.

MARZENA SOBCZAK-MICHAŁOWSKA

DEPARTMENT OF APPLIED STUDIES, UNIVERSITY OF ECONOMY

KAROLINA MARCHLEWSKA-PATYK

INFORMATION POINT – EUROPE DIRECT IN BYDGOSZCZ AND INOWROCŁAW, UNIVERSITY OF ECONOMY, EUROPEAN CENTRE OF ROBERT SCHUMAN

European Year for Active Ageing and Solidarity between Generations – introduction

The European Commission has declared the year 2012 **European Year for Active Ageing and Solidarity between Generations**. The fundamental principle of it is to make the public pay attention to the contribution on the part of older people to the society and appreciate it.

The European Year has also become a pretext to encourage people having an influence on the social and political life of the European Union (EU) to take action which would create favourable conditions for active ageing and building up solidarity between generations. It has also been decided to pay attention to some essential issues, which could favour “active ageing.” First and foremost, some emphases have been put on “healthy conditions for ageing,” “active participation in society,” “fulfillment in employment,” as well as the need of “independent living.”¹

It is worth underlining that no matter their age older people can play a vital role in the society and enjoy their life. The key is to find a way to use their potential. Thus, not only in 2012, but all the time the activity of older people should constantly be supported. In particular in such areas as: **employment, participation in society and independent living**.

Poland also takes action in favour of older people and solidarity between generations. This fact has been, apart from the *European Year*, influenced by action connected with the public analysis and debate run in recent months and aiming at identifying the problems of older people.

---

¹ European Year for Active Ageing and Solidarity between Generations, [Online], available at: <http://europa.eu/ey2012/ey2012.jsp?langId=pl>, 13.09.2012

This is essential, first and foremost, from the point of view of the social and demographic issues typical for Poland, which have special overtones against the background of the development plans of our country. The result of this action is the *Government Programme for Senior Citizens Social Activity 2012–2013*,² including the analysis of the demographic processes in Poland. The programme summarizes the level of the social activity of older people, analyses the financial situation of the elderly and assesses the suggested forms of the education of older people. It was important to take a look at the budget of free time of the elderly, as well as the health and services for this age group. The results of the implementation of the Programme action will be known in 2014.

It should be noted here that the *Government Programme* is not the only document in the scope of activity for people being in post-working-age. It is an integral part of *State Development Strategy for the years 2007–2015*, whose aim is to program and develop Poland, first and foremost, in the demographic dimension, as well as including life-long learning, creating the care, activation and integration system of older people in the local environment. But it is not all yet. In 2005 the Council of Ministers accepted *Social Policy Strategy for the years 2007–2013*. The document is a set of priorities of the state, which concentrates on the implementation of the active social policy, complex rehabilitation and activation of the disabled, as well as building up a support system for the post-working-age population.

The documents presented above clearly show that Poland belongs to the states that are prepared for the implementation of the challenges in the scope of the activation of the disabled and solidarity between generations. There is a hope that these regulations will not only be theoretical, but they will also be in effect in the daily life.

---

² The Government Programme for Senior Citizens Social Activity 2012–2013, [Online], available at: http://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/1_NOWA%20STRONA/Aktualnosci/seniorzy/Rzadowy%20Program%20ASOS_2012-2013.pdf, 12.09.2012.

MARZENA SOBCZAK-MICHAŁOWSKA

WYDZIAŁ STUDIÓW STOSOWANYCH, WYŻSZA SZKOŁA GOSPODARKI

Aktywizacja osób starszych i budowanie solidarności międzypokoleniowej

Streszczenie: Postępująca ekspansja starości demograficznej (według szacunków w 2050 r. 1/3 ludności Europy będą stanowić osoby w wieku poprodukcyjnym) wymaga kształtowania otoczenia społecznego oraz funkcjonowania właściwie zorganizowanych sieci wsparcia dla osób w schyłkowej fazie życia. Jednym z założeń polityki inkluzyjnej Unii Europejskiej jest uczenie się przez całe życie (lifelong learning) oraz solidarność międzypokoleniowa. Można nawet odnieść wrażenie, iż traktowane są one w kategoriach swoistego remedium na ryzyko zmarginalizowania. W tym kontekście interesujące wydają się analizy aktywności życiowej ludzi w starszych rocznikach wieku, przy wskazaniu wyjątkowości korelacji z działaniami w obszarze solidarności międzypokoleniowej, która jest spopularyzowaną w Europie formą integracji społecznej. Artykuł koncentruje się na wskazaniu działań w obszarze aktywności ludzi starszych, realizowanych na poziomie centralnym, regionalnym i lokalnym, przy uwzględnieniu komplementarnej roli sektora publicznego i niepublicznego, zwłaszcza organizacji pozarządowych. Elementy polityki na rzecz osób starszych realizowane są wieloaspektowo od poziomu polityki rynku pracy, systemu podatkowego, systemu edukacji, rozwiązań infrastrukturalnych po działalność państwa w obszarze turystyki, sportu, kultury czy wolontariatu.

Wstęp

Starość we współczesnej cywilizacji odbywa drogę od etapu bycia sprawą prywatną i rodzinną do etapu szerokiego zjawiska społecznego, zaprzętącego uwagę rządzących państwem. Od starości nikt nie ucieknie, od demografii nie uciekną ani państwa, ani stojące na ich czele polityczne elity, które zdały sobie sprawę z ważności problemu. Komisja Europejska już bowiem w ubiegłym roku w przyjętej strategii gospodarczej „Europa 2020”¹ wskazała na szybkie starzenie się społeczeństw jako jeden z trzech problemów strukturalnych, przed którymi stoi Unia Europejska, Parlament Europejski i Rada Unii Europejskiej – czego efektem było ogłoszenie roku 2012 – Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej².

Po pierwsze, krótko o wielowątkowości w znanych koncepcjach i definicjach dotyczących starości.

¹ Europa 2020, [Online] dostępne: http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf, 12.01.2012.

² *Wyzwania demograficzne Polski i UE w przededniu Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej 2012*, „Polityka”, nr 52/53, 21.12.2011.

Starość i starzenie się to pojęcia, które nie zostały jeszcze jednoznacznie zdefiniowane, zarówno przez nauki biologiczne, jak i społeczne. Starość traktowana jest jako zjawisko, faza życiowa, natomiast starzenie się to pewien proces.

Według klasyfikacji WHO (Światowej Organizacji Zdrowia) okres starości dzielimy na trzy fazy³: wiek podeszły między 60. a 75. rokiem życia, wiek starchy między 75. a 90. rokiem życia, wiek sędziwy – powyżej 90. roku życia.

W badaniach socjologicznych i demograficznych początek starości jest równoznaczny z wiekiem emerytalnym. W Polsce prawa emerytalne przysługują kobietom kończącym 60. rok życia i mężczyznom kończącym 65 lat. Jak już wiemy, wiek ten został na mocy nowych przepisów podniesiony przez Prezydenta RP w 2012 r. do 67. roku życia i dotyczy zarówno kobiet, jak i mężczyzn.

Analizując historię starości, napotykamy czasy, gdy traktowano ludzi starych jako mądrych, doświadczonych, godnych czci i szacunku, patrzących trzeźwo na rzeczywistość, odpowiednich do piastowania sprawiedliwych rządów. Jednakże zazwyczaj w historii starość kojarzona z człowiekiem wypalonym fizycznie, skąpym, osobą zrzędliwą o przesadnej ostrożności, stanowiącą nieekonomiczny balast rodziny lub społeczeństwa. Bardzo trafnie ujął ten fakt ks. Jan Kracik: „Jak nieznośny jest los starca! Słabnie on z każdym dniem; wzrok mu się pogarsza, uszy przestają słyszeć, opuszczają go siły [...] nie może sobie przypomnieć tego, co było wczoraj⁴. Tak skarżył się Ptah-hotep, wezyr faraona Isesi, cztery i pół tysiąca lat temu. Ten najstarszy z zachowanych zapis powtarzanej przez miliardy istnień skargi kończył się stwierdzeniem przekazywanym z pokolenia na pokolenie: Starość to największe nieszczęście, jakie może dotknąć człowieka⁵. Czy zawsze tak myślano? Co zmieniało się w ciągu wieków w postrzeganiu starości, zwłaszcza cudzej? Nad własną bowiem ludzkie medytowali zazwyczaj dopiero wtedy, gdy ich dopadła”.

Takie postrzeżenie ograniczało udział ludzi starych we władzach i wykluczało ich z życia rodzinnego i publicznego. Starość w przeszłości była bardzo trudna dla ludzi biednych. Spokojnie i dostatnio żyli ludzie majątni. Dopiero instytucje społeczne, najwcześniej organizowane przez zakony roztaczały opiekę nad biednymi starcami. Powstawały przytułki i domy opieki. Za pierwszy dom opieki o godziwych warunkach uważa się Pałac Inwalidów. Był placówką modelową, zapewniał weteranom dobre warunki, tzn. łóżko, ławę, skrzynię, jedzenie, możliwość pracy w ogrodzie, ciepło.

Pomiędzy połową XVIII w. a pierwszą wojną światową starość przestała być zjawiskiem marginalnym. Wysyp urodzeń w latach następujących po II woj-

³ M. Kotschy, I. Kropińska, D. Konchy, *Biologiczne podstawy rozwoju i zdrowia człowieka*, Arbet, Bydgoszcz 2001, s. 176.

⁴ J. Kracik, *Być starym dawno temu*, [Online], dostępne: <http://www.tygodnik.com.pl/kontrapunkt/39-40/kracik.html>, 15.03.2012.

⁵ Takie stwierdzenia pojawiały się w mojej rodzinie oraz wśród przyjaciół domu.

nie światowej, tzw. powojenny wyż demograficzny (lata 1946–1960), w naturalny sposób po upływie sześciu dekad przekształcił się w wysyp osób starszych. Dopiero teraz starość stała się zjawiskiem tak bardzo łatwo dostrzegalnym. Stała się tematem i problemem dla różnych dziedzin nauki i wymusiła upowszechnienie się nowych form i zasad polityki społecznej. W Europie Zachodniej od lat 30. XIX w. z oporami rozpoczęto wprowadzanie powszechnych systemów emerytalnych. Patrząc w aspekcie problemów polityki społecznej, możemy powiedzieć, iż inne są potrzeby społeczeństwa, w którym jest bardzo wielu ludzi starych, niż takiego, w którym dominują ludzie młodzi. Problem dostrzeżony został w naszym państwie w połowie lat 90. XX w., gdy pod wpływem tak skonsolidowanej opinii demografów i ekspertów dziedzin społecznych i ekonomicznych, w obawie przed krachem systemu finansów publicznych rozpoczęto wdrażanie reformy systemu ubezpieczeń społecznych.

Na podstawie analizy współczesnej, jakże bogatej literatury naukowej można wyodrębnić dwa przeciwstawne trendy.

Pierwszy zakłada ograniczanie aktywności i roli seniora w społeczeństwie w związku ze zmianami biologiczno-fizycznymi, psychicznymi i społecznymi. I tutaj mamy filozofię Arystotelesa (postępująca degradacja jednostki, „kurczenie się” i ubytek sił) oraz np. *Encyklopedię seniora* czy Światową Organizację Zdrowia, czy też jedną z teorii Kingi Wiśniewskiej-Roszkowskiej – teorię wycofania lub teorię Stanisławy Steuden, która w *Psychologii starzenia się i starości* odpowiada na pytanie, czym jest starość. „W świadomości społecznej okres starości jawi się jako ten, w którym następuje stopniowe obniżenie sił fizycznych i psychicznych, pojawiają się liczne choroby, a wraz z nimi zniedołężnienie fizyczne, a często i psychiczne. Starość sama w sobie nie jest czymś nadzwyczajnym w życiu człowieka. Jest ona częścią długotrwałego procesu rozwojowego”⁶. Tym samym w analizie tego okresu życia powinno się uwzględniać dwie podstawowe kwestie: starzenie się będące procesem przemian dokonujących się na poziomie biologicznym, psychicznym czy społecznym oraz starość jako okres w życiu człowieka mający określoną charakterystykę psychologiczną, kulturową i społeczną⁷. Stanisława Steuden podkreśla, iż starzenie się społeczeństw wiąże się z wieloma konsekwencjami społecznymi, medycznymi, kulturowymi i ekonomicznymi. „W aspekcie społecznym proces starzenia się skutkuje wzrostem zapotrzebowania na pomoc społeczną i socjalną, instytucjonalną czy opiekuńczą. W aspekcie medycznym wzrasta zapotrzebowanie na wsparcie lecznicze, rehabilitacyjne. W aspekcie kulturowym ważne staje się zapewnienie osobom starszym uczestnictwa w życiu społecznym, podtrzymanie różnych form ich aktywności, umożliwianie im dalszego kształcenia i nabywania nowych umiejętności. W aspekcie ekonomicznym problemem staje się zachwianie równowagi mię-

⁶ S. Steuden, *Psychologia starzenia się i starości*, PWN, Warszawa 2011, s. 18.

⁷ Ibidem, s. 18.

dzy osobami czynnymi zawodowo, gromadzącymi i wypracowującymi środki służące finansowaniu instytucji państwowych, a tymi, którzy z takich środków korzystają”⁸.

Z kolei drugi trend zakłada, iż „człowiek w jesieni życia” osiągnął cechy ważne, przydatne z punktu widzenia społecznego, takie jak: wiedza, doświadczenie, mądrość życiowa, pozytywna samoocena, adaptacja do nowych ról społecznych, elastyczność i kontrola nad własnym życiem. W tych obszarach mieszczą się teorie np. filozofii Platona (według którego starość to wiek błogosławiony – wolny od pokus i obowiązków, czas odpoczynku i zbierania owoców całozyciowego trudu. To czas wzmocnionej pozycji w rodzinie i autorytetu w społeczeństwie), druga przeciwstawna teoria Kingi Wiśniewskiej-Roszkowskiej (teoria aktywności bazująca na teorii z lat 60. XX w. – Ruth S. Craven mówiącej o największej relatywnie do wieku i stanu zdrowia aktywności do najpóźniejszych lat), koncepcja prof. Barbary Szatur-Jaworskiej, wskazująca na potrzebę wydłużania pracy zawodowej, co przełoży się na aktywne uczestnictwo w życiu społecznym⁹. Czy też w końcu koncepcja i badania prof. Adama A. Zycha wskazujące na pewien styl wartościowania, który można uznać za styl subkultury odchodzącej generacji¹⁰. Jeśli pragniemy, by starość była wypełniona życiem, starsza osoba musi mieć poczucie użyteczności i przynależności, musi tkwić w nurcie życia rodzinnego, towarzyskiego, a nie znajdować się na marginesie czy w społecznej niszy¹¹.

Najważniejsze problemy duże i małe w codzienności ludzi w podeszłym wieku

Do najważniejszych problemów ludzi starszych można zaliczyć: samotność, chorobę, inwalidztwo, życie w ubóstwie oraz poczucie nieprzydatności. Mając na uwadze procesy transformacji ustrojowej, ekonomicznej, gospodarczej w Polsce, możemy stwierdzić, że przemiany te miały ogromny wpływ na jakość życia osób starszych. Zmiany na rynku pracy, zmiany koncepcji opieki zdrowotnej i pomocy społecznej, były i są trudne nadal do zaakceptowania dla większości osób w podeszłym wieku. Jak sami możemy zauważyć, że mimo powszechności systemu emerytalno-rentowego znaczny odsetek stanowią osoby, których świadczenia pieniężne są na granicy zaspokojenia podstawowych potrzeb. Sytuacja ta jest także zróżnicowana – pod wpływem takich czynników, jak poziom wykształcenia czy przynależność do grupy społeczno-zawodowej. Niewątpliwie czynnikami różnicu-

⁸ S. Steuden, *Psychologia starzenia się i starości*, PWN, Warszawa 2011. Polecam także prace Barbary Szatur-Jaworskiej oraz Katarzyny Banach.

⁹ B. Szatur-Jaworska, *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, Warszawa 2000.

¹⁰ Patrz: A. A. Zych, *Profilaktyka gerontologiczna a normalne i optymalne starzenie się*, „Wspólne Tematy”, nr 1/2011; A. Nowicka (red.), *Wybrane problemy osób starszych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2006.

¹¹ K. Marzec-Holka, *Pomoc społeczna. Praca socjalna: Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2003, s. 67.

jącymi sytuację materialną i ograniczającymi możliwość podejmowania działań na rzecz poprawy własnej sytuacji materialnej są wiek i stan zdrowia osoby starszej. Badania przeprowadzone pod kierunkiem Janusza Halika pokazały, iż zdecydowana większość ludzi starszych deklaruje, że ich dochody są za niskie: 42% badanych wystarczają na skromne życie, 34% – na bardzo skromne życie i 11% nie wystarczają na życie. Tylko 11% respondentów uważa, że ich dochody wystarczają na życie bez szczególnych ograniczeń. Na ocenę sytuacji wpływa m.in. odczuwana przez respondentów niekorzystna zmiana sytuacji po przejściu na emeryturę¹². Według sondażu przeprowadzonego przez CBOS w 2010 r., prawie co drugi ankietowany w starszym wieku (46%) żyje na średnim poziomie, co oznacza, że w jego gospodarstwie domowym starcza na codzienne wydatki, ale na poważniejsze zakupy trzeba oszczędzać. Niewiele mniej osób starszych (41%) uważa, że żyją skromnie i muszą na co dzień bardzo oszczędnie gospodarować. Wreszcie sześciu na stu badanych (6%) w swojej opinii żyje bardzo biednie, ponieważ ma problemy z zaspokojeniem nawet podstawowych potrzeb¹³. Brak zaplecza rodzinnego, samotność, a także związane z wiekiem choroby – w powiązaniu z brakiem środków na pokrycie tych potrzeb – czynią sytuację części ludzi starych szczególnie trudną. Pośrednim dowodem stosunkowo niezłej sytuacji materialnej ludzi starszych może być zjawisko asymetryczności świadczeń, charakterystyczne dla relacji międzypokoleniowych w polskich rodzinach, polegające na pomocy płynącej od pokoleń starszych ku młodszym. Pomoc dorosłym dzieciom czy wnukom świadczona jest przez ponad 1/5 ludzi starszych, w tym prawie 6% osób udziela jej w sposób stały. Pomoc idąca w odwrotnym kierunku jest znacznie mniejsza¹⁴. W rodzinie odbywa się transfer międzypokoleniowy pomiędzy generacjami, przyjmujący postać pomocy materialnej (rzeczowej i finansowej), transferów czasu (w postaci świadczonych usług), a także emocjonalnej.

Mimo że państwo oferuje pewne formy wsparcia, jak m.in.: zwolnienia z opłat za abonament radiowo-telewizyjny, ulgi za korzystanie ze środków komunikacji, zwolnienia od niektórych opłat dla tych, którzy ukończyli 75 lat, zasiłki pielęgnacyjne w kwocie 153 zł, wypłacane po ukończeniu 75. roku życia, to ogromne znaczenie ma pomoc społeczna i praca socjalna. W myśl ustawy o pomocy społecznej praca socjalna świadczona jest na rzecz poprawy funkcjonowania osób i rodzin w ich środowisku społecznym¹⁵. Praca socjalna prowadzona jest z osobami i rodzinami w celu rozwinięcia lub wzmocnienia ich aktywności i samodzielności życiowej; ze społecznością lokalną w celu zapewnienia współpracy i koordynacji działań instytucji i organizacji istotnych dla zaspokojenia potrzeb członków spo-

¹² M. Pączkowska, *Sytuacja materialna ludzi starszych*, [w:] J. Halik (red.), *Starzy ludzie w Polsce*, Warszawa 2002, s. 35.

¹³ Komunikat z badań „Obraz typowego Polaka w starszym wieku”, BS/2/2010, CBOS, Warszawa 2010.

¹⁴ E. Tarkowska, *Oblicza polskiej biedy*, [Online], dostępne: www.przeciw-ubostwu.rpo.gov.pl/pliki/1179995085.pdf, 15.03.2012, s. 4.

¹⁵ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, DzU z 2004 r. nr 64, poz. 593, art. 45.

łeczności. W pracy socjalnej wykorzystuje się właściwe dla tej działalności metody i techniki, stosowane z poszanowaniem godności osoby i jej prawa do samostanowienia. Praca socjalna świadczona jest osobom i rodzinom bez względu na posiadany dochód.

Jednostką, która ma na celu świadczenie pomocy społecznej i pracy socjalnej, jest ośrodek pomocy społecznej. Jest to jedna z podstawowych instytucji służących osobom starszym. Celem takiego ośrodka jest dążenie do jak największej samodzielności jej podopiecznych i ich aktywizacja w podejmowaniu działań zmierzających do poprawy jakości życia. W zakres świadczeń, którymi są objęci seniorzy, wchodzi przede wszystkim usługi opiekuńcze – 28% (wśród ogółu klientów pomocy społecznej w Polsce w 2000 r., korzystających z pomocy w formie usług stanowili zdecydowanie mniejszy – bo 5% odsetek)¹⁶. Usługi opiekuńcze obejmują: pomoc pielęgnacyjną, sprzątanie mieszkania czy robienie zakupów. Specjalistyczne usługi opiekuńcze są to usługi dostosowane do szczególnych potrzeb wynikających z rodzaju schorzenia lub niepełnosprawności, świadczone są przez osoby ze specjalistycznym przygotowaniem zawodowym. Kolejnymi świadczeniami oferowanymi przez ośrodki są: zasiłek wyrównawczy, zasiłek celowy, zasiłek okresowy (formy pomocy pieniężnej), organizowanie posiłków, organizowanie zbiórki odzieży i żywności dla potrzebujących. Zakres pomocy kierowanej obecnie do ludzi w podeszłym wieku jest zapewne niewystarczający. Jest to szczególnie widoczne na tle sytuacji materialnej ludzi starych. Oczywiście jest to, że sytuacja finansowa ludzi starszych jest bardzo zróżnicowana i uzależniona w podstawowej mierze od posiadanych źródeł utrzymania. Pomoc w wymiarze ekonomicznym jest bardzo ważna, jednak osoby starsze w dużej mierze potrzebują pomocy i oparcia w sferze potrzeb emocjonalnych i psychicznych. Odpowiedzią na takie zapotrzebowanie może być poradnictwo specjalistyczne, w szczególności prawne, psychologiczne i rodzinne. Jest ono świadczone osobom i rodzinom, które mają trudności lub wykazują potrzebę wsparcia w rozwiązywaniu problemów życiowych, bez względu na posiadany dochód. Pomoc społeczną świadczą także domy dziennego pobytu, dzienne domy pomocy społecznej (należy wspomnieć o ważnej roli PCK i Caritasu), które udzielają pomocy środowiskowo-otwartej. Osobom starszym zapewnia się posiłki, usługi opiekuńczo-rehabilitacyjne, zabiegi higieniczne, zabiegi rekreacyjno-kulturalne (zabawy taneczne, występy artystyczne, wycieczki), a także pomoc w załatwieniu swoich codziennych spraw, stanowiących trudność dla poszczególnego klienta. Ośrodki tego typu odciążają rodzinę od pełnej całodobowej opieki. Do instytucji zapewniających całodobowe utrzymanie i opiekę należą domy pomocy społecznej, które prowadzą także zajęcia terapeutyczne (indywidualne i grupowe) dostosowane do potrzeb i możliwości mieszkańców, niezbędne dla utrzymania ich w maksymalnej sprawności (psychoterapia, usprawnianie ruchem, zabiegi fizjoterapeutyczne, terapia zajęciowa, rekreacja, bibliotekar-

¹⁶ K. Marzec-Holka, *Pomoc społeczna. Praca socjalna...*, op. cit., s. 64.

stwo). Zapewniają także wsparcie w zakresie całodobowej opieki pielęgniarstwa, zabezpieczenia potrzeb socjalno-bytowych i opieki duszpasterskiej. Zastanawiające jednak jest, że blisko 70% badanych nigdy nie chciałoby zamieszkać w tego typu placówkach.

Wielkie znaczenie dla osób starszych mają działania związane z animacją środowiska lokalnego. Dużym powodzeniem cieszą się różnego rodzaju kluby seniora, koła i świetlice wsparcia seniorów, również w mojej miejscowości istnieje Związek Emerytów i Rencistów. Działalność takiego związku przejawia się w organizowaniu spotkań, wycieczek, przeglądu twórczości członków związku. Takiego rodzaju działania są niezbędne w każdym środowisku, ponieważ one bardzo pozytywnie wpływają na kontakty osób starszych zarówno z rówieśnikami, jak i osobami spoza ich kręgu.

Obecnie pokolenie ludzi starszych w Polsce nie nagłaśnia swych potrzeb, nie zabiega o nowe prawa, o przestrzeganie zagwarantowanych. Ludzie starzy to „korzenie drzewa”, jakim jest społeczeństwo. Są nośnikami ponadczasowych, uniwersalnych wartości, których nie można zagubić w dążeniu do modernizowania rzeczywistości społecznej¹⁷. To pokolenie specyficzne, niepowtarzalne, pokolenie głęboko doświadczone przez historię, zintegrowane silnie umocowaną w świadomości wspólnotą życia w określonych realiach społeczno-politycznych. Godna starość, oparta na poszanowaniu praw obywatelskich, to część wizerunku społeczeństwa, jego kultury i poziomu rozwoju. Jest więc o co zabiegać i to zarówno w interesie obecnie żyjących, jak i następnych pokoleń Polaków.

Demografia i statystyki

Wspomniane wcześniej zmiany społeczno-ekonomiczne, coraz szybszy postęp techniczny, wzrost stopy życiowej ludności, rozwój i osiągnięcia medycyny, przyczyniają się do wydłużenia życia ludzkiego. Konsekwencją tego jest szybszy wzrost liczby osób w podeszłym wieku, niż liczby osób nowo narodzonych. Ludzkość starzeje się.

W przekroju globalnym ludzkość jest obecnie starsza niż kiedykolwiek w historii. Od 1950 r. średnia spodziewana długość życia wydłużyła się o 20 lat. Można oczekiwać, że do połowy XXI w. obecny poziom wydłuży się o kolejne 10 lat. Ten demograficzny tryumf oznacza, że liczba osób starszych na świecie wzrosnie z 600 mln w 2000 r. do prawie 2 mld w 2050 r.¹⁸ Powyższy trend będzie najbardziej widoczny w państwach rozwijających się, w których populacja osób starszych może wzrosnąć aż do 400% w ciągu następnych 50 lat.

¹⁷ E. Trafiałek, *Polska starość w dobie przemian*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 2003, s. 112.

¹⁸ „Międzynarodowa Strategia Działania w kwestii Starzenia się Społeczeństw” (2002 r.), [Online], dostępne: <http://www.unic.un.org.pl/ageing/wstep.php>, 01.04.2012.

Demograficzna transformacja wywiera olbrzymi wpływ na każdy aspekt funkcjonowania jednostek, lokalnych wspólnot, narodów i społeczności międzynarodowej. Warto zauważyć, jak rozległym tematem staje się okres starości i proces starzenia. Świadczy o tym powstanie Międzynarodowej Strategii Działania w Kwestii Starzenia się Społeczeństw. Wzywa ona do zmiany nastawienia w sferze narodowych i międzynarodowych rozwiązań polityczno-prawnych oraz praktycznych działań lokalnych społeczności, firm i innych organizacji. Celem tych zmian ma być zagwarantowanie ludziom na całym świecie możliwości bezpiecznego i godnego starzenia się, a także zapewnienie osobom tym nieprzerwanego udziału w życiu społeczeństw na zasadzie pełnoprawnych obywateli. Narody Zjednoczone podjęły w kwestii praw człowieka w odniesieniu do osób starszych w sformułowanych w 1991 r. Zasadach Postępowania wobec Osób Starszych¹⁹, wskazówki dotyczące takich obszarów, jak: niezależność, uczestnictwo, opieka, samorealizacja i godność.

Starzejące się polskie społeczeństwo stawia przed polityką społeczną nowe wyzwania. W stosunku do osób, które ukończyły 50. rok życia, należy kłaść główny nacisk zarówno na tworzenie warunków dla ich dalszego rozwoju osobistego i zawodowego, aktywnego funkcjonowania w społeczeństwie, pełnienia różnych ról społecznych, jak również zachowania ogólnej sprawności.

Obecnie średnia długość życia wzrosła do tego stopnia, że według danych Eurostatu, w 2007 r. odsetek osób w wieku 80 lat i więcej stanowił w Polsce 3% ogółu ludności, a przewidywany na 2035 r. może wynosić prawie 8%. W wyniku tych zmian, wskaźnik obciążenia demograficznego, liczony jako liczba osób w wieku 65 lat i więcej na 100 osób w wieku 15-64 lata (istotny np. z punktu widzenia polskiego systemu emerytalnego) zwiększył się z 19 osób w 2010 r. do 38 osób w 2035 r. Począwszy od 1992 r. obserwuje się w Polsce nieprzerwany wzrost średniej długości życia. Przewiduje się, że chłopcy urodzeni w 2010 r. osiągną średnio wiek 72,1 lat, dziewczynki zaś – 80,6 lat. W stosunku do 1990 r. trwanie życia mężczyzn wydłużyło się o 5,9 lat, zaś kobiet o 7 lat. Nadal utrzymuje się duża różnica między trwaniem życia mężczyzn i kobiet – ok. 8,5 roku. Równocześnie w dalszym ciągu przeciętne trwanie życia będzie się wydłużało. Według prognoz mężczyźni będą żyli o ok. 6 lat dłużej, a kobiety o ok. 3 lata dłużej niż obecnie.

Zmiana struktury demograficznej Polski wpłynie nie tylko na rzeczywiste położenie osób starszych w społeczeństwie, ale również na percepcję społeczną interesującej nas tutaj kategorii społecznej i na relacje międzypokoleniowe.

Zmiana struktury świadczeń emerytalnych wydaje się możliwa jedynie w sytuacji wydłużenia okresu aktywności zawodowej osób starszych lub poprzez zwiększenie wysokości podatków płaconych przez młodszych pracowników. Współczynnik obciążenia ekonomicznego, który jest tutaj obliczany jako stosunek

---

¹⁹ Ibidem.

ludności w wieku poprodukcyjnym do ludności w wieku produkcyjnym, wzrosnąć z 24,8 osób w wieku poprodukcyjnym przypadających na 100 osób w wieku produkcyjnym do 46,4 osób w 2035 r.

W obliczu zachodzących zjawisk demograficznych oraz wniosków płynących z analizy danych statystycznych ekonomiści nawołują do podjęcia działań zmierzających do wzrostu aktywności zawodowej osób w wieku okołoemerytalnym oraz wydłużenia wieku emerytalnego przy równoczesnym zrównaniu go dla kobiet i mężczyzn. Coraz mniej osób sprzeciwia się podniesieniu wieku emerytalnego do 67 lat. Wyniki badań zrealizowanych przez Instytut Badania Opinii Homo Homini pokazują, iż połowa Polaków sprzeciwia się obecnie temu projektowi. Jeszcze w 2003 r. odsetek ten wynosił 90%. Analizy demograficzne wskazują na występujące w Polsce trzy ważne tendencje: wydłużanie się długości życia, spadek wskaźnika urodzin przy równoczesnym braku wydłużania się liczby lat poświęconych na aktywność zawodową. Według danych Eurostatu, średni wiek przejścia na emeryturę dla mężczyzn wynosi w Polsce 57 lat (dla Unii Europejskiej 61 lat), a dla kobiet 55 lat (dla Unii Europejskiej 59,5 lat). Jednocześnie, wskaźnik zatrudnienia osób w wieku od 55 do 64 lat w Polsce jest najniższy w całej Unii Europejskiej. Dłuższa praca ma tymczasem poważne konsekwencje dla wysokości świadczeń emerytalnych. Każdy dodatkowy rok pracy w okolicach wieku emerytalnego zwiększa świadczenie emerytalne o ok. 7% („Dziennik Gazeta Prawna”, 2010²⁰).

Udział osób starszych w polskim społeczeństwie zmienił się od 1950 r. do planowanego w 2020 r. z poziomu 8,3% osób powyżej 60. roku życia do 22,4% w 2000 r. poziom 16,4%).

Zmiany w strukturze wieku ludności oznaczają także istotne wyzwania dla systemu zabezpieczenia społecznego. Starzenie się społeczeństwa oznacza konieczność zwiększenia transferów socjalnych na rzecz tej grupy ludności (co wynika z potrzeby wypłaty świadczeń emerytalno-rentowych, zapewnienia odpowiedniego zakresu usług zdrowotnych i opiekuńczych).

Syntetycznym miernikiem pokazującym wydolność systemu zabezpieczenia społecznego jest współczynnik obciążenia demograficznego ogółem, pokazujący liczbę osób w wieku nieprodukcyjnym (przedprodukcyjnym i poprodukcyjnym) przypadającą na 100 osób w wieku produkcyjnym. Z perspektywy systemów zabezpieczenia społecznego istotne jest także to, jak kształtuje się współczynnik obciążenia osób w wieku poprodukcyjnym (kobiety w wieku 60 lat i więcej; mężczyźni w wieku 65 lat i więcej), które są przede wszystkim beneficjentami różnego rodzaju świadczeń społecznych. W 2010 r. na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadało 55 osób w wieku nieprodukcyjnym (tj. 26 osób w wieku poprodukcyjnym oraz 29 w wieku do 17 lat), podczas gdy w 2000 r. współczynnik ten wynosił 64 (24 – dla poprodukcyjnego i 40 przedprodukcyjnego), a w 1990 r. aż 74 (22 – dla

²⁰ *Zarabiamy coraz więcej, a stać nas na coraz mniej*, [Online] dostępne: <http://edgp.gazetaprawna.pl/index.php>, 02.04.2012.

poprodukcyjnego i 52 – przedprodukcyjnego)²¹.

Według prognoz Głównego Urzędu Statystycznego (GUS)²², w 2035 r. ludność Polski osiągnie 35 993 tys. osób, co będzie stanowiło 94,4% stanu z 2007 r. Aż 90% przewidywanego spadku wielkości populacji będzie dotyczyło miast. Zmiany w intensywności urodzeń i zgonów spowodują utrzymywanie się dodatniego przyrostu naturalnego do 2013 r. W kolejnych latach jednak – wraz z postępującymi niekorzystnymi zmianami w strukturze ludności według wieku oraz zmniejszaniem się liczby kobiet w wieku rozrodczym – przewidywany jest ujemny przyrost naturalny, który z każdym kolejnym rokiem będzie się pogłębiał. GUS prognozuje, że wzrost liczby urodzeń będzie występował do 2011 r., zaś w kolejnych latach liczba urodzeń będzie się systematycznie zmniejszać, osiągając w 2035 r. wielkość 272,5 tysiąca, a więc blisko 30% mniej niż w 2007 r.

Europejski Rok Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej i aktywizacja osób starszych w Polsce

Działania na rzecz aktywności osób starszych należą do kompetencji państw członkowskich Unii Europejskiej (UE). Jednak warto podkreślić, iż inicjatywy podejmowane na poziomie unijnym mają duże znaczenie dla szerszego upowszechnienia wiedzy o wyzwaniach, przed którymi stoją państwa członkowskie, a także dla wprowadzania do polityki społeczno-ekonomicznej państw członkowskich dobrych praktyk wypracowanych w krajach UE. Jednym z głównych problemów jest proces starzenia się społeczeństw państw europejskich.

Inicjatywa Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej w 2012 r. (ER 2012), służy wymianie doświadczeń i dobrych praktyk w zakresie zwiększania aktywności osób po 60. roku życia w wielu zakresach życia gospodarczego, społecznego i kulturalnego. Ponadto w działaniach na rzecz ER 2012 są zaangażowane różne grupy wiekowe, aby promować kulturę aktywności zawodowej i społecznej w perspektywie całego życia. W ramach ER 2012 promuje się inicjatywy w środowisku osób starszych (po 60. roku życia), pracowników 50+, jednostek samorządu, pracodawców, partnerów, a także organizacji pozarządowych. Wszelkim działaniom na rzecz osób starszych powinna towarzyszyć idea godnego starzenia się, czyli stosowanie metod aktywizacji osób starszych, dopasowanych do ich kondycji zdrowotnej na różnych etapach starzenia się.

Działania realizowane przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych, mające na celu promowanie Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych, to m.in. projekt kampanii informacyjnej oraz konkurs dla organizacji pozarządowych na projekty dotyczące Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej.

²¹ Krajowy Plan Działania na rzecz ER 2012, Warszawa, styczeń 2012.

²² Dane na podstawie publikacji: *Prognoza ludności na lata 2008–2035*, GUS, Warszawa 2009.

Jedną z form są konkursy organizowane przez wojewódzkie urzędy pracy w związku z Rokiem Aktywności Osób Starszych (np. w województwie podlaskim, kujawsko-pomorskim). Wśród nich wymienić można:

- cykl comiesięcznych wykładów „Unia Europejska dla seniorów” organizowany przez Centrum Informacji Europejskiej Ministerstwa Spraw Zagranicznych oraz ośrodki sieci Regionalnych Centrów Informacji Europejskiej;
- projekt Bajkowa Europa – jest to wspólna inicjatywa Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Przedstawicielstwa Komisji Europejskiej w Polsce oraz Biura Informacyjnego Parlamentu Europejskiego w Polsce;
- projekt Filtoteka Europejska;
- *Kalendarz dla seniorów* wydany z okazji Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej.

Aktywność seniorów

W okresie ogromnego rozwoju cywilizacji i techniki, w czasach, kiedy duże znaczenie ma praca i zarabianie pieniędzy, można powiedzieć, że pojęcie czasu wolnego staje się pojęciem zapomnianym. Ogólnie przyjęta definicja czasu wolnego stworzona została przez wybitnego francuskiego socjologa Joffre’a Dumazediera, według którego: „czas wolny to zajęcia, którym jednostka może się oddawać z własnej chęci bądź dla odpoczynku, rozrywki, rozwoju swoich wiadomości lub kształcenia, swego dobrowolnego udziału w życiu społecznym, po uwolnieniu się od obowiązków zawodowych, rodzinnych i społecznych”²³.

Osoby starsze swój czas wolny mogą wykorzystać na aktywność społeczną, edukacyjną, a także fizyczną. Zaczniemy jednak od ogólnego wyjaśnienia pojęcia „aktywność”.

Krzysztof Juszcak w swojej pracy tak pisze o aktywności: „aktywność życiowa wyraża zachowanie się człowieka wobec otaczającego go świata i własnego życia. Określa nie tyle potencjalną możliwość działania, co jego realizację. Im bardziej przemyślana i różnorodna jest aktywność człowieka w jesieni życia, tym mocniej poszerza się jego przestrzeń życiowa, tym bardziej zwiększa się zasięg jego dokonań w sferze fizycznej, psychicznej oraz intelektualnej”²⁴.

Z kolei formy aktywności można podzielić na trzy typy:

- formalną – to udział w różnych stowarzyszeniach społecznych, w polityce, w pracach na rzecz środowiska lokalnego, wolontariat itp.;
- nieformalną, polegającą na kontaktach z rodziną, przyjaciółmi, znajomymi, sąsiadami;
- samotniczą, obejmującą oglądanie telewizji, czytanie, rozwijanie własnych zainteresowań, hobby.

²³ J. Dumazedier, *Sociologie empirique du loisir?*, Edition du Seuil, Paris 1974.

²⁴ K. Juszcak, *Aktywność szansą na lepszą starość*, [w:] B. Bugajska, *Życie w starości*, Szczecin 2007, s. 411- 417.

Aleksander Kamiński, mówiąc o aktywności ludzi starszych, wyróżnia dwa jej zakresy.

- Pierwszy dotyczy wykonywania pracy cenionej i użytecznej: pracę będącą kontynuacją zawodowego zatrudnienia; pracę zarobkową nie we własnym zawodzie; aktywność w typie „półdopoczywania”, czyli na pograniczu pracy i wypoczynku; aktywność społeczną i aktywność wewnątrzrodzinną.
- Drugi zakres aktywności odnosi się do zajęć pozwalających realizować swoje zainteresowania. I tu możemy zaliczyć: czytelnictwo książek i czasopism oraz słuchanie radia i oglądanie telewizji, uczestnictwo w odczytach, prelekcjach wygłaszanych w klubach, domach kultury; uprawianie różnego rodzaju sportów; krajoznawstwo i turystykę oraz aktywność klubową, artystyczną.

Jak wykazują ostatnie badania, dotyczące zainteresowań i aktywności seniorów w czasie wolnym, wspomniane formy aktywności nie ulegają zmianie. Najbardziej popularna dotychczas, to aktywność receptywna (oglądanie telewizji, słuchanie radia, czytanie gazet, najczęściej w warunkach domowych) i integracyjna (polegająca przede wszystkim na spotkaniach z przyjaciółmi).

Ludzie starsi w rodzinie

Rodzina, jako podstawowa grupa w strukturze społecznej, jest zwierciadłem, w którym odbijają się wszelkie zmiany zachodzące w społeczno-politycznym organizmie państwa. Pozycja i prestiż w strukturach społecznych zawsze zależały od takich czynników, jak: ustrój, struktura społeczeństwa, priorytety kulturowe, model i funkcje rodziny, typy dominującego przekazu (mówionego, pisanego) oraz miejsca w hierarchii społecznej wypracowanego przez całe życie. W poszczególnych epokach historycznych zmieniające się realia geopolityczne przyczyniły się do specyficznego traktowania człowieka w podeszłym wieku. Trzeba mocno podkreślić, że dopiero czasy nam współczesne zachwiały pozycję człowieka starego w życiu rodzinnym i społecznym. Złożyło się na to szereg przyczyn, z których dwie wydają się mieć najistotniejsze znaczenie:

- gwałtowny wzrost liczby ludzi starych spowodowany rozwojem medycyny, postępem higieny i wzrostem stopy życiowej;
- wzmożone tempo zmian oraz zdecydowane nastawienie jednostek i całych społeczeństw ku przyszłości.

Niewątpliwie miał na to także wpływ przebiegający intensywnie proces industrializacji i urbanizacji, a także zmiany polityczne, społeczne i gospodarcze. W polskiej rzeczywistości rodzina stanowi główną „instytucję opiekuńczą”, świadczącą pomoc osobom starszym. Wypełnienie przez rodzinę funkcji opiekuńczych i pielęgnacyjnych wymaga stworzenia odpowiednich warunków, które umożliwią jej realizację tych funkcji. Wzrost zapotrzebowania na usługi opiekuńcze wynika ze wzrostu liczby gospodarstw jednoosobowych osób starszych, osłabienia skłonności do zawierania małżeństwa i posiadania dzieci, procesów starzenia się społeczeń-

stwa, wzrostu udziału osób w wieku 75 i więcej lat, wzrostu udziału osób niepełnosprawnych w społeczeństwie, z migracji, rozpadu więzi rodzinnych, rozpadu więzi lokalnych, wzrostu poziomu ubóstwa, a także procesów marginalizacji i izolacji społecznej. Narastające problemy zapewnienia opieki osobom starszym czy chorym są także skutkiem zmian w polskich rodzinach. Rozpadła się bowiem struktura rodziny wielopokoleniowej, która gwarantowała swoim członkom pomoc i opiekę. W wyniku migracji wiele starszych osób pozostaje bez opieki. Naturalne procesy starzenia się powodują rozluźnienie kontaktów z ludźmi, utratę wielu dotychczas pełnionych ról społecznych. Ponadto, niesamodzielność życiowa prowadzi do dalszego ograniczenia kontaktów i osamotnienia oraz izolacji człowieka starego. Niestety, nie znajduje ona dostatecznej pomocy instytucjonalnej w sprawowaniu opieki i pielęgnacji nad człowiekiem starszym i niepełnosprawnym. A przecież od wydolności opiekuńczej rodziny oraz od stopnia obciążenia opiekuna zależy w dużej mierze to, czy osoba starsza, mimo swojej niepełnosprawności, pozostawać będzie w środowisku.

Wątkiem niezwykle istotnym jest budowanie poprzez rodzinę solidarności międzypokoleniowej. Stanowi ona bowiem podstawę do budowania przyjaznych relacji pomiędzy ludźmi z różnych faz życia. Istotnym elementem jest zaangażowanie młodego pokolenia w troskę o seniora i włączanie go do aktywnego życia. Ważne jest podejmowanie działań profilaktycznych, uwrażliwianie społeczeństwa na problemy seniorów oraz zachęcanie do przejęcia odpowiedzialności za ich los²⁵.

Wielu autorów zauważa już solidarność międzypokoleniową jako sposób na przekazywanie istotnych dla człowieka wartości i budowanie pozytywnych relacji. Kamila Słupska-Kwiatkowska wskazuje, że od wieków istnieją te same wzorce. Rolą seniorów jest przekonać młodych o ich istnieniu przez naświetlanie przeszłości w nawiązaniu do przyszłości. Autorytet w tym momencie jest fundamentem i niepodważalnym argumentem²⁶. Ważne w codzienności jest wspólne spędzanie czasu, włączanie wolontariatu, wzajemny dialog, wspólne doświadczenia.

Literatura

Najważniejsze dokumenty:

- Europa 2020, [Online] dostępne: http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf, 12.01.2012.
- Komunikat z badań „Obraz typowego Polaka w starszym wieku”, BS/2/2010, CBOS, Warszawa 2010.
- Krajowy Plan Działania na rzecz ER 2012, Warszawa, styczeń 2012.

²⁵ W. Reichmann, *Tworzenie przestrzeni życiowej dla osób w podeszłym wieku*, „Tematy”, nr 11-12, 1995, s. 30.

²⁶ A. Mamulska, F. Mamulski, *Standaryzacja socjalizacji inkluzyjnej. Dorosłość i starość. Przewodnik i teksty do ćwiczeń*, Leszno 2011, s. 125.

- Prognoza ludności na lata 2008–2035, GUS, Warszawa 2009.
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, DzU z 2004 r. nr 64, poz. 593, art. 45.

Druki zwarte:

- Dumazedier J., *Sociologie empirique du loisir?*, Edition du Seuil, Paris 1974.
- Marzec-Holka K., *Pomoc społeczna. Praca socjalna: Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2003.
- Kotschy M., Kropińska I., Konchy D., *Biologiczne podstawy rozwoju i zdrowia człowieka*, Arbet, Bydgoszcz 2001.
- Mamulska A., Mamulski F., *Standaryzacja socjalizacji inkluzyjnej. Dorosłość i starość. Przewodnik i teksty do ćwiczeń*, Leszno 2011.
- Nowicka A. (red.), *Wybrane problemy osób starszych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2006.
- Steuden S., *Psychologia starzenia się i starości*, PWN, Warszawa 2011.
- Szatur-Jaworska B., *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, Warszawa 2000.
- Trafiałek E., *Polska starość w dobie przemian*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 2003.

Najważniejsze artykuły:

- Juszcak K., *Aktywność szansą na lepszą starość*, [w:] B. Bugalska, *Życie w starości*, Szczecin 2007.
- Kracik J., *Być starym dawno temu*, [Online], dostępne: <http://www.tygodnik.com.pl/kontrapunkt/39-40/kracik.html>, 15.03.2012.
- Pączkowska M., *Sytuacja materialna ludzi starszych*, [w:] J. Halik (red.), *Starzy ludzie w Polsce*, Warszawa 2002.
- Reichmann W., *Tworzenie przestrzeni życiowej dla osób w podeszłym wieku*, „Tematy”, nr 11-12, 1995.
- Tarkowska E., *Oblicza polskiej biedy*, [Online], dostępne: www.przeciw-ubostwu.rpo.gov.pl/pliki/1179995085.pdf, 15.03.2012.
- *Wyzwania demograficzne Polski i UE w przededniu Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej 2012*, „Polityka”, nr 52/53, 21.12.2011.
- *Zarabiamy coraz więcej, a stać nas na coraz mniej*, [Online] dostępne: <http://edgp.gazetaprawna.pl/index.php>, 02.04.2012.
- Zych A. A., *Profilaktyka gerontologiczna a normalne i optymalne starzenie się*, „Wspólne Tematy”, nr 1/2011.

MIKOŁAJ GĘBKA

WYDZIAŁ STUDIÓW STOSOWANYCH, WYŻSZA SZKOŁA GOSPODARKI

Opóźniona prokreacja a trudności związane z rolami rodzinnymi seniorów

Streszczenie: Artykuł jest próbą refleksji nad wybranymi negatywnymi skutkami odłożonej prokreacji, dotyczącymi najważniejszych ról rodzinnych seniorów (osób w wieku 50+). W przypadku ról dziadków może to być np. drastyczne skrócenie okresu odgrywania roli lub niepodjęcie jej w ogóle (śmierć); w przypadku ról rodziców także można mówić o wyraźnym skróceniu okresu odgrywania roli i o nałożeniu się w jednym czasie problemów związanych z okresem dorastania młodzieży i problemów, jakie dotyczą seniorów (np. zmniejszanie się aktywności zawodowej). Zjawiska te, obecnie jeszcze niezbyt częste, w przyszłości mogą ulec nasileniu.

Wstęp

Informacje o tym, iż Polska, czy w ogóle Europa, starzeje się, że odsetek osób starszych w społeczeństwie systematycznie rośnie, są publikowane w mediach dość regularnie już od dłuższego czasu. Niekiedy informacje te przybierają ton alarmujący, choć wydaje się, że nierzadko przechodzą one bez większego echa. Warto zatem, zwłaszcza w kontekście roku poświęconego seniorom, zastanowić się, czy należy się niepokoić takimi informacjami, choć zapewne jest to pytanie retoryczne.

Trzeba zacząć od określenia, kogo można uznać za seniora, bowiem przeglądając różne publikacje oraz strony internetowe, trudno wskazać jednoznaczny wiek, od którego można mówić o byciu seniorem. Na ogół pojawiają się tu dwie granice: 50 oraz 65 lat¹. Ta druga niewątpliwie związana jest mniej więcej z momentem zakończenia okresu aktywności zawodowej, czy też z okresem późnej dorosłości, jaki pojawia się w różnych ujęciach faz rozwoju jednostki (np. według Erika H. Eriksona czy Daniela J. Levinsona; przy czym w przypadku obu wspomnianych koncepcji granica ta jest płynna i waha się między 60. i 65. rokiem życia²). Natomiast wiek 50 lat związany jest z ważnymi wydarzeniami w różnych sferach życia jednostki: w sferze kariery zawodowej jest to moment rozpoczęcia się fazy schyłkowej; z kolei w sferze życia rodzinnego to czas, kiedy dzieci zaczynają opuszczać gniazdo rodzinne i się usamodzielniać³. Patrząc na strony internetowe skierowane

¹ Por. np. Eurostat, *People by age group*, [Online], dostępne: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00010&plugin=1>, 30.09.2012; *Być seniorem*, [Online], dostępne: <http://www.bycseniorem.pl/>, 30.09.2012; *Centrum inicjatyw senioralnych*, [Online], dostępne: <http://www.centrumis.pl/>, 30.09.2012; *Kto jest seniorem?*, [Online], dostępne: <http://seniorego.pl/strona-glowna/>, 30.09.2012.

² A. Brzezińska, *Spoleczna psychologia rozwoju*, Warszawa 2000, s. 218.

³ Ibidem, s. 222.

do seniorów, można zauważyć, że zasadniczo są one skierowane do osób w wieku 50 i więcej lat⁴. Dlatego też na potrzeby niniejszego artykułu przyjęty został wiek lat 50 jako moment, od którego można mówić o seniorach.

Jak to już zostało wspomniane, mówi się o starzeniu się społeczeństwa (w Polsce, w Europie). Jak wygląda to zatem w liczbach? Analizy danych statystycznych dają tutaj dużo do myślenia. Jeżeli brać pod uwagę ludność zamieszkującą 27 państw UE, to widać, iż na przestrzeni dekady 2000–2010 odsetek mieszkańców w wieku 50 lat i więcej wzrósł z 32,8% do 36,5%. W niektórych państwach, odsetek osób w wieku senioralnym sięga nawet 40% (np. w Niemczech; w 2000 r. było to 35,2%). Na tle danych dla 27 państw łącznie Polska znajduje się nieco poniżej średniej – odsetek wynosi 34,3% (w roku 2000 – 27%). Jednakże jeśli przyjrzeć się zmianie, jaka tu nastąpiła w ciągu dekady, to widać wyraźnie, że przyrost odsetka seniorów w Polsce jest dużo większy (nawet dwukrotnie) niż w całej Unii: w przypadku 27 państw łącznie odsetek z roku 2010 stanowi 111,3% odsetka z roku 2000, w przypadku Niemiec jest to 113,6%, natomiast w przypadku Polski – aż 127% (a jeżeli wziąć pod uwagę lata 2000–2011 – to nawet 128,9%)⁵.

Tak dynamiczny wzrost udziału seniorów w całej populacji ma istotny wpływ na funkcjonowanie samych seniorów, jak i całego społeczeństwa. Dzieje się tak tym bardziej, że przemiany dotyczą nie tylko życia i zachowań seniorów, ale w zasadzie wszystkich kategorii wiekowych, które przecież oddziałują na siebie wzajemnie. Najbardziej oczywistym obszarem, zresztą najczęściej przywoływanym, są ubezpieczenia społeczne, które w związku z rosnącą liczbą osób starszych stają przed bardzo poważnymi problemami. Wzrost ów ma też niewątpliwie wpływ na funkcjonowanie osób starszych w rolach społecznych, w tym w rolach rodzinnych. Celem niniejszego artykułu jest wstępna próba odpowiedzi na pytanie o to, z jakimi trudnościami mogą stykać się seniorzy w związku z odgrywaniem dwóch ważnych ról rodzinnych – ról rodziców oraz dziadków, a które to trudności (w kontekście wzrostu liczby seniorów) mogą dotyczyć coraz większej liczby osób. Realizacja niniejszego celu została oparta na analizie zastanych danych statystycznych (np. z GUS) oraz analizie literatury przedmiotu, skonfrontowanej z potocznymi obserwacjami życia codziennego (pochodzącymi zarówno z obserwacji uczestniczącej, jak i przekazów medialnych).

Trudności związane z rolami rodzinnymi seniorów

Nim wspomniane trudności zostaną tu przywołane, trzeba wskazać na dość istotne zjawisko, które leży u podstaw sygnalizowanego zagadnienia. Chodzi mianowicie o opóźnioną czy odkładaną w czasie z różnych przyczyn prokreację. By zobrazować wspomniane zjawisko, warto przeanalizować dane dotyczące udziału kobiet należących do różnych kategorii wiekowych w prokreacji, w różnych okre-

⁴ Por. np. *Być seniorem*, op. cit.; Centrum inicjatyw senioralnych, op. cit.

⁵ Obliczenia własne na podstawie danych Eurostatu. Por. Eurostat, *People by age group*, op. cit.

sach oraz udziału tychże kategorii wiekowych w grupie pierworódek, przy czym ze względu na dostępność danych zostaną tu przywołane realia polskie.

W tab. 1. został przedstawiony udział procentowy kobiet należących do czterech kategorii wiekowych⁶, w ogólnej liczbie porodów żywych. Dobrano je tak, żeby należały do nich kobiety, których dzieci nie będą starsze niż 20 lat w momencie, kiedy matki wejdą w wiek seniorski (a więc osiągną 50. rok życia)⁷.

TABELA 1. UDZIAŁ KOBIEC Z WYBRANYCH PRZEDZIAŁÓW WIEKOWYCH W OGÓLNEJ LICZBIE ŻYWYCH URODZEŃ

WIEK MATKI W UKOŃCZO- NYCH LATACH	UDZIAŁ W OGÓLNEJ LICZBIE URODZEŃ ŻYWYCH			
	1980	1990	2000	2010
30 lat i więcej	18,75%	26,20%	25,42%	39,27%
35 lat i więcej	5,12%	8,85%	9,27%	11,84%
40 lat i więcej	1,25%	1,57%	2,06%	1,80%
45 lat i więcej	0,10%	0,05%	0,09%	0,07%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS⁸.

Widać wyraźnie, że udział kobiet bardziej dojrzałych w urodzeniach dzieci na przestrzeni ostatnich trzech dekad wyraźnie wzrósł, bowiem w przypadku wszystkich analizowanych kategorii wieku łącznie jest on większy ponad dwukrotnie, natomiast w przypadku nieuwzględniania przedziału wiekowego 30-34 lata – a więc w przypadku matek mających 35 i więcej lat ów wzrost jest jeszcze większy (2,3-krotnie). Niemniej powyższe dane mówią o sytuacji, kiedy kobiety rodzą którekolwiek dziecko w swej karierze macierzyńskiej. Jednakże jeszcze ciekawsze wydają się być dane, gdy uwzględni się kobiety z poszczególnych przedziałów wiekowych, które rodzą dopiero swoje pierwsze dziecko. W tab. 2. został pokazany udział kobiet należących do wybranych kategorii wieku, rodzących pierwsze dziecko w ogólnej liczbie urodzeń żywych oraz ogólnej liczbie żywych urodzeń wśród pierworódek.

⁶ Każda kategoria z niższym wiekiem zawiera w sobie również te z wyższym wiekiem – tzn. kategoria „30 lat i więcej” zawiera również kobiety w wieku lat 35, 40, 45 etc., a np. kategoria „40 lat i więcej” – zawiera kobiety w wieku lat 45 etc.

⁷ Jest to wprawdzie uproszczenie, ale wydaje się ono usprawiedliwione dostępnymi danymi GUS (podawanymi dla przedziałów wiekowych). Poza tym wprawdzie granica dojrzałości prawnej w Polsce wynosi 18 lat, ale w niektórych sytuacjach w przypadku mężczyzn jest to 21 lat; uproszczenie jest usprawiedliwione również tym, iż dane zostały przywołane jedynie w celach ilustracyjnych.

⁸ Por. GUS, Rocznik Demograficzny 2011, [Online], dostępne: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/rs_rocznik_demograficzny_2011.pdf, 20.09.2012.

TABELA 2. UDZIAŁ MATEK Z WYBRANYCH KATEGORII WIEKU W OGÓLNEJ LICZBIE URODZEŃ ŻYWYCH ORAZ W OGÓLNEJ LICZBIE URODZEŃ ŻYWYCH WŚRÓD PIERWORÓDEK

WIEK MATKI RODZĄCEJ PIERWSZE DZIECKO W UKOŃCZONYCH LATACH	UDZIAŁ W OGÓLNEJ LICZBIE ŻYWYCH URODZEŃ		UDZIAŁ W OGÓLNEJ LICZBIE ŻYWYCH URODZEŃ WŚRÓD PIERWORÓDEK	
	1980	2010	1980	2010
30 lat i więcej	2,05%	10,92%	5,00%	21,79%
30 lat i więcej	0,38%	2,07%	0,93%	4,13%
30 lat i więcej	0,08%	0,23%	0,20%	0,46%
30 lat i więcej	0,01%	0,01%	0,01%	0,02%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS⁹.

Zmiana udziału wspomnianych kategorii wiekowych, zarówno we wszystkich żywych porodach, jak i wśród pierworódek, jest tutaj na przestrzeni trzech dekad jeszcze bardziej wyraźna. Niezależnie, czy weźmie się pod uwagę kobiety od 30. czy od 35. roku życia, to zmiana w przypadku odniesienia do liczby wszystkich pierworódek jest niemal 4,5-krotna, a w odniesieniu do wszystkich żywych porodów – niemal 5,5-krotna.

Niewątpliwie nie bez znaczenia jest fakt, czy owa dojrzała rodzica robi to po raz pierwszy, czy może jest to jej kolejny potomek – chociażby dlatego, że w każdej z tych sytuacji znajduje się ona na innym etapie cyklu życia rodzinnego. W odmienny zatem sposób sytuacja ta przekłada się na możliwe trudności, o których będzie mowa dalej. Trudności te zdecydowanie bardziej dotyczą kobiety, która rodzi swoje pierwsze dziecko (choć oczywiście mogą wystąpić także w innych sytuacjach).

Można powiedzieć, że czas, kiedy jednostka zostaje seniorem, jeśli odniesiemy go do momentu opuszczania przez dzieci gniazda rodzinnego, związany jest mniej więcej z momentem wchodzenia w role dziadków (a przynajmniej przygotowywania się do nich). Dziadkowie, jako rodzice rodziców, odgrywają istotną rolę w życiu dziecka – czy to jako modele ról rodzinnych (nieco inni niż rodzice), czy też jako osoby wspomagające rodziców w pełnieniu ról rodzicielskich: mogą oni wzory prezentowane przez rodziców uzupełniać, a w skrajnych sytuacjach wręcz zastępować¹⁰. Dziadkowie często swoją rolę w ogóle odgrywają

⁹ Por. ibidem; GUS, Rocznik Demograficzny 1981, Warszawa 1982.

¹⁰ Por. M. Tyszkowa, *Rola dziadków w rozwoju wnuków*, „Psychologia Wychowawcza”, nr 5/1990; M. Ziemska, *Wpływ przemian funkcji rodziny na socjalizację dzieci*, [w:] M. Ziemska (red.), *Rodzina i dziecko*, Warszawa 1979; M. Tyszkowa, *Społeczne role dziadków i babć w rodzinie*, „Problemy Rodziny”, nr 1(175)/1991.

w sposób rodzicielski, przez co tak właśnie w kategoriach rodzicielskich bywają przez wnuki odbierani. Zbigniew Mamys pisze: „dziadkowie bywają spostrzegani przez wnuków jako wielcy rodzice, tzn. ważniejsi od rodziców (nawet rodzice muszą być im posłuszni). Niekiedy występują w roli zastępczych rodziców. Najczęściej dzieje się tak, kiedy dziadkowie mają młodsze od rodziców wnuka dzieci, albo często zastępują rodziców. Innym wariantem jest spostrzeganie dziadków jako osób wymiennych z rodzicami. Niekiedy dziadkowie są podporządkowani rodzicom i wnuki spostrzegają ich jako «słabych». Ostatnim wariantem jest spostrzeganie dziadków jako starszych, życzliwych ludzi, którzy pozostają w dobrych stosunkach z rodzicami, i których obecność rozszerza rodzinę”¹¹. Dziadkowie na ogół lepiej odnajdują się w relacjach z wnukami niż z własnymi dziećmi, są dla nich bardziej wyrozumiali niż rodzice (np. ze względu na to, że to nie oni są głównym osobami odpowiedzialnymi za dziecko). Ów dobry kontakt może przyczyniać się do tego, iż dziadkowie mogą stać się dla wnuków osobami znaczącym (w niektórych sytuacjach nawet bardziej niż rodzice)¹².

Jakkolwiek wiek seniorski to moment wchodzenia w role dziadków, to trzeba zauważyć na marginesie, że nie należą wcale do rzadkości również sytuacje takie, że osoba wkraczająca w 6. dekadę życia, czyni to już jako babcia lub dziadek, i to zaawansowani w swej roli (w skrajnych sytuacjach mając dorosłych wnuków). Wydaje się, że w tym przypadku, związanym z cyklicznie powtarzaniem co pokolenie przedwczesnym podejmowaniem ról rodzicielskich, ewentualna trudność może być związana z szybkim wejściem w kolejną rolę – rolę pradiadka czy prababci. Może to być trudne do przyjęcia dla samego zainteresowanego, jak i jego otoczenia, tym bardziej, że rówieśnicy wchodzą dopiero w role dziadków, a niektórzy – zwłaszcza mężczyźni – dopiero zostają (lub niedawno zostali) rodzicami.

Istotniejszy problem dotyczący roli dziadka lub babci, dotyczący prawdopodobnie większej grupy seniorów niż to miało miejsce w poprzednim przypadku, związany jest z odsuwaniem się w czasie momentu wejścia w rolę. Opóźnienie możliwe jest z dwóch powodów – po pierwsze, dzieci seniorów odsuwają w czasie moment założenia rodziny (zawarcia związku małżeńskiego i/lub urodzenia dzieci), po drugie, sami seniorzy mogli swego czasu też odsuwać moment wejścia w role rodzicielskie. W skrajnym przypadku może tu dojść do kumulacji takich opóźnień, w konsekwencji może okazać się, iż oczekiwanie na moment podjęcia ról dziadków trwa dość długo – nawet dwie dekady od momentu wejścia do kategorii seniorów.

¹¹ Z. Mamys, *Charakterystyka stosunków między dziadkami a wnukami w wieku dorastania – uwarunkowania i bariery*, „Roczniki Socjologii Rodziny”, t. II/1990, s. 157; por. także: N. Chmielnicki, *Dziadkowie, babcie i wnuki*, „Problemy Rodziny”, nr 1(99)/1978; M. Tyszkowa, *Społeczne...*, op. cit.

¹² Por. M. Tyszkowa, *Rola dziadków w rozwoju wnuków*, „Psychologia Wychowawcza”, nr 5/1990; M. Ziemska, *Wpływ...*, op. cit.; M. Tyszkowa, *Społeczne...*, op. cit.; M. Gębka, *Społeczna rola ojca*, niepublikowana rozprawa doktorska, Poznań 2008.

Dla seniorów, ale i dla członków ich rodzin taka sytuacja może mieć niekorzystne konsekwencje. Przyjmując, że przeciętna długość życia w Polsce¹³ wynosi w ostatnich latach dla mężczyzn nieco ponad 71 lat, a dla kobiet nieco ponad 80, może się po pierwsze okazać, że seniorzy w ogóle nie doczekają się momentu podjęcia roli dziadków (zwłaszcza mężczyźni), co będzie ze szkodą dla wszystkich pokoleń w rodzinie. Dla seniorów będzie to oznaczało, iż nie podejmą tych ról rodzinnych, które są w pewnym sensie ukoronowaniem rodzinnej kariery, z kolei dla najmłodszych będzie oznaczało zubożenie rodzinnego środowiska wychowawczego, zabraknie bowiem innych niż rodzicielskie ról osób dorosłych w najbliższej rodzinie (w linii prostej).

Jeżeli jednak seniorzy wnuków się doczekają, może pojawić się inny problem – wyraźnemu skróceniu może ulec okres wspólnej egzystencji. Jeżeli w przypadku dziadków można tu jeszcze mówić o tym, że są w nieco lepszej sytuacji, bo zdążą podjąć rolę, to z punktu widzenia wnuków sytuacja ta wcale nie musi się różnić od poprzedniej (bowiem mogą nie dorosnąć na tyle, by doświadczyć kontaktu z dziadkami w sposób świadomy).

Kolejną kwestią jest to, iż odgrywanie roli dziadków w starszym wieku może wiązać się z trudnościami, jakie wynikają ze stanu zdrowia i ogólnej kondycji seniorów. O ile dziadkom dopisuje zdrowie i mają chęci, mogą swoje role realizować w sposób satysfakcjonujący dla obu stron. Jednakże w sytuacji, gdy dotyczą ich choroby czy przypadłości charakterystyczne dla starszego wieku (jak choćby demencja), powoduje to ograniczenie możliwości odgrywania ról, a w skrajnych sytuacjach skutkuje zawieszeniem faktycznej realizacji ról. Oczywiście, taka sytuacja może być dla najmłodszego pokolenia w rodzinie swoistą szkołą „bycia z drugim człowiekiem na dobre i na złe”, jednakże obecnie chyba coraz trudniej patrzeć na to właśnie w taki sposób, tym bardziej, jeśli z sytuacją nie radzi sobie pokolenie średnie i nie jest w stanie pomóc swoim dzieciom spojrzeć na dziadków z właściwej perspektywy. Istnieje również inne niebezpieczeństwo dotyczące relacji trójstronnych dziadkowie – rodzice – wnuki. Może bowiem być tak, że średnie pokolenie podejmując opiekę nad seniorami (co jest skądinąd słuszne), „zaniedbuje” w jakiś sposób swoje dzieci i ich potrzeby, a całą energię skupia na seniorach. Sytuacja taka może być trudna zarówno dla wnuków, jak i dla seniorów (zwłaszcza w sytuacji, gdy zdają sobie z tego sprawę). Nie należy jednak tej uwagi traktować jako sugestii, iż w sytuacji trudnej należy seniorów wykluczyć z życia rodzinnego (np. poprzez umieszczenie w domu pomocy społecznej). Chodzi o to, by nie popadać tu w skrajności i nie doprowadzić do niepotrzebnego konfliktu między generacjami.

O nieco podobnych trudnościach można mówić w przypadku roli rodzicielskiej. Nim jednak zostanie to pokazane, warto krótko scharakteryzować role rodzicielskie, które należą do najważniejszych ról rodzinnych. Choć często są zwią-

¹³ GUS, Trwanie życia w Polsce, [Online], dostępne: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_lu_trwanie_zycia_w_polsce_w_2008r.pdf, 25.09.2012.

zane z rolami małżeńskimi i na nich się opierają, to jednak nie można ich traktować – jak czyniono to dawniej – jako synonimów, rodzina bowiem coraz częściej nie opiera się na związku małżeńskim, lub też, nawet jeśli ma charakter małżeński, nie zawsze można mówić o uprzedniości ról małżeńskich w stosunku do rodzicielskich, bowiem te drugie bywają podejmowane czasem równocześnie z małżeńskimi bądź nawet wyprzedzają je. Z drugiej zaś strony podjęcie ról małżeńskich wcale nie musi doprowadzić do podjęcia ról rodzicielskich, co może wynikać zarówno z woli małżonków (celowo i świadomie unikających prokreacji), jak i z problemów z płodnością¹⁴. Role rodzicielskie mają również swoją specyfikę w porównaniu z innymi rolami, nawet małżeńskimi. Z jednej strony są rolami bardziej wybranymi niż przypisanymi (co można powiedzieć również o wielu innych rolach, choć w niektórych sytuacjach wybór bywa mniej lub bardziej ograniczony – jak chociażby w sytuacji ciąży nieplanowanej¹⁵), z drugiej zaś role rodzicielskie są specyficznym rodzajem zobowiązań, powinności, które cechują się w zasadzie niezbywalnością – nie można się z nich, poza skrajnymi sytuacjami¹⁶, wycofać (nie można mieć „byłych” dzieci, tak jak można mieć byłego współmałżonka)¹⁷.

Alice Rossi wyróżniła w ramach rodzicielstwa cztery etapy, przez które na ogół przechodzą rodzice. Pierwszym etapem jest antycypacja roli, czyli przygotowanie się do niej, próba wyobrażenia jej sobie. Można założyć, iż najbardziej intensywnym etapem tej fazy jest okres ciąży, choć nie ogranicza się on tylko do tego okresu. Z kolei następuje „faza miesiąca miodowego”, kiedy to w czasie następującym po urodzeniu dziecka, ma miejsce wytwarzanie przywiązania między rodzicami i dzieckiem. W tym okresie rodzice muszą również „przestawić się” z dziecka wyobrażonego na dziecko rzeczywiste. Trzecia faza – „faza *plateau*” – to trwający najdłużej okres właściwego odgrywania roli rodzicielskiej. Po nim następuje ostatnia faza, którą można określić jako „wygasanie roli”, bowiem rola rodzicielska nie kończy się w jednym momencie tak, jak rola małżeńska (śmierć, rozwód etc.), nawet mimo faktu, iż wielu rodziców odczuwa jako zakończenie roli rodzicielskiej moment zawarcia związku małżeńskiego przez dziecko¹⁸, choć z drugiej strony, co już było wcześniej sygnalizowane, trudno mówić o definitywnym wyzby-

¹⁴ Por. M. Ziemska, *Rodzina a osobowość*, Warszawa 1975; A. Dodziuk-Lityńska, D. Markowska, *Współczesne rodziny w Polsce*, Warszawa 1975; D. Markowska, *Rodzicielstwo jako wartość*, „Problemy Rodziny”, nr 1(87)/1976; M. Matuszewska, *Rodzicielstwo a system wartości*, „Roczniki Socjologii Rodziny”, t. II/1990; A. Kotlarska-Michalska, *Małżeństwo jako przedmiot badań socjologicznych*, „Roczniki Socjologii Rodziny”, t. V/1993. M. Gębka, op. cit.

¹⁵ Rodzicielstwo nie jest rolą z wyboru chyba tylko w sytuacji, gdy jest wynikiem gwałtu, bowiem już w przypadku „wpadki” trzeba pamiętać, że dopóki nie ma środków antykoncepcyjnych, które dawałyby 100% gwarancji skuteczności, każda aktywność seksualna musi się łączyć ze świadomością potencjalnego rodzicielstwa.

¹⁶ Jak np. odebranie praw rodzicielskich, choć i to nie do końca oznacza wyzbycie się roli rodzicielskiej.

¹⁷ Por. M. J. Goldman, *Radość ojcostwa*, Gdańsk 2001; D. Markowska, *Rodzicielstwo...*, op. cit.; A. Rossi, *Transition to Parenthood*, [w:] A. S. Skolnick, J. H. Skolnick (red.), *Family in Transition. Rethinking Marriage, Sexuality, Child Rearing, and Family Organization*, Boston and Toronto 1977.

¹⁸ Por. A. Rossi, op. cit.

ciu się roli rodzicielskiej, bo nawet dla bardzo zaawansowanego wiekiem rodzica dziecko w wieku lat 50 czy 60 pozostaje nadal jego dzieckiem...

Sytuacją, która jeszcze może nie skłania do refleksji nad trudnościami dotyczącymi ról rodzinnych seniorów (niemniej w pewnych okolicznościach może się ona z omawianymi trudnościami wiązać), jest sytuacja, gdy osoba będąca seniorem i zarazem rodzicem dziecka, które jeszcze się nie usamodzielniało, jest również rodzicem innych, starszych dzieci. Mówiąc inaczej, chodzi o przedłużenie fazy *plateau*, o której mówiła A. Rossi. Pewne problemy, o których będzie zaraz mowa, mogą dotknąć również tego układu, ale można przypuszczać, że nie będą aż tak dotkliwe, jak w sytuacji posiadania dziecka późnego i zarazem jedyne.

Kwestie, o których tu mowa, są zbliżone do tych, które zostały przywołane w przypadku dziadków, jednakże ze względu na bliższy charakter relacji rodzic-dziecko niż dziadek-wnuk, można przyjąć, że ich skutki mogą być dla funkcjonowania rodziny silniejsze. Pierwszą kwestią, na którą trzeba tu zwrócić uwagę, jest skrócenie czasu wspólnego życia rodzica i dziecka. Skutkuje to tym, iż dziecko doświadcza ostatecznego rozstania z rodzicem na wcześniejszym etapie swojej osobistej historii, niż dotyka to jego rówieśników mających młodszych rodziców. Inaczej mówiąc, wydłuża się faza swoistego osierocenia, przy czym pojęcie osierocenia wydaje się tu pasować jeszcze bardziej w sytuacji, gdy dotyczy to dziecka jedyne. Można wprawdzie powiedzieć, że okres wspólnej egzystencji jest tu wyraźnie dłuższy niż w przypadku wnuków i dziadków, o czym była mowa wcześniej, to jednak ze względu na charakter relacji rodzic-dziecko utrata tej relacji w wyniku śmierci wydaje się być obiektywnie dużo poważniejszym problemem niż w przypadku relacji dziadkowie-wnuki.

Przesunięcie w czasie fazy *plateau* roli rodzicielskiej może przyczyniać się również do tego, iż w jej ramach zaczynają się nakładać problemy charakterystyczne dla tej fazy (jak np. problemy wynikające z procesu dojrzewania młodego człowieka, przechodzenia przez niego fazy buntu itd.) oraz problemy, które mimo wszystko dotyczą rodziców częściej w okresie wygaszania roli rodzicielskiej, czy patrząc z perspektywy cyklu życia rodziny małej – na etapie pustego gniazda (a więc chociażby kwestie związane z ograniczaniem aktywności zawodowej i przygotowywaniem się do przejścia na emeryturę).

Nie bez znaczenia są tutaj również kwestie zdrowotne, które dotyczą seniorów, a przekładają się na funkcjonowanie w ramach rodziny (w niektórych sytuacjach właśnie na konieczność wycofania się z aktywności rodzinnej). Sytuacja taka może poważnie odbić się na funkcjonowaniu pokolenia dzieci. W tym miejscu warto przytoczyć dobrze ilustrującą powyższy problem opinię pewnej kobiety, wyrażoną na antenie radiowej w trakcie audycji poświęconej właśnie późnemu rodzicielstwu i późnym dzieciom¹⁹. Podzieliła się ona dość gorzką refleksją na te-

¹⁹ Autor niniejszego opracowania nie pamięta dokładnie daty emisji audycji w stacji radiowej TOK FM, niemniej mieści się ona w okresie między rokiem 2002 a 2008.

mat swojej młodości, która jej zdaniem, została w jakiś sposób „okaleczona” czy pozbawiona wynikających z wieku przywilejów. Gdy jej koleżanki spędzały swój wolny czas, chodząc na zabawy czy spotykając się z chłopcami, ona spędzała ten sam czas siedząc przy szpitalnych łóżkach swoich starych i schorowanych rodziców. Ogólny wydźwięk tej konkretnej wypowiedzi, ale także innych uczestników dyskusji był negatywny – dominował żal, smutek, poczucie straty czegoś ważnego w życiu; można było też zauważyć zawoalowane oskarżenie o swoisty egoizm ze strony rodziców.

Można tu przywołać jeszcze jedną kwestię, która dotyka wprawdzie nie tylko seniorów będących rodzicami, ale w ogóle rodziców, niemniej w sytuacji seniorów mniejsze są możliwości rozwiązania problemu. Chodzi mianowicie o stratę dziecka, która może zdarzyć się na różnych etapach życia i dotyczy dzieci w różnym wieku. Oczywiście, nie jest w najmniejszym stopniu możliwe zrekompensowanie sobie straty dziecka tym, iż zostanie poczęte następne dziecko. Jednakże pojawiające się kolejne dziecko może chociaż do pewnego stopnia wypełnić pustkę po tym, które odeszło. Młodszy rodzice mają większe szanse na takie rozwiązanie. W przypadku rodziców starszych staje się ono bardzo trudne lub wręcz niemożliwe, dlatego w ich przypadku jest większe zagrożenie samotnością na stare lata.

W kontekście tego, co zostało powiedziane o możliwej stracie dziecka i w pewnym sensie w nawiązaniu do tego, można postawić pytanie o to, czy problemem rodziców seniorów lub zbliżających się do tego wieku nie jest jakaś forma nadmiernej opieki nad dzieckiem, jakaś forma rozkładania nad nim parasola ochronnego. Jeśli taki problem istnieje, to może on właśnie wynikać z próby ochrony nie tylko dziecka, ale również siebie na starość (przed samotnością). Z powyższym pytaniem wiąże się jeszcze inne, które zostanie tu pozostawione bez odpowiedzi. Chodzi mianowicie o to, czy dążenie w pewnym wieku do poczęcia dziecka wszelkimi możliwymi sposobami nie jest motywowane bardziej potrzebami rodziców niż dobrem samego dziecka? Oczywiście, brak dziecka, niezrealizowane potrzeby rodzicielskie są doświadczeniem bardzo bolesnym, ale z drugiej strony napięcia i problemy, które mogą pojawić się w przyszłości, wynikające z faktu zaistnienia późnego rodzicielstwa, mogą być równie trudnym doświadczeniem, tyle że odłożonym w czasie.

Podsumowanie

Naszkiecowane powyżej problemy (zapewne nie jedyne możliwe), z których część ma już charakter realny, część być może jest na razie tylko konstruktem myślowym, dotyczą na razie niewielkiej liczby osób (choć pewnie większej niż kilkadziesiąt lat temu). Jednakże prognozy dotyczące udziału osób w wieku starszym w całej populacji czy też proporcji liczby seniorów do liczby osób z młod-

szych kategorii wiekowych²⁰, czy też proporcja udziału kobiet bardziej dojrzałych w ogólnej liczbie kobiet w wieku rozrodczym, skłaniają do refleksji, iż to „co obecnie nie jest zjawiskiem bardzo powszechnym, za kilkadziesiąt lat może urosnąć do rangi problemu społecznego (podobnie, jak już obecnie zauważane skutki ekonomiczne wzrostu liczby seniorów w społeczeństwie). Wydaje się, że problem ów będzie tym większy, że dotyczy bezpośrednich relacji między pokoleniami, a nie bardziej odległych relacji o charakterze ekonomicznym, w których pośrednikiem jest dodatkowo państwo. Dlatego wydaje się, że istnieje konieczność nie tylko sygnalizowania kwestii zawartych w niniejszym opracowaniu (które często nie są uświadamiane przez ogół społeczeństwa), ale również ich dalszej, dogłębnej analizy.

Literatura

Druki zwarte:

- Brzezińska A., *Spoleczna psychologia rozwoju*, Warszawa 2000.
- Dodziuk-Lityńska A., Markowska D., *Współczesne rodziny w Polsce*, Warszawa 1975.
- Gębka M., *Spoleczna rola ojca*, niepublikowana rozprawa doktorska, Poznań 2008.
- Goldman M. J., *Radość ojcostwa*, Gdańsk 2001.
- GUS, *Rocznik Demograficzny 1981*, Warszawa 1982.
- GUS, *Rocznik Demograficzny 2011*, [Online], dostępne: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/rs_rocznik_demograficzny_2011.pdf, 20.09.2012.
- Ziemska M., *Rodzina a osobowość*, Warszawa 1975.

Najważniejsze artykuły:

- Chmielnicki N., *Dziadkowie, babcie i wnuki*, „Problemy Rodziny”, nr 1(99)/1978.
- GUS, *Prognoza ludności na lata 2008–2035*, Warszawa 2009, [Online], dostępne: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_L_prognoza_ludnosci_na_lata2008_2035.pdf, 01.10.2012.
- GUS, *Trwanie życia w Polsce*, [Online], dostępne: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_lu_trwanie_zycia_w_polsce_w_2008r.pdf, 25.09.2012.
- Kotlarska-Michalska A., *Małżeństwo jako przedmiot badań socjologicznych*, *Roczniki Socjologii Rodziny*, t. V/1993.
- Mamys Z., *Charakterystyka stosunków między dziadkami a wnukami w wieku dorastania – uwarunkowania i bariery*, „Roczniki Socjologii Rodziny”, t. II/1990.
- Markowska D., *Rodzicielstwo jako wartość*, „Problemy Rodziny”, nr 1(87)/1976.
- Matuszewska M., *Rodzicielstwo a system wartości*, „Roczniki Socjologii Rodziny”, t. II/1990.

²⁰ Por. GUS, *Prognoza ludności na lata 2008–2035*, Warszawa 2009, [Online], dostępne: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_L_prognoza_ludnosci_na_lata2008_2035.pdf, 01.10.2012; Eurostat, *Projected old-age dependency ratio*, [Online], dostępne: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdde511&plugin=1>, 01.10.2012.

- Rossi A., *Transition to Parenthood*, [w:] A. S. Skolnick, J. H. Skolnick (red.), *Family in Transition. Rethinking Marriage, Sexuality, Child Rearing, and Family Organization*, Boston and Toronto 1977.
- Tyszkowa M., *Rola dziadków w rozwoju wnuków*, „Psychologia Wychowawcza”, nr 5/1990.
- Tyszkowa M., *Spółeczne role dziadków i babć w rodzinie*, „Problemy Rodziny”, nr 1(175)/1991.
- Ziemska M., *Wpływ przemian funkcji rodziny na socjalizację dzieci*, [w:] M. Ziemska (red.), *Rodzina i dziecko*, Warszawa 1979.

Inne:

- *Być seniorem*, [Online], dostępne: <http://www.bycseniorem.pl/>, 30.09.2012.
- *Centrum inicjatyw senioralnych*, [Online], dostępne: <http://www.centrumis.pl/>, 30.09.2012.
- *Eurostat, People by age group*, [Online], dostępne: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00010&plugin=1>, 30.09.2012.
- *Eurostat, Projected old-age dependency ratio*, [Online], dostępne: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdde511&plugin=1>, 01.10.2012.
- *Kto jest seniorem?*, [Online], dostępne: <http://seniorego.pl/strona-glowna>, 30.09.12.

MICHAŁ CICHORACKI

WYDZIAŁ ADMINISTRACJI I NAUK SPOŁECZNYCH, UNIWERSYTET IM. KAZIMIERZA WIELKIEGO W BYDGOSZCZY, WYDZIAŁ STUDIÓW STOSOWANYCH, WYŻSZA SZKOŁA GOSPODARKI

Zmiany demograficzne w państwach Unii Europejskiej a wzrost politycznego znaczenia osób w wieku poprodukcyjnym

Streszczenie: W niniejszym artykule omawia się i wyjaśnia związek przyczynowo-skutkowy między najbardziej istotnymi tendencjami w rozwoju demograficznym państw Unii Europejskiej (UE) a wzrostem ilości oraz środków finansowych skierowanych na programy pomocowe przeznaczone dla najstarszych mieszkańców zamieszkujących Unię. Zakłada się, iż spadek stopnia dzietności kobiet, zwiększanie się średniej długości życia doprowadzą do istotnych zmian struktury demograficznej państw UE prowadzących – w konsekwencji – do wzrostu politycznego znaczenia osób w wieku poprodukcyjnym.

Celem niniejszego artykułu jest próba rekonstrukcji pewnych hipotez wyjaśniających prawidłowości demograficznego rozwoju społeczeństw Unii Europejskiej oraz odniesienie ich do specyficznej sytuacji Polski z zaznaczeniem, iż szczególny przypadek Polski stanowi tylko ilustrację ogólniejszych zależności występujących w skali globalnej. Przedstawiona w artykule analiza ma rozstrzygnąć następujące kwestie: jaka jest dokładnie dynamika procesu „starzenia się” społeczeństw europejskich? W jakich państwach zjawisko to postępuje w szybszym tempie, a w jakich rytm jego rozwoju jest mniej gwałtowny? Jaki będzie wpływ tego zjawiska na kształt przyszłych budżetów Unii Europejskiej?

Podstawowym materiałem empirycznym, do którego odwołuję się w niniejszym artykule, są dane z badań międzynarodowych prowadzonych przez Komisję Europejską we współpracy z Europejskim Urzędem Statystycznym.

Zgodnie z danymi statystycznymi przedstawionymi przez Komisję Europejską w „Trzecim raporcie demograficznym” z kwietnia 2011 r.¹ możemy stwierdzić, że zmiany demograficzne w Europie charakteryzują się obecnie dwiema głównymi tendencjami. Pierwsza z nich wskazuje, **że wolno, choć systematycznie rośnie stopień dzietności kobiet** (*Total Fertility Rate*). W żadnym z państw Unii Europejskiej (UE) nie jest on niższy niż 1,3 dziecka przypadającego na jedną kobietę, a średni wskaźnik liczby dzieci przypadających na jedną kobietę w całej UE wynosi 1,6 i może w najbliższym czasie wzrosnąć do poziomu 1,7 (w dalszej części tekstu wskaźnik ten konsekwentnie rozumiany jest jako liczba dzieci przypadająca na jedną kobietę).

¹ Zob. Demography Report 2010, [Online], dostępne: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=6688&langId=en>, 12.04.2012. Wszystkie dane statystyczne zawarte w niniejszym artykule dostępne są na stronach wyżej wymienionego raportu.

W roku 2009 w państwach Unii Europejskiej urodziło się 5,4 mln dzieci; choć w porównaniu do 1964 r., kiedy liczba urodzonych dzieci wyniosła 7,7 mln, ta pierwsza liczba nie robi specjalnego wrażenia, to w raporcie sugeruje się, iż w ciągu ostatnich dziesięciu lat powstrzymane zostały – a przynajmniej chwilowo opóźnione – negatywne konsekwencje związane z malejącym sukcesywnie wskaźnikiem przyrostu naturalnego. O ile w latach 1980–2002 liczba urodzonych dzieci szybko oraz systematycznie spadała, osiągając najniższy wskaźnik 5,0 mln w roku 2002, o tyle już od 2003 r. następuje wyraźny wzrost liczby urodzonych dzieci aż do wspomnianego na początku poziomu 5,4 mln w roku 2009. Najwyższe wskaźniki, jeśli chodzi o średnią liczbę dzieci przypadającą na jedną kobietę, charakterystyczne są dla Irlandii (2,07) oraz Francji (1,98). Najniższe natomiast notowane są na Łotwie (1,31) oraz na Węgrzech i w Portugalii (odpowiednio 1,32). W Polsce zaś wskaźnik ten sytuuje się na poziomie 1,40.

Niewielki wzrost stopnia dzietności kobiet do średniego poziomu 1,7 jest oczywiście jeszcze dość daleki od osiągnięcia wskaźnika 2,1, czyli poziomu pełnej zastępowalności pokoleń, ale w dłuższej perspektywie – wraz z sukcesywnym przyrostem Produktu Krajowego Brutto na jednego mieszkańca – może on przyczynić się do znacznego, chwilowego spowolnienia (lecz nie całkowitego powstrzymania) procesu starzenia się społeczeństw europejskich.

Dane statystyczne zaprezentowane w cytowanym raporcie sugerują dość jednoznacznie, iż odnotowywany wzrost stopnia dzietności kobiet jest spowodowany rozprzestrzenianiem się w państwach Unii Europejskiej nowych – alternatywnych wobec tradycyjnego małżeństwa – modeli życia rodzinnego. Stwierdza się, iż najbardziej dynamiczny wzrost stopnia dzietności kobiet występuje w państwach UE charakteryzujących się mniejszą liczbą tradycyjnie zawieranych małżeństw, większą liczbą rozwodów, zwiększającą się systematycznie liczbą związków *kohabitacyjnych* (konkubinat; związki partnerskie) oraz znacznym wzrostem wśród kobiet średniego wieku urodzenia pierwszego dziecka (*older average age of women at childbirth*). W roku 2009 w czternastu państwach Unii Europejskiej (a więc więcej niż w połowie) średni wiek urodzenia pierwszego dziecka przekroczył wśród kobiet granicę 30 lat – najwyższe wskaźniki w tym względzie charakterystyczne są dla Irlandii (31,2 lat) oraz Włoch (31,1 lat); najniższe natomiast występują w Bułgarii (26,5 lat) i Rumunii (26,9 lat). W Polsce zaś średni wiek urodzenia pierwszego dziecka przez kobietę sytuował się na poziomie 28,6 lat.

Z kolei druga, równie systematyczna, wskazana w raporcie tendencja wskazuje, że na wskutek opisanego powyżej procesu wcześniejszego spadku oraz późniejszego, niewielkiego wzrostu stopnia dzietności kobiet – **rośnie stopień starzenia się społeczeństw europejskich**. Wskaźnik przewidywanej średniej długości życia (*life expectancy*) dla mężczyzn wynosił w 2008 r. 76,4 lat, a dla kobiet 82,4 lata i przypuszcza się, że do roku 2060 będzie on nadal rósł w dość jednostajnym tempie 2-3 miesiące na rok.

Z pozostałych danych statystycznych zaprezentowanych w raporcie wynika, iż odsetek ludności w wieku 65+ zamieszkującej państwa Unii Europejskiej wzrósł w latach 1990–2010 z 13,7% do 17,4%. W roku 2030 odsetek ludności w wieku powyżej 65 lat ma wahać się od 10,4% do 37,3% w zależności od zamieszkiwanego regionu. Liczba osób starszych rośnie obecnie w tempie dwa razy szybszym niż jeszcze trzy lata temu – oblicza się, iż każdego roku w całej Unii Europejskiej przybywa 2 mln osób w wieku 60+. W raporcie wyraża się przypuszczenie, iż do roku 2060 ok. 30% ludności Unii Europejskiej będzie w wieku wyższym niż 65 lat. Najszybsze tempo przyrostu tej grupy osób w ogóle populacji UE będzie miało miejsce w latach 2020–2040.

Szczególnie istotną zmianą będzie jednakże znaczące zwiększenie się liczby osób najstarszych, tzn. osób w wieku 80+. Prognozuje się, iż do roku 2060 odsetek osób określanych tym mianem zwiększy się czterokrotnie w porównaniu do roku 1990. Dane statystyczne przedstawione w raporcie pokazują wyraźnie, że odsetek ludności w wieku 80+ zamieszkującej państwa Unii Europejskiej rośnie obecnie znacznie szybciej, niż liczba osób reprezentujących wszystkie pozostałe, młodsze kohorty wiekowe. W ciągu ostatnich 20 lat udział osób najstarszych w całej populacji UE zwiększył się z 3,1% do 4,7%, przy czym będzie on nadal dynamicznie rósł, osiągając w roku 2050 poziom 11% i po tym roku lekko wyhamowując, osiągnie wskaźnik 12,1% w roku 2060.

Choć prognozy zaprezentowane w „Trzecim raporcie demograficznym” wskazują dobitnie, iż proces starzenia się dotyczyć będzie wszystkich społeczeństw Unii Europejskiej, to tempo tego procesu będzie uzależnione od kontekstu społeczno-ekonomicznego charakterystycznego dla poszczególnych państw UE.

W Szwecji, Danii, Francji, Wielkiej Brytanii, Finlandii oraz Holandii, gdzie liczba osób w wieku 65+ jest obecnie znacznie większa, niż w pozostałych państwach unijnych, tempo procesu starzenia się społeczeństw będzie najbardziej intensywne do roku 2030; po roku 2030 tempo tego procesu znacznie się ustabilizuje doprowadzając w roku 2060 do sytuacji, w której odsetek populacji w wieku 65+ będzie nieznacznie wyższy niż średnia przewidywana dla państw UE (wspomniane wcześniej 30%) lub nawet – jak w przypadku Szwecji – znacznie niższy od tej średniej.

W Niemczech z kolei, gdzie w 2010 r. liczba osób w wieku 65+ była największa (20,7%) tempo procesu starzenia się społeczeństwa przebiegać będzie w jednostajnym rytmie aż do roku 2040, po czym nie tylko się ono nie ustabilizuje, ale wręcz wyhamuje niemal do zera w latach 2040–2060. Podobna trajektoria rozwojowa będzie charakterystyczna dla takich krajów, jak m.in.: Austria, Hiszpania, Grecja, Włochy oraz Słowenia.

Jeszcze inaczej proces ten będzie przebiegać w niektórych państwach Europy Środkowo-Wschodniej – tutaj tempo przyrostu liczby osób w wieku 65+

w ogóle populacji tych krajów będzie niewątpliwie najbardziej dynamiczne. Oblicza się, iż w państwach takich, jak: Polska, Bułgaria, Rumunia, Węgry, Litwa, gdzie liczba osób w tym wieku jest dzisiaj relatywnie dość mała w porównaniu do innych państw Unii Europejskiej, będzie się ona zwiększać w dość stabilnym tempie aż do roku 2020, po czym znacznie przyspieszy w latach 2040–2060, osiągając najwyższy poziom na Słowacji (36,1%) oraz w Polsce (36,2%).

Zwróćmy zatem uwagę, że najszybsze tempo przyrostu grupy osób w wieku 65+ w ogóle populacji wyżej wymienionych państw będzie miało miejsce dokładnie w czasie stabilizowania się tej tendencji w pozostałych państwach unijnych. Oznacza to, iż – jakkolwiek liczba osób w wieku 65+ oraz 80+ będzie systematycznie rosła w całej Unii Europejskiej – to będzie ona rosła w nierównomiernym tempie, a tempo tego procesu będzie uzależnione od warunków rozwoju społeczno-ekonomicznego charakterystycznych dla poszczególnych państw UE.

Jeśli chodzi o specyficzną sytuację demograficzną w Polsce, to dzięki danym statystycznym zaprezentowanym w cytowanym powyżej raporcie można pokusić się o sformułowanie kilku wstępnych wniosków dotyczących aktualnego oraz przyszłego stopnia rozwoju demograficznego Polski.

Po pierwsze, stopień dzietności kobiet w Polsce spadł do jednego z najniższych poziomów w całej Unii Europejskiej, co było częściowo spowodowane procesem systematycznego wydłużania się wśród kobiet wieku posiadania pierwszego dziecka. Przewiduje się, iż w latach 2030–2050 stopień dzietności kobiet będzie nadal utrzymywać się na dość niskim poziomie, nie przekraczając przedziału liczbowego 1,36-1,44.

Po drugie, przewidywana średnia długość życia w Polsce sytuuje się nadal na znacząco niższym poziomie niż średnia przewidywana długość życia charakterystyczna dla mieszkańców całej Unii Europejskiej. Co więcej – nie ma żadnych racjonalnych powodów, by wierzyć, iż średnia ta w drastyczny sposób wzrośnie w Polsce w ciągu najbliższych kilkunastu, czy też kilkudziesięciu lat. W roku 2009 przewidywana średnia długość życia w Polsce dla kobiet i mężczyzn wynosiła odpowiednio 80,1 lat oraz 71,5 lat (czyli była niższa, a w przypadku mężczyzn znacznie niższa, niż średnia dla wszystkich państw UE). W roku 2050 średnia ta wyniesie w Polsce odpowiednio 86,7 lat oraz 80,7 lat i będzie również niższa niż średnia unijna.

Po trzecie, w ciągu ostatnich kilku lat Polska doświadczyła szeregu dużych fal emigracyjnych, lecz proces ten znacznie wyhamował w roku 2009. Mimo to przewiduje się, iż dzięki opisanym powyżej procesom populacja Polski skurczy się niemal o 10% w porównaniu do stanu obecnego i spadnie z poziomu 38 mln mieszkańców do 33 200 tys. mieszkańców w roku 2050, a odsetek populacji w wieku 65+ będzie największy w całej Unii Europejskiej.

Omówione powyżej prognozy dotyczące demograficznego rozwoju społeczeństw europejskich są jednocześnie kluczem do zrozumienia przyszłych tendencji politycznych oraz ekonomicznych charakterystycznych dla całej Unii Europejskiej. Starzenie się społeczeństw europejskich wyrażane rosnącą jednostajnie populacją osób w wieku poprodukcyjnym oznacza istotne zmiany w myśleniu politycznym związane z rosnącą sukcesywnie polityczną rolą osób starszych. Żadna partia, czy koalicja rządząca chcąca utrzymać władzę, ani żadna partia lub koalicja opozycyjna pragnąca zdobyć władzę nie może lekceważyć potrzeb osób starszych, ponieważ z biegiem czasu to właśnie te osoby – w sensie zdyscyplinowanego elektoratu wyborczego cechującego się znacznym przyrostem ilościowym i posiadającego, dzięki temu, coraz większy potencjał polityczny – będą miały największy wpływ na wynik każdych wyborów na szczeblu lokalnym, krajowym, czy też europejskim.

Obecnie z powodu zmieniającej się europejskiej demografii i starzenia się większości społeczeństw europejskich koszty publicznych systemów ochrony zdrowia, pomocy społecznej oraz systemów emerytalnych są nie tylko bardzo wysokie, ale jednocześnie stale rosną jako część PKB w niemal wszystkich gospodarkach europejskich – przyznaje to oficjalnie nawet Ewa Synowiec – dyrektor Przedstawicielstwa Komisji Europejskiej w Polsce – która twierdzi, iż: „Warto uświadomić sobie, że do roku 2020 co czwarty Europejczyk będzie miał powyżej 65 lat i że w najbliższych latach wydatki na renty, emerytury, zdrowie i długoterminową opiekę medyczną będą rosły w zastraszająco szybkim tempie, osiągając nawet poziom 8% PKB. Do 2050 roku całkowita suma wydatków na te cele wzrośnie aż trzykrotnie!”².

Oznaczać to będzie rosnący poziom konkurencji w ramach wszystkich usług publicznych o pochodzące z podatków finansowanie publiczne; znawca tej problematyki prof. Marek Kwiek charakteryzuje obecną i przyszłą sytuację następująco: „Jednak priorytety publiczne zmieniają się na całym świecie – pamiętajmy w tym kontekście chociażby o procesie starzenia się Europy, w ramach którego już za kilkadziesiąt lat wola elektoratu będzie w zasadzie wolą osób w zaawansowanym wieku produkcyjnym i w wieku poprodukcyjnym. Priorytety starszych generacji w ramach nowych, coraz bardziej urynkowionych systemów emerytalnych i coraz szerzej prywatyzowanych systemów ochrony zdrowia, mogą wyglądać radykalnie inaczej niż priorytety przyjmowane w dzisiejszych społeczeństwach opartych na ideach solidarności międzypokoleniowej (już dzisiaj zakłada się coraz częściej, że możliwie jest przesuwanie środków od edukacji do systemów ochrony zdrowia i systemów emerytalnych [...]: poprawia się statusfinansowy osób starszych, pogarsza się status finansowy pokolenia ich dzieci [...])”³.

² M. Solecka, *Prognoza na jesień*, [w:] „Aktywny senior” – dodatek do „Newsweek Polska”, luty 2012.

³ M. Kwiek, *Transformacje uniwersytetu. Zmiany instytucjonalne i ewolucje polityki edukacyjnej w Europie*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 2010, s. 116.

Dane empiryczne rzeczywiście wskazują, iż widoczny wzrost politycznego znaczenia osób starszych (w sensie zdyscyplinowanego elektoratu wyborczego) przekłada się na obserwowany od kilkunastu lat, znaczący oraz sukcesywny wzrost środków finansowych przeznaczonych na realizację najistotniejszych potrzeb osób w wieku poprodukcyjnym. Coraz więcej funduszy europejskich realizuje inwestycje związane z kształtowaniem szeroko rozumianej polityki regionalnej przyjaznej, sprzyjającej osobom starszym oraz promującej programy pomocowe oferujące partnerom lokalnym możliwość projektowania indywidualnych inicjatyw w celu rozwiązywania konkretnych problemów związanych np. z niewystarczającym poziomem usług publicznych oferowanych osobom starszym.

Dlatego właśnie, w związku z ustanowieniem roku 2012 „Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej” wszystkim podmiotom lokalnym oraz regionalnym Komisja Europejska proponuje pomoc finansową w zakresie realizacji następujących projektów:

- pomocy w bieżącym doskonaleniu umiejętności starszych pracowników;
- opracowania innowacyjnych usług wspierających zatrudnienie osób starszych;
- wymiany dobrych pomysłów i najlepszych praktyk w zakresie aktywności osób starszych w obszarze zatrudnienia;
- zapewnienia aktywnego obywatelstwa osób starszych;
- usprawnienia sieci społecznych;
- wsparcia dla nieformalnych opiekunów;
- wspierania samodzielnego życia poprzez zaawansowane rozwiązania technologiczne;
- promowania wysokiej jakości opieki zdrowotnej i opieki długoterminowej;
- poprawy dostępności do infrastruktury transportowej i fizycznej.

Obecnie „Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego” umożliwia partnerom lokalnym przystąpienie do kilku programów pomocowych skupionych zwłaszcza na potrzebach najstarszej części populacji UE. Są to m.in.:

- Interreg IV – którego każda z poszczególnych gałęzi posiada projekty przewidujące finansowanie np. rozwoju usług publicznych mających na celu zaspokojenie potrzeb osób starszych;
- URBACT II – znajdujący zastosowanie w kształtowaniu polityki miejskiej przyjaznej osobom starszym oraz w ułatwianiu wymiany doświadczeń w dziedzinie promocji aktywności osób starszych;
- „Wspólne Europejskie Wsparcie na rzecz Trwałych Inwestycji na Obszarach Miejskich” – JESSICA – wspólna inicjatywa Komisji Europejskiej, Europejskiego Banku Inwestycyjnego oraz Banku Rozwoju Rady Europy mająca na celu wspieranie inwestycji w rozwój miast, ze szczególnym uwzględnieniem działań podejmowanych na rzecz tworzenia miast przyjaznych osobom starszym poprzez adaptację środowiska miejskiego do potrzeb najstarszej populacji mieszkańców oraz renowację mieszkań socjalnych dla osób starszych.

Nawet „Siódmy Program Ramowy Badań i Rozwoju Technologicznego”, którego celem jest przecież finansowanie badań oraz rozwoju technologicznego będących odpowiedzią Unii Europejskiej na wyzwania związane z istnieniem globalnej gospodarki opartej na wiedzy, wspiera badania w wybranych obszarach priorytetowych, wśród których wiele może mieć bezpośrednie znaczenie dla lokalnych podmiotów poszukujących aktywnych rozwiązań dla starzejącej się społeczności takich, jak:

- optymalizacja usług opieki zdrowotnej;
- lepsza promocja zdrowia i zapobieganie chorobom;
- inteligentniejsze, bardziej dostępne systemy transportu;
- robotyka społeczna oraz inteligentne środowisko na rzecz komfortowego funkcjonowania osób starszych⁴.

Pozostałe fundusze europejskie umożliwiają lokalnym i regionalnym partnerom – w tym organizacjom pozarządowym, władzom lokalnym, instytucjom badawczym – realną pomoc finansową dotyczącą projektów odnoszących się, przede wszystkim, do problematyki przemocy wobec osób starszych oraz promowania odpowiedniej opieki dla osób w podeszłym wieku. W ramach projektu DAPHNE sfinansowano już np. kilka projektów dotyczących przemocy stosowanej wobec starszych kobiet, zwłaszcza cierpiących na chorobę Alzheimera, jak również gromadzenia danych na temat starszych kobiet narażonych na nadużycia finansowe⁵.

Związek przyczynowo-skutkowy między faktem postępującego starzenia się populacji europejskich a sukcesywnym wzrostem ich znaczenia politycznym nie jest tylko – jak widać z przedstawionych powyżej danych – kwestią czysto naukowych, socjologicznych hipotez, prognoz i teorii. Omówione zmiany w strukturze demograficznej społeczeństw europejskich implikują bowiem – a w niedalekiej przyszłości implikować będą w jeszcze większym stopniu – znaczne przesunięcia środków finansowych w ramach kolejnych budżetów ustalanych przez odpowiednie instytucje Unii Europejskiej. Nie ma żadnych wątpliwości, iż zwiększenie nakładów finansowych na realizację potrzeb wzrastającej liczby osób w wieku poprodukcyjnym oznaczać będzie znaczące zmniejszenie środków inwestycyjnych przeznaczanych na pozostałe, finansowane z podatków usługi publiczne (kultura, oświata, szkolnictwo wyższe), co musi stawać pod dużym znakiem zapytania formę funkcjonowania tych ostatnich w ciągu najbliższych kilkudziesięciu lat.

---

⁴ Zob. Seventh Framework Programme (FP7), [Online], dostępne: http://cordis.europa.eu/fp7/home_en.html, 12.04.2012.

⁵ Wszystkie powyższe informacje zaczerpnięte z: AGE Platform Europe, Komitet Regionów, Komisja Europejska, *Jak promować aktywność osób starszych w Europie; wsparcie UE dla podmiotów lokalnych i regionalnych*, Bruksela 2011.

Literatura

Najważniejsze dokumenty:

- AGE Platform Europe, Komitet Regionów, Komisja Europejska, *Jak promować aktywność osób starszych w Europie; wsparcie UE dla podmiotów lokalnych i regionalnych*, Bruksela 2011.
- Demography Report 2010, [Online], dostępne: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=6688&langId=en>, 12.04.2012.
- Seventh Framework Programme (FP7), [Online], dostępne: http://cordis.europa.eu/fp7/home_en.html, 12.04.2012.

Druki zwarte:

- M. Kwiek, *Transformacje uniwersytetu. Zmiany instytucjonalne i ewolucje polityki edukacyjnej w Europie*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 2010.

Najważniejsze artykuły:

- M. Solecka, *Prognoza na jesień*, [w:] „Aktywny senior” – dodatek do „Newsweek Polska”, luty 2012.

MACIEJ SMOLAREK

FUNDACJA ALMA

Problematyka i przykłady przeciwdziałania wykluczeniu cyfrowemu osób starszych w Unii Europejskiej i w Polsce

Streszczenie: Współczesny świat w kontekście szeroko pojętych technologii ulega bardzo szybkim przemianom. Również w dziedzinie komunikacji obserwujemy dynamiczny rozwój sposobów komunikowania się. Wiązą się z tym określone możliwości, których siłą rzeczy pozbawione są osoby nieposiadające odpowiedniej wiedzy czy umiejętności. Wykluczenie cyfrowe – zjawisko w szczególności rozumiane jako brak umiejętności posługiwania się nowoczesnymi technologiami komunikacyjnymi – może prowadzić do szeroko rozumianego wykluczenia społecznego. Zjawisko wykluczenia cyfrowego zostało dostrzeżone zarówno przez Komisję Europejską, jak i państwa członkowskie UE. Poważna skala zjawiska wymaga systemowych interwencji umożliwiających w perspektywie czasu niwelowanie zjawiska wykluczenia cyfrowego. Integracja cyfrowa posiada swój realny wymiar zarówno społeczny, jak i ekonomiczny. Przyszłość pojmowana przez pryzmat rozwoju technologii informacyjnych i komunikacyjnych każdego dnia staje się faktem.

Obserwowany obecnie dynamiczny rozwój technologii – w szczególności związanych z szeroko pojętą informacją – nakłada coraz nowsze i bardziej specyficzne wymagania dotyczące umiejętności i kompetencji, zarówno jednostkom, jak i całemu społeczeństwu. Szczególnie dynamiczny rozwój obserwujemy w zakresie technologii komunikacyjnych, które w istocie dotycząc ludzi, zmieniają sposób komunikowania się, przepływu informacji pomiędzy jednostkami, instytucjami czy grupami społecznymi. Dostosowanie się w płaszczyźnie kompetencji i umiejętności do nowych kanałów i technik wymiany informacji decyduje o możliwości pełnego wykorzystania wszelkich dobrodziejstw niesionych przez współczesną przestrzeń życia w rozumieniu społecznym, kulturalnym, politycznym, ekonomicznym, ale również w kontekście naszej codzienności.

Kompetencje cyfrowe w coraz większym stopniu stają się umiejętnością niezbędną w życiu. Brak dostępu lub niezdolność wykorzystania technologii informacyjno-komunikacyjnych (ICT) stanowi realną przeszkodę w integracji społecznej i rozwoju osobistym. Kompetencje cyfrowe to również jeden z najważniejszych i jednocześnie najtrudniejszych obszarów rozwoju społeczeństwa informacyjnego. Oprócz skutków związanych z integracją społeczną ich brak lub niski poziom może prowadzić do powstawania nowych podziałów. W społeczeństwie opartym na wiedzy coraz częściej, zarówno nabywanie i zbywanie produktów i usług, jak również inne elementy życia codziennego, opierają się na wykorzystaniu technologii infor-

macyjno-komunikacyjnych¹.

Celem opracowania jest przedstawienie w zarysie problematyki wykluczenia cyfrowego w szczególności osób starszych. Wykluczenie cyfrowe to problem o coraz większym znaczeniu. Staje się ono w coraz większym stopniu przedmiotem zarówno planowania strategicznego, jak i konkretnych działań zmierzających do niwelowania zjawiska wykluczenia cyfrowego zarówno na poziomie Unii Europejskiej, jak i poszczególnych krajów członkowskich. Niniejsze opracowanie wskazuje również na przykłady działań/inicjatyw podejmowanych tak w Polsce, jak i na poziomie centralnym UE, prowadzących do uzyskania wymiernych korzyści zarówno z punktu widzenia pojedynczego człowieka, jak i całej przestrzeni społeczno-gospodarczej.

Problem: brak kompetencji cyfrowych

Wspólnym problemem państw Unii Europejskiej (UE) jest obserwowany obecnie niższy poziom kompetencji cyfrowych występujący w szczególności wśród osób starszych. Największa przepaść powstała w przypadku osób w wieku po 55. roku życia. Z badań opublikowanych w raporcie tematycznym nr 1 „Supporting Digital Literacy: Public Policies and Stakeholder Initiatives” wynika, że grupą szczególnie odbiegającą od średniej UE pod względem wykorzystania technologii ICT są osoby w wieku 65-74 lat². Wśród członków wspomnianej grupy 81% nie posiada umiejętności korzystania z Internetu. Następną grupą są osoby na emeryturze i nieaktywne zawodowo (72% brakuje umiejętności), osoby o niskim poziomie wykształcenia (62%) i w wieku 55-64 lata (60%)³. Pod względem płci to kobiety przeważają wśród osób mających braki w zakresie kompetencji cyfrowych. Stosunkowo niewielka różnica osób nieposiadających wyżej wymienionych kompetencji według płci zwiększa się, gdy oprócz samej płci zostanie uwzględniony wiek: dla przedziału wiekowego 16-24, nie ma różnicy ze względu na płeć – 12% mężczyzn i 12% kobiet nie posiada umiejętności korzystania z Internetu.

W przypadku grup wiekowej 25-54 lata, 30% mężczyzn i 35% kobiet nie posiada umiejętności korzystania z Internetu. Dla grupy wiekowej 55-74 lata jest to już 65% mężczyzn i aż 76% kobiet⁴. Pomimo podejmowanych działań i dokonanego postępu, kompetencje cyfrowe nadal pozostają wielkim wyzwaniem. Konieczne jest

¹ Digital literacy, European Commission Working Paper and Recommendations from Digital Literacy High-Level Expert Group, [Online], dostępne: http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/i2010/docs/digital_literacy/digital_literacy_review.pdf, 24.11.2012, s. 3.

² H. Shapiro, Supporting Digital Literacy, Public Policies and Stakeholder Initiatives, Topic report 4, Conclusions and recommendations based on reviews and findings, Danish Technological Institute Centre for Policy and Business Analysis, [Online], dostępne: http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/i2010/docs/benchmarking/dl_topic_report_4.pdf, 24.11.2012, s. 22.

³ Digital Literacy, European Commission Working Paper and Recommendations from Digital Literacy High-Level Expert Group, [Online], dostępne: http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/i2010/docs/digital_literacy/digital_literacy_review.pdf, 24.11.2012, s. 11.

⁴ Ibidem, s. 18.

podejmowanie dalszych wysiłków na rzecz wspierania grup w trudnej sytuacji, w szczególności osób powyżej 55. roku życia⁵.

W kontekście badań nad wykorzystaniem ICT – w szczególności w ujęciu wykorzystania Internetu – społeczeństwo polskie jest podobne do populacji europejskiej. Największe rozbieżności między osobami korzystającymi z Internetu i tymi, które go nie wykorzystują, występują pod względem wieku i wykształcenia. Z Internetu w Polsce korzysta zdecydowana większość osób młodych (93% to osoby w wieku 16-24 lat) i znikoma liczba osób starszych (11% w wieku 65+). Osoby w wieku 45 i więcej lat stanowią aż 84% osób niekorzystających z Internetu. W coraz większym stopniu w wyżej wymienionej grupie pozostają osoby starsze, w przypadku których ponad połowa przekroczyła już 60. rok życia⁶.

Znaczne międzypokoleniowe rozwarstwienie w wykorzystaniu technologii informacyjnych i komunikacyjnych mogą powodować wiele negatywnych zjawisk społecznych. W szczególności szybki rozwój nowych technologii, w dużej mierze bazujących na Internecie sprawia, że braki w kompetencjach ICT mogą powodować istotne problemy w uczestniczeniu w życiu zawodowym, ale również w życiu społecznym, kulturalnym, obywatelskim. Obecnie coraz częściej informacje o ofertach pracy dostępne są wyłącznie na portalach związanych tematycznie z zatrudnialnością w Internecie. Podobnie rzecz się ma w stosunku do różnorodnych wydarzeń kulturalnych – łatwiej można je znaleźć w sieci. Internet staje się oknem na świat, bramą do aktywności w życiu codziennym. Źródłem problemów w komunikacji międzypokoleniowej stają się również rosnące bariery w porozumiewaniu się osób z różnych pokoleń. Światy, w których obecnie funkcjonują młodzi internauci i osoby starsze niekorzystające z Internetu, w coraz większym stopniu się od siebie różnią⁷. Na przestrzeni lat 2003–2011 obserwuje się wzrost wykorzystania technologii ICT we wszystkich przedziałach wiekowych. Wzrost ten jest jednakże mniej dynamiczny w stosunku do osób w przedziale wiekowym 65 i więcej lat.

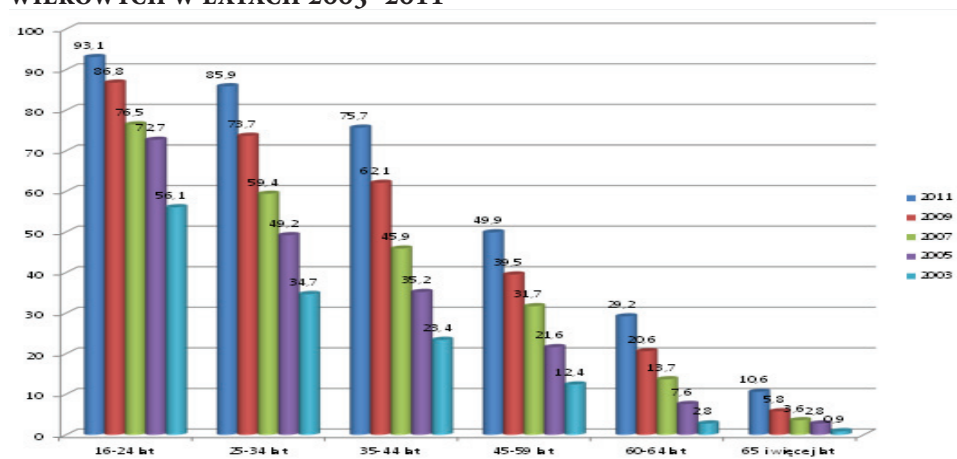
---

⁵ Ibidem, s. 10.

⁶ J. Czapiński, T. Panek, *Diagnoza społeczna 2011, warunki i jakość życia Polaków*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 30.09.2011, s. 306.

⁷ Ibidem, s. 307.

WYKRES 1. PROCENT KORZYSTAJĄCYCH Z INTERNETU W RÓŻNYCH GRUPACH WIEKOWYCH W LATACH 2003–2011

Źródło: J. Czapiński, T. Panek, *Diagnoza społeczna 2011, warunki i jakość życia Polaków*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2011, s. 307.

Badania przeprowadzone w 2011 r. wśród Polaków, dotyczące wykorzystania technologii informacyjno-komunikacyjnych, wskazują na znaczący przyrost liczby osób korzystających z komputerów, Internetu i telefonów komórkowych. Osób, które korzystają zarówno z komputerów i Internetu, jak i z telefonów komórkowych, w odniesieniu do całego społeczeństwa, jest obecnie 55%. Osób, które nie korzystają z żadnej z tych technologii, jest 13%⁸. Zróżnicowanie grup społeczno-demograficznych pod względem wykorzystywania technologii ICT takich jak komputer, Internet, telefon komórkowy, najlepiej można zaobserwować, porównując osoby korzystające ze wszystkich wymienionych technologii, z tymi, które nie korzystają ani z telefonów komórkowych, ani z komputerów, ani z Internetu. Aż 80% osób w wieku do 34 lat korzysta ze wszystkich trzech technologii, podczas gdy wśród osób w wieku 65+ poziom ten sięga zaledwie 9% (połowa nie korzysta z żadnej z nich)⁹. Mimo znacznych różnic w używaniu nowych technologii wśród osób młodych i seniorów sytuacja z roku na rok poprawia się.

Co ciekawe, badania wskazują, że bardziej istotną rolę w zakresie używania Internetu odgrywa nie sam dostęp do technologii (który jest oczywiście niezbędny, ale niewystarczający), lecz postawy, przekonania i oczekiwania wobec Internetu. Istotnym czynnikiem są tu również bariery społeczne czy psychologiczne. Sytuację tę potwierdza nie tylko znaczny odsetek osób, które posiadają dostęp do Internetu w swoim gospodarstwie domowym, jednakże z niego nie korzystają, ale również zakończone fiaskiem próby podjęcia walki z cyfrowym podziałem. Fiasko to spo-

⁸ Ibidem, s. 311.

⁹ Ibidem, s. 309.

wodowane było głównie przez skupienie się wyłącznie na zagadnieniach natury technicznej (zapewnienie technicznego dostępu do sieci). Pominięto kwestie tzw. zagadnień „miękkich”, związanych np. z motywacją do zdobycia odpowiednich kompetencji, umiejętności i kwalifikacji, niezbędnych do korzystania z dobrodziejstw Internetu¹⁰.

Praktyka pokazuje, że wielu seniorów nie odczuwa potrzeby korzystania z Internetu. Braki motywacyjne stawiane są obecnie za kluczowy czynnik hamujący wykorzystanie ICT w ogóle¹¹. Z tego też względu istotne jest nie tyle edukowanie w płaszczyźnie wykorzystania technologii informacyjno-komunikacyjnych, co motywowanie w szczególności seniorów do żywego zainteresowania się tematem używania nowych technologii w codziennym życiu.

Wykluczenie cyfrowe w kontekście starzenia się społeczeństwa europejskiego

Zdaniem Viviane Reding, komisarz UE ds. społeczeństwa informacyjnego i mediów w latach 2004–2009: „Starzenie się społeczeństwa europejskiego stanowi wyzwanie dla naszego rynku pracy i systemów opieki społecznej i zdrowotnej. Jednak stwarza ono także możliwości ekonomiczne i społeczne. ICT dostarczą nowe, bardziej dostępne produkty i usługi spełniające wymagania osób starszych¹². Nowe inicjatywy Komisji Europejskiej dają w rezultacie nowe technologie cyfrowe, które przyczyniają się do polepszenia jakości życia i zwiększają udział osób starszych w życiu społecznym, zmniejszając tym samym stopień wykluczenia cyfrowego. Zdaniem V. Reding, nie ma powodu, aby osoby starsze nie mogły czerpać korzyści z nowych technologii. Rozwiązania i usługi będące wynikiem programu „Nowoczesne technologie w służbie osobom starszym¹³ pomogą im dłużej utrzymać kontakty społeczne oraz aktywność i niezależność¹⁴.”

Unia Europejska wskazuje technologie informacyjno-komunikacyjne jako kluczowy czynnik dla sprostania wyzwaniom związanym ze starzeniem się społeczeństwa, czemu po raz pierwszy dano wyraz w komunikacie Komisji „Kom-

¹⁰ K. Pietrowicz, *Nowa stratyfikacja społeczna? „Digital Divide” a Polska*, [w:] L. H. Haber (red.), *Spółeczeństwo informacyjne. Wizja czy rzeczywistość?*, t. II, Uczelniane Wydawnictwa Naukowo-Dydaktyczne AGH, Kraków 2004, s. 257.

¹¹ H. Shapiro, *Supporting Digital Literacy...*, op. cit., s. 26.

¹² 1 mld euro na technologie cyfrowe podnoszące komfort życia starszych Europejczyków, [Online], dostępne: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-07-831_pl.htm?locale=en, 12.11.2012.

¹³ Program „Nowoczesne technologie w służbie osobom starszym” (Ambient Assisted Living, AAL), został ustanowiony w 2008 r. przez 20 państw członkowskich UE i 3 kraje stowarzyszone. Więcej na ten temat: Ambient Assisted Living Joint Programme, [Online], dostępne: <http://www.aal-europe.eu>, 24.11.2012.

¹⁴ „Komfort dla osób starszych”: Komisja Europejska – opracowanie nowych rozwiązań opartych na technologiach cyfrowych, IP/08/994, [Online], dostępne: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-08-994_pl.htm, 24.11.2012.

fortowe funkcjonowanie osób starszych w społeczeństwie informacyjnym¹⁵. Problematyka starzenia się społeczeństwa europejskiego może zostać skutecznie zniwelowana poprzez łączenie polityki społecznej, zdrowotnej, gospodarczej z politykami związanymi z innowacyjnością i ICT¹⁶. Podobnie w strategii „Europa 2020”¹⁷ starzenie się populacji w Europie wskazano również jako główne wyzwanie oraz jako czynnik dający możliwość inteligentnego i zrównoważonego rozwoju, sprzyjającego włączeniu społecznemu. Inicjatywy przewodnie, wskazane w dokumencie „Europa 2020” takie, jak „Europejska agenda cyfrowa” i „Unia innowacji”¹⁸ traktują starzenie się społeczeństwa jako problem priorytetowy. W ramach Agendy cyfrowej za główny punkt uznano wykorzystanie innowacyjnych technologii informacyjno-komunikacyjnych w usługach, procesach i produktach. Unia innowacji to droga w kierunku europejskiego partnerstwa innowacji na rzecz aktywności i zdrowia osób starszych, z istotnym uwzględnieniem rozwiązań cyfrowych mających podnosić jakość życia seniorów. Postęp w zakresie technologii ICT umożliwia wprowadzanie innowacji w zakresie np. organizacji opieki nad osobami starszymi, zapewniania poprawy warunków uczestnictwa seniorów w życiu społecznym i gospodarczym, i wreszcie rozwiązań podnoszących standard życia osób starszych.

Przeciwdziałanie wykluczeniu cyfrowemu na przykładzie projektu „Polska Cyfrowa Równych Szans”

Oprócz programów, inicjatyw przewodnich opracowanych przez Komisję Europejską w postaci np. Agendy cyfrowej czy Unii innowacji, na poziomie państw członkowskich podejmowane są liczne działania mające na celu niwelowanie zjawiska wykluczenia cyfrowego. W Polsce, w ramach dostępnych w perspektywie programowej UE na lata 2007–2013 programów operacyjnych, wydzielono części odpowiedzialne właśnie za „e-inkluzyę”.

Za przykład realizacji konkretnych działań w kierunku przeciwdziałania wykluczeniu cyfrowemu posłużyć może projekt „Polska Cyfrowa Równych Szans” (PCRS), realizowany w ramach Działania 8.3 – Przeciwdziałanie wykluczeniu cyfrowemu – *e-inclusion*, Programu Innowacyjna Gospodarka.

¹⁵ Ageing well in the Information Society, An i2010 Initiative, Action Plan on Information and Communication Technologies and Ageing, COM (2007) 332, [Online], dostępne: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2007/com2007_0332en01.pdf, 24.11.2012, s. 3.

¹⁶ The demographic future of Europe – from challenge to opportunity, COM(2006)571, [Online], dostępne: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0571:FIN:EN:PDF>, 25.11.2012, s. 6.

¹⁷ Europe 2020, COM (2010) 2020, [Online], dostępne: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>, 25.11.2012, s. 14.

¹⁸ Europe 2020 Flagship Initiative – Innovation Union, COM (2010) 546, [Online], dostępne: http://ec.europa.eu/research/innovation-union/pdf/innovation-union-communication_en.pdf, 25.11.2012, s. 25.

Problem wykluczenia cyfrowego i konieczności podnoszenia kompetencji cyfrowych został dostrzeżony przez Ministerstwo Infrastruktury (obecnie Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji), które realizując projekt systemowy pn. „Działania na rzecz rozwoju szerokopasmowego dostępu do Internetu”, we wrześniu 2011 r. postanowiło wesprzeć edukację cyfrową pokolenia 50+. W tym celu ogłoszono konkurs na partnera projektu, którego zwycięzcą zostało Stowarzyszenie „Miasta w Internecie”, proponując model działań wypracowany w ramach inicjatywy „Polska Cyfrowa Równych Szans”. Projekt jest realizowany od początku listopada 2011 r. na mocy umowy między Ministerstwem Infrastruktury i Stowarzyszeniem „Miasta w Internecie”. Zakończenie realizacji projektu planowane jest na połowę roku 2014.

Innowacyjność i swoista pomysłowość projektu polega na wskazaniu jako głównych beneficjentów projektu konkretnych ludzi. Wspomniani beneficjenci wskutek uczestnictwa w projekcie zyskują miano tzw. Latarników Polski Cyfrowej. Są to lokalni liderzy, entuzjaści edukacji cyfrowej, ludzie cieszący się zaufaniem w swoich lokalnych społecznościach. Pochodzą z terytorium całej Polski. Docełowo w ramach PCRS powstaje ogólnopolska sieć 2600 lokalnych animatorów (wspomnianych „Latarników”) inicjatyw na rzecz edukacji cyfrowej pokolenia 50+. Dwustu z nich – zwycięzców specjalnego konkursu – otrzyma na koniec 2012 r. wsparcie w postaci grantu na realizację indywidualnych programów wprowadzania pokolenia 50+ w cyfrowy świat we własnym środowisku. Program PCRS obejmował będzie również organizowanie konferencji, warsztatów, wizyt studyjnych. Przewiduje także organizację szeroko zakrojonej kampanii promocyjnej. Projekt ma zasięg ogólnopolski¹⁹.

„Latarnicy” przeszkoleni w połowie 2012 r. realizują obecnie swoje zadania lokalnie w ramach społeczności, w których żyją. Celem PCRS nie jest realizacja konkretnych szkoleń związanych z szeroko pojętą informatyką czy nauka korzystania z komputera i Internetu na poziomie zaawansowanym. Istotą jest zainteresowanie seniorów możliwościami, jakie daje komputer i umiejętność posługiwania się nim. Osoby działające w ramach projektu PCRS realizują swoje spotkania z seniorami, korzystając najczęściej z obiektów użyteczności publicznej. Komputery z dostępem do Internetu znaleźć można w większości bibliotek, gmin, powiatów czy miast. Niejednokrotnie władze lokalne popierając inicjatywę walki z wykluczeniem cyfrowym, udostępniają pracownie lub inne miejsca wyposażone w komputery i Internet na potrzeby spotkań „Latarników” z seniorami. W ten sposób poprzez realizację bardzo „miękkich” działań, mogących zaistnieć dzięki zasobom pozyskanym przez „Latarników”, znaczna liczba osób w wieku 45+ ma szansę przekonać się o niewątpliwiej użyteczności, jaką daje komputer podłączony do światowej sieci Internet.

¹⁹ Polska Cyfrowa Równych Szans – strona internetowa projektu, [Online], dostępne: <http://latarnik.mwi.pl/o-projekcie>, 25.11.2012.

Prężnie funkcjonujący profil PCRS w ramach serwisu społecznościowego Facebook wskazuje na coraz liczniejsze sukcesy „Latarników” w przekonywaniu osób starszych do wejścia w świat ICT²⁰. Również na łamach strony internetowej projektu PCRS można zapoznać się z licznymi sukcesami „Latarników Cyfryzacji Polskiej” w postaci przeprowadzonych spotkań prezentujących możliwości, jakie daje użytkowanie komputera i Internetu w realizacji własnego hobby, zainteresowań czy w kontekście załatwiania codziennych sprawunków.

Korzyści integracji cyfrowej

Korzyści wynikające z prowadzenia działań mających na celu integrację cyfrową, w szczególności osób starszych, są liczne. Wymiar profitów płynących z przeciwdziałania wykluczeniu cyfrowemu jest znaczny i obejmuje nie tylko ludzi, lecz również szereg instytucji, kręgów – zarówno administracji rządowej/samorządowej, jak i podmiotów prywatnych. W istocie na integracji cyfrowej korzysta cała gospodarka państwa.

Raport badania zrealizowanego na zlecenie Stowarzyszenia „Miasta w Internecie” w ramach projektu systemowego „Działania na rzecz rozwoju szerokopasmowego dostępu do Internetu” w Działaniu 8.3 Programu Innowacyjna Gospodarka wskazuje na szereg korzyści płynących dla pokolenia 45+, wynikających z korzystania z Internetu oraz komunikacji elektronicznej²¹:

- **Zatrudnienie** – wzrost kompetencji cyfrowych istotnie wpływa na wysokość zatrudnienia osób pokolenia 45+. Przewiduje się, że łączny przyrost zatrudnienia osiągnięty w wyniku integracji cyfrowej pokolenia osób 45+, w Polsce dzięki integracji cyfrowej obejmie 1 mln osób.
- **Wzrost płac** – wraz z prognozowanym wzrostem zatrudnienia integracja cyfrowa wśród osób 45+ w rezultacie przełoży się na wzrost zarobków osób zatrudnionych. Efekt wzrostu średniego poziomu płac powstanie nie tylko poprzez nabycie kompetencji i umiejętności wykorzystania ICT – stanowić będzie pochodną podwyższonej dostępności do edukacji świadczonej z wykorzystaniem Internetu – stanowiącej o możliwości podnoszenia kwalifikacji zawodowych.
- **Life-Long Learning** – edukacja przez całe życie z wykorzystaniem narzędzi internetowych. Poprzez wykorzystanie nowych technologii komunikacyjnych i informacyjnych znacznie bardziej dostępne stają się szkolenia online. Bogata oferta szkoleń/studiów online z roku na rok poszerza się o nowe kierunki, profile i szkolenia.
- **Wzrost aktywności społecznej.** Niwelowanie negatywnych skutków wykluczenia cyfrowego przejawia się również poprzez poprawę jakości życia osób pokole-

²⁰ Profil projektu Polska Cyfrowa Równych Szans na Facebooku, [Online], dostępne: <https://www.facebook.com/polskacyfrowa>, 25.11.2012.

²¹ Korzyści ekonomiczne z integracji cyfrowej osób 45+, Wyniki badań projektu: Polska Cyfrowa Równych Szans, [Online], dostępne: <http://www.mwi.pl/aktualnosci/303-korzysci-ekonomiczne-z-integracji-cyfrowej-osob-45.html>, 25.11.2012.

nia 45+, utożsamioną także z silniejszym zaangażowaniem w życie społeczne – uczestnictwem w wydarzeniach publicznych, wykonywaniem nieodpłatnych prac na rzecz organizacji społecznych lub pracy na rzecz osób spoza rodziny, a także członkostwem w organizacjach pozarządowych.

- Kontakty z instytucjami publicznymi. Oszczędności możliwe do uzyskania dzięki cyfryzacji komunikacji na linii obywatel – urząd, są istotne zakładając, że jednym z zasadniczych wyznaczników wysokości kosztów kontaktów społeczeństwa z instytucjami publicznymi są czas i koszty transportu bezpośrednio uzależnione od odległości między miejscem zamieszkania petenta a siedzibą urzędu. Z tego też względu największe profity z cyfryzacji urzędów i instytucji publicznych odniosą osoby, zarówno pracujące, jak i mieszkające na obszarach wiejskich i w niewielkich miastach, oddalonych od centrów administracyjnych mieszczących się zazwyczaj w miastach-stolicach danego regionu.
- Zakupy w Internecie. Umiejętność obsługi komputera podłączonego do Internetu daje osobom 45+ realne szanse uzyskania znacznych oszczędności czasu i pieniędzy wskutek wykorzystania kanałów dystrybucji i sprzedaży online. Wśród nabywanych za pośrednictwem Internetu produktów szczególnie wskazać należy leki, które kupować można w e-aptekach. E-inkluza w istotny sposób może ułatwić i przyspieszyć proces zamawiania i nabywania preparatów farmaceutycznych, dając tym samym możliwość zaoszczędzenia czasu i pieniędzy, wpływając tym samym na poprawę komfortu życia, zwłaszcza w odniesieniu do osób starszych.
- Bankowość elektroniczna. Jako następstwo integracji cyfrowej pracującej części społeczeństwa Polski popularność korzystania z bankowości internetowej ma szansę znacznie wzrosnąć. Jako efekt przeniesienia części bezpośrednich kontaktów z instytucjami bankowymi w kanały wirtualne w stosunku do osób 45+ również należy spodziewać się znacznych oszczędności czasu i pieniędzy.

Oprócz wskazanych powyżej korzyści, będących pokłosiem integracji cyfrowej, profitów należy doszukiwać się również po stronie instytucji, zarówno z obszaru administracji, jak i sektora prywatnego. W tym przypadku kwestią niezwykle istotną jest również gotowość społeczeństwa do zastąpienia tradycyjnych, bezpośrednich kontaktów z instytucjami na rzecz komunikacji elektronicznej. Przesunięcie kontaktów w sferę wirtualną może przynieść znaczne oszczędności związane z obsługą petentów w urzędach różnego szczebla (związanych zarówno z administracją rządową/samorządową, jak i służbą zdrowia)²².

Oszczędności wynikające z rozwoju e-kompetencji powstają również w kontekście podmiotów prywatnych. Możliwość kontaktowania się przedsiębiorców z administracją publiczną drogą elektroniczną wpłynie pozytywnie na inicjatywy mające na celu zoptymalizowanie działań w przedsiębiorstwie, co może przełożyć się na zwiększenie efektywności pracy. Podniesienie kwalifikacji zawo-

²² Ibidem, s. 32.

dowych pracowników dzięki nabyciu kompetencji ICT doprowadzi do wzrostu wartości firmy identyfikowanej z jakością jej kapitału ludzkiego. W ujęciu klientów firm prywatnych integracja cyfrowa przedsiębiorstw umożliwi optymalizację wielu procesów. Wskutek digitalizacji komunikacja na linii przedsiębiorca — odbiorca towarów i usług mogłaby być realizowana elektronicznie.

Generalnie zagadnienia związane z zależnością oszczędności i korzyści uzyskiwanych przez przedsiębiorstwa z tytułu integracji cyfrowej pokolenia 45+ są złożone i wymagają odpowiedniego zaadresowania i dokonania bardziej szczegółowych badań²³.

Podsumowanie

Współczesne technologie informacyjno-komunikacyjne to nie tylko swoje gadzety cieszące się zainteresowaniem wąskiej grupy osób. Obecnie w istotnym stopniu stają się one warunkiem koniecznym do osiągnięcia pełni możliwości czerpania wszelkich korzyści z życia społecznego, kulturalnego czy obywatelskiego. Ciągłe upowszechnianie wykorzystania technologii ICT, rosnące możliwości i coraz częstsza ich niezbędność w życiu codziennym – pracy, nauce, dostępie do informacji – powoduje, że osoby, które nie potrafią z nich skorzystać, zaczynają schodzić na margines społeczny. Osoby takie stają się osobami na swój sposób wykluczonymi społecznie. Zjawisko takiego wykluczenia to właśnie wykluczenie cyfrowe. Problem tego rodzaju wykluczenia nie zacieśnia się wyłącznie do zjawiska cyfrowego podziału (digital divide), czyli występowania różnic w dostępie i wykorzystaniu nowych technologii. Różnice te występują zwykle pomiędzy osobami legitymującymi się różnym statusem społeczno-ekonomicznym, wiekiem czy płcią. Istotne jest w tym kontekście również miejsce zamieszkania (np. wieś, miasto etc.)²⁴. Kwestią zasadniczą są różnice związane z dostępem oraz umiejętnościami korzystania z technologii ICT, które w konsekwencji prowadzą do wykluczenia pod względem społeczno-ekonomicznym.

Z badań i analiz związanych z wykorzystaniem ICT przez społeczeństwo Europy, w tym Polski wynika, że szczególnie zagrożone wykluczeniem cyfrowym są osoby starsze i słabiej wykształcone. Trudności z korzystaniem z dobrodziejstw ICT napotykają również osoby mieszkające w mniejszych miejscowościach, posiadające niższe dochody. Co istotne, różnice w poziomie wykorzystania nowych technologii nie dotyczą wyłącznie samego faktu ich wykorzystania – wynikają z umiejętności, wszechstronności korzystania, szczególnie w ujęciu bardziej instrumentalnych sposobów użycia komputerów i Internetu. Dodatkowo znaczenie najważniejszych z tych różnic nieustannie jest bardzo duże i nic nie zapowiada,

²³ Ibidem, s. 33.

²⁴ Ch. Demunter, *The digital divide in Europe. Statistics in focus*, 38/2005, [Online], dostępne: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-NP-05-038/EN/KS-NP-05-038-EN.PDF, 25.11.2012, s. 1.

aby miało się szybko zmienić. Najważniejsze bariery upowszechnienia wykorzystania komputerów i Internetu to przede wszystkim brak motywacji do korzystania, wynikający po części również z braku wiedzy i umiejętności.

Większość działań podejmowanych w Polsce w kierunku upowszechnienia Internetu i przeciwdziałania wykluczeniu cyfrowemu zbyt mocno koncentruje się na problematyce infrastrukturalnej. Mimo znacznych nakładów finansowych przeznaczanych w ramach dostępnych w Polsce programów operacyjnych skierowanych na przeciwdziałanie wykluczeniu cyfrowemu, a także na budowę sieci szerokopasmowych czy zapewnianie dostępu na etapie „ostatniej mili”, skala wykluczenia cyfrowego nie maleje.

Konsekwencją tego cywilizacyjnego podziału może być postępujące rozwarstwienie społeczeństwa i społeczne wykluczenie osób, które z tych technologii nie będą potrafiły skorzystać. Dalsze pogłębianie się różnic pomiędzy internautami i osobami niekorzystającymi może być źródłem istotnych problemów społecznych w przyszłości.

Literatura

Dokumenty:

- Digital literacy, European Commission Working Paper and Recommendations from Digital Literacy High-Level Expert Group, [Online], dostępne: http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/i2010/docs/digital_literacy/digital_literacy_review.pdf, 24.11.2012.
- H. Shapiro, Supporting Digital Literacy, Public Policies and Stakeholder Initiatives, Topic report 4, Conclusions and recommendations based on reviews and findings, Danish Technological Institute Centre for Policy and Business Analysis, [Online], dostępne: http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/i2010/docs/benchmarking/dl_topic_report_4.pdf, 24.11.2012.
- Ageing well in the Information Society, An i2010 Initiative, Action Plan on Information and Communication Technologies and Ageing, COM (2007) 332, [Online], dostępne: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2007/com2007_0332en01.pdf, 24.11.2012.
- The demographic future of Europe – from challenge to opportunity, COM (2006) 571, [Online], dostępne: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0571:FIN:EN:PDF>, 25.11.2012.
- Europe 2020, COM (2010) 2020, [Online], dostępne: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>, 25.11.2012.
- Europe 2020 Flagship Initiative – Innovation Union, COM (2010) 546, [Online], dostępne: http://ec.europa.eu/research/innovation-union/pdf/innovation-union-communication_en.pdf, 25.11.2012.

Druki zwarte:

- Czapiński J., Panek T., *Diagnoza społeczna 2011, warunki i jakość życia Polaków*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2011.
- Pietrowicz K., *Nowa stratyfikacja społeczna? „Digital Divide” a Polska*, [w:] L. H. Haber, *Społeczeństwo informacyjne. Wizja czy rzeczywistość?*, t. II, Uczelniane Wydawnictwa Naukowo-Dydaktyczne AGH, Kraków 2004.
- *Korzyści ekonomiczne z integracji cyfrowej osób 45+*. Wyniki badań projektu: *Polska Cyfrowa Równych Szans*, [Online], dostępne: <http://www.mwi.pl/aktualnosci/303-korzysci-ekonomiczne-z-integracji-cyfrowej-osob-45.html>, 25.11.2012.

Najważniejsze artykuły:

- Demunter Ch., The digital divide in Europe. Statistics in focus, 38/2005, [Online], dostępne: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-NP-05-038/EN/KS-NP-05-038-EN.PDF, 25.11.2012.
- 1 mld euro na technologie cyfrowe podnoszące komfort życia starszych Europejczyków, komunikat prasowy Komisji Europejskiej, IP/07/031, [Online], dostępne: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-07-831_pl.htm?locale=en, 25.11.2012.
- „Komfort dla osób starszych”: Komisja Europejska – opracowanie nowych rozwiązań opartych na technologiach cyfrowych, komunikat prasowy Komisji Europejskiej, IP/08/994, [Online], dostępne: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-08-994_pl.htm, 24.11.2012.

ELŻBIETA TWARDOWSKA

WYDZIAŁ EKONOMICZNO-SOCJOLOGICZNY, UNIWERSYTET ŁÓDZKI

Sytuacja mieszkaniowa osób starszych w Polsce

Streszczenie: Mieszkanie dla każdego człowieka jest dobrem podstawowym. Dla osób starszych nabiera ono szczególnego znaczenia, stanowiąc swoistego rodzaju azyl, z uwagi na pogorszącą się z wiekiem kondycję psychofizyczną, a często i ekonomiczną. Warto w tym miejscu zastanowić się, czy w zajmowanych mieszkaniach osoby starsze czują się dobrze i bezpiecznie, mają poczucie niezależności i środki zapewniające im godne warunki życia. Kwestia ta jest o tyle ważna i aktualna, gdyż rok 2012 został ogłoszony Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej, którego celem jest m.in. zwiększanie aktywności i samodzielności osób starszych w życiu społecznym oraz poprawa ich warunków socjalno-bytowych¹.

Wstęp

Mieszkanie to przede wszystkim prawo podstawowe i dostęp do niego warunkuje dostęp do praw podstawowych i godnego życia. Takie podejście znalazło odzwierciedlenie w wielu dokumentach, m.in. w „Zasadach Działania ONZ na rzecz Osób Starszych” przyjętych w 1991 r., określających prawa seniorów w odniesieniu do różnych dziedzin życia, m.in. do prawa wyboru formy zamieszkania oraz otrzymywania wsparcia w ramach tego uprawnienia² oraz w aktach prawnych, nawet tych wyższego rzędu, jak Konstytucja RP. Te i inne prawa stanowią realizację zasad niezależności, uczestnictwa, opieki, samorealizacji i godności. Jedną z naczelných zasad pełnoprawnego uczestnictwa w życiu społecznym osób starszych jest umożliwienie im swobodnego wyboru sposobu życia w znanym im środowisku tak długo, jak długo będą do tego zdolne.

Rozpatrując sytuację mieszkaniową ludzi starszych należy zwrócić uwagę na aspekty ilościowe i jakościowe warunków mieszkaniowych, takich jak: zaludnienie, standard mieszkania czy struktura wiekowa budynków mieszkalnych. Dla osób starszych ważna jest również lokalizacja mieszkania i dostęp do infrastruktury społecznej, poczucie przynależności do społeczności lokalnej, poczucie bezpieczeństwa itp. Istotne są również środki finansowe pozostające do dyspozycji seniorów.

Podjęcie skutecznych działań na rzecz poprawy warunków mieszkaniowych ludzi starszych wymaga posiadania wiedzy o ich warunkach życia. Brakuje jednak szczegółowych danych na temat ilościowych i jakościowych badań sytuacji mieszkaniowej tych osób.

¹ Wkład UE w propagowanie aktywnego starzenia się i solidarności między pokoleniami, Unia Europejska, 2012, [Online], dostępne: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=8710&langId=pl>, 12.10.2012.

² Ośrodek Informacji ONZ w Warszawie, [Online], dostępne: <http://www.unic.un.org.pl/kalendarium/obchody.php>, 15.11.2012.

Artykuł stanowi próbę oceny sytuacji mieszkaniowej osób starszych w Polsce. W tym celu dokonano analizy stanu ilościowego i jakościowego zasobów mieszkaniowych zajmowanych przez osoby starsze oraz przeprowadzono diagnozę możliwości dostosowania tych zasobów do potrzeb seniorów. W opracowaniu posłużono się metodą opisową i analizą porównawczą danych dotyczących Polski i wybranych państw Unii Europejskiej (UE-27), w zakresie warunków mieszkaniowych osób starszych. Dane pochodzą z Głównego Urzędu Statystycznego i Eurostatu.

Sytuacja mieszkaniowa w Polsce i wybranych państwach UE-27. Sytuacja demograficzna

Większość społeczeństw europejskich, w tym Polska, staje w obliczu starzenia się populacji. Z prognoz na lata 2008–2035 wynika³, że całkowita populacja Polski do roku 2035 zmniejszy się o 5,7% (ponad 2 mln osób). Udział osób w wieku poprodukcyjnym będzie stale wzrastał i w roku 2035 będzie stanowił 26,7% ogółu ludności Polski, co oznacza wzrost o 11 punktów procentowych w stosunku do roku 2007.

Starzenie się społeczeństwa polega na zwiększaniu się udziału ludności w starszym wieku wśród ogółu ludności. Jako próg starości przyjmuje się na ogół wiek 60 lub 65 lat.

W stosunku do poprzedniego Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z 2002 r. liczba osób w wieku poprodukcyjnym (60/65 i więcej) wzrosła o prawie 1 mln (981 tys.). Zwiększył się także – do 17,5% (tj. o 2,5 punktu procentowego) – jej udział w ogólnej liczbie ludności, który w 2002 r. wynosił 15,0%⁴.

Porównując dane z lipca 2008 r. dotyczące ludności Polski w wieku 65 lat i więcej (13,5%), do ludności w tej samej grupie wiekowej w innych państwach UE-27, możemy zauważyć, że państwami o podobnym udziale procentowym są Słowacja (12,3%) i Irlandia (11,3%). Pozostałe państwa UE-27 mają już znacznie większy udział procentowy osób w wieku 65 i więcej np. Niemcy 20,7%⁵.

Jednocześnie, na skutek poprawy warunków życia wydłużyła się średnia długość życia Polaków⁶, która dla mężczyzn urodzonych w 2010 r. wynosiła 72,1 lat, a dla kobiet – 80,6 lat. Według prognozy demograficznej Głównego Urzędu Statystycznego

³ Zob. Prognoza ludności Polski na lata 2008–2035 [Online], dostępne: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_L_prognoza_ludności_PL_2008-2035.pdf, 12.11.2012

⁴ Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011. Podstawowe informacje o sytuacji demograficzno-społecznej ludności Polski oraz zasobach mieszkaniowych, GUS, Warszawa, marzec 2012.

⁵ Ibidem.

⁶ Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady 940/2011/UE z dnia 14 września 2011 r. w sprawie Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej. [Online], dostępne: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011,12.11.2012>.

stycznego (GUS) do 2035 r. przeciętne trwanie życia wzrośnie odpowiednio o ok. 8 lat dla mężczyzn oraz o ok. 3 lat dla kobiet.

Sytuacja mieszkaniowa w Polsce

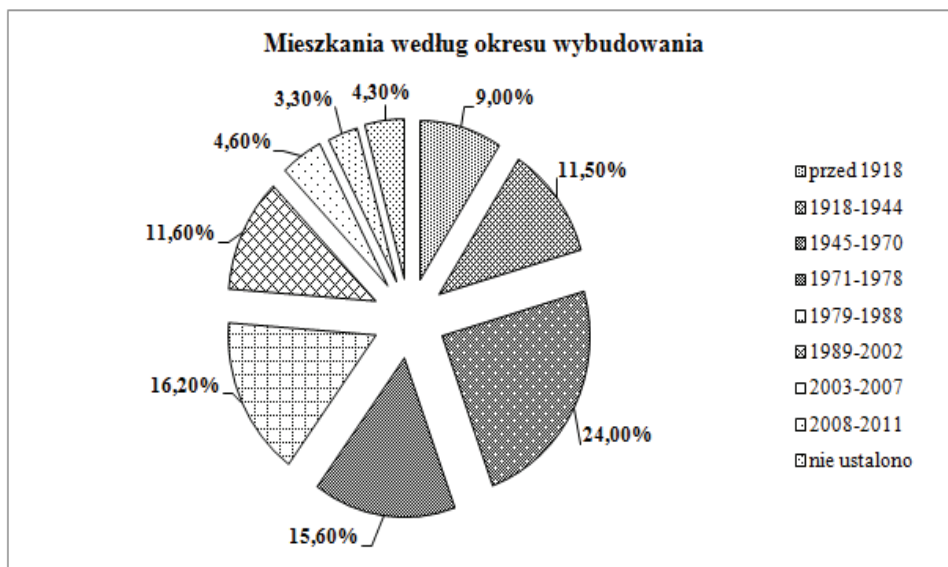
Mimo przyspieszenia budownictwa mieszkaniowego w Polsce w ostatnich latach, sytuacja nadal należy do wyjątkowo niekorzystnych na tle pozostałych państw UE⁷, a warunki mieszkaniowe są jednymi z najgorszych wśród państw należących do Unii Europejskiej. Posiadanie „dachu nad głową” jest czynnikiem niezbędnym do rozwoju jednostki i jej integracji w społeczeństwie. Lokale mieszkalne są bardziej zagęszczone, w mniejszej skali użytkowane samodzielnie oraz mniejsze pod względem powierzchni. Deficyt mieszkań, mierzony relacją gospodarstw domowych do liczby mieszkań jest ciągle duży, niewiele mniejszy niż 25 lat temu. Sytuacja nie jest najlepsza również, jeśli chodzi o powierzchnię przypadającą na jedną osobę. W Polsce jest to średnio ok. 20 m², podczas gdy w Danii i Luksemburgu liczba ta wynosi ponad 50 m². Liczba ukończonych mieszkań rośnie jednak z każdym rokiem. Według danych GUS, na koniec października 2012 r. oddano do użytkowania 119 171 mieszkań, tj. o 18,0% więcej niż w analogicznym okresie 2011 r. i o 8,9% więcej niż w 2010 r.⁸

Istotnym problemem jest struktura wiekowa zasobów gminnych, która stanowi rodzaj społecznego zróżnicowania warunków mieszkaniowych. Starsze zasoby mieszkaniowe, o niższej jakości, częściej zamieszkują osoby mniej zamożne. W znacznej części starszych zasobów mieszkaniowych wybudowanych przed 1944 r., blokowisk z wielkiej płyty z lat 60. i 70. XX w. czy budynków wyłącznie z mieszkaniami socjalnymi, wzniesionych po 1989 r., narastają problemy mieszkaniowe. Starsza substancja mieszkaniowa wymaga nie tylko remontów, ale w niektórych wypadkach wyburzenia i zastąpienia ich mieszkaniami bezpiecznymi, o cywilizowanym standardzie. Jak oceniają eksperci Instytutu Rozwoju Miast, w problemowych zasobach mieszkaniowych w przeważającym stopniu mieszkają osoby starsze⁹.

⁷ S. Golinowska, P. Hengstenberg, M. Żukowski, *Diversity and Commonality in European Social Policies: the Forging of a European Social Model*, Friedrich Ebert Stiftung i Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.

⁸ Budownictwo mieszkaniowe w okresie I-X 2012 r., GUS, Warszawa 2012 [Online], dostępne: http://www.stat.gov.pl/gus/5840_906_PLK_HTML.htm, 23.11.2012

⁹ H. Zaniewska (red.), *Mieszkania starszych ludzi w Polsce. Sytuacja i perspektywy zmian*, IGM, Warszawa 2001.

RYСУNEK 1. MIESZKANIA WEDŁUG OKRESU WYBUDOWANIA W %

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Narodowego Spisu Powszechnego 2011, GUS.

Szacuje się, że co najmniej połowa posiadanych w Polsce zasobów mieszkaniowych wymaga znaczących remontów. Na remonty stać przede wszystkim gospodarstwa najzamożniejsze, mieszkające w zasobach wspólnot mieszkaniowych. Około 50% remontów kapitalnych i 64% remontów prowadzących do podwyższenia standardu mieszkań przeprowadza się właśnie w tych zasobach¹⁰. Narasta problem remontów starych zasobów, zamieszkiwanych przez słabsze ekonomicznie grupy ludności oraz starsze. Rosną zaległości w opłatach mieszkaniowych ludności. Największy udział zaległości w opłatach mieszkaniowych występuje w zasobach gminnych (komunalnych), gdzie 44,5% lokatorów ma problemy z opłacaniem czynszu. Lokatorzy wspólnot mieszkaniowych (indywidualni właściciele mieszkań) mają zaległości w opłatach mieszkaniowych i to w skali wynoszącej bez mała 20%¹¹.

Trudności z opłatami w gospodarstwach domowych o niskich dochodach rozwiązują dodatki mieszkaniowe wypłacane przez samorząd gminny. Od kilku lat liczba wypłacanych dodatków ma tendencję spadkową. Obniża się także wielkość nakładów na dodatki mieszkaniowe, mimo że ich poziom wzrasta. Przeciętna wysokość dodatku na 1 mieszkanie w 2009 r. kształtowała się na poziomie 162 zł i w stosunku do poprzedniego roku była wyższa o 15 zł.

¹⁰ Sytuacja gospodarstw domowych w 2011 r. w świetle wyników badań budżetów gospodarstw domowych, GUS, 2011.

¹¹ Ibidem.

Sytuacja dochodowa gospodarstw domowych emerytów

Według danych GUS w 2011 r. przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny gospodarstw domowych emerytów wynosił 1298 zł na osobę (wzrósł w porównaniu z rokiem 2010 o 4,3%), wobec średniej 1227 zł w Polsce. Wyższy dochód od emerytów osiągają jedynie gospodarstwa pracujących na własny rachunek – 1497 zł.

Gospodarstwa domowe emerytów są również tymi, w których przeciętne miesięczne wydatki ogółem, z wyjątkiem gospodarstw pracujących na własny rachunek (1222 zł), są najwyższe – 1125 zł, podczas gdy średnio w Polsce kształtują się na poziomie 1015 zł. Relacja wydatków do dochodów w gospodarstwach emerytów wynosi 86,7%. Wyższa jest tylko w gospodarstwach domowych rencistów (92,7%). Dane przedstawiono w tab. 1.

TABELA 1. PRZECIĘTNE MIESIĘCZNE DOCHODY I WYDATKI GOSPODARSTW DOMOWYCH NA OSOBĘ W 2011 R.

RODZAJ	OGÓLEM	GOSP. DOMOWE	RODZAJ GOSPODARSTWA				
			PRACOWNIKÓW	ROLNIKÓW	PRACUJĄCYCH NA WŁASNY RACHUNEK	EMERYTÓW I RENCISTÓW	RAZEM EMERYTÓW RENCISTÓW W ZŁOTYCH NA OSOBĘ
Dochody	1226,95	1234,84	983,88	1497,43	1233,08	1297,96	968,98
Wydatki	1015,12	1006,05	736,02	1221,52	1080,14	1124,91	897,86
Relacja wydatków do dochodów	82,7%	80,9%	74,8%	81,6%	87,6%	86,7%	92,7%

Źródło: Sytuacja gospodarstw domowych w 2011 r. w świetle wyników badań budżetów gospodarstw domowych, GUS 2011.

Gospodarstwa domowe emerytów, podobnie jak innych grup społeczno-ekonomicznych, największą część domowego budżetu przeznaczają na żywność i napoje bezalkoholowe (27,4% wydatków ogółem), użytkowanie mieszkania lub domu oraz nośniki energii (24,5%). Kolejnymi największymi grupami wydatków gospodarstw domowych emerytów są te związane ze zdrowiem (8,1%), transportem (6,2%) oraz rekreacją i kulturą (6,1%). Warto zauważyć, że wydatki na użytkowanie mieszkania lub domu oraz nośniki energii są na wysokiej pozycji wydatków w budżecie osób starszych. Także wydatki związane ze zdrowiem są najwyższe spośród pozostałych grup i będą sukcesywnie wzrastać z uwagi na zwiększanie się potrzeb zdrowotnych oraz opieki długoterminowej.

Sytuacja osób starszych na rynku mieszkaniowym w Polsce na tle państw Unii Europejskiej

Zasoby mieszkaniowe w większości państw członkowskich znacznie różnią się między sobą pod względem rodzaju (domy, mieszkania), wieku, rozmiaru oraz jakości. Można je klasyfikować ze względu na tytuł prawny (własność, wynajem, mieszkanie z obniżonym czynszem lub bez opłat), wielkość, jakość lub przystępność. Chociaż większość państw członkowskich UE dysponuje państwowymi strategiami mieszkaniowymi, to stopień, w jakim rządzący przywiązują wagę do procesu aktywnego starzenia się społeczeństwa oraz do promocji szczególnych potrzeb mieszkaniowych osób starszych, jest bardzo zróżnicowany w zależności od państwa¹².

Jedną z kluczowych decyzji, jaką muszą podjąć osoby przechodzące na emeryturę, jest decyzja o pozostaniu w miejscu zamieszkania lub o przeprowadzce. Osoby starsze mogą pozostać w tym samym miejscu zamieszkania, przeprowadzić się do mniejszego mieszkania, do domu dla osób wymagających wsparcia, bądź w nowe miejsce, być może za granicę. W miarę upływu lat dostęp do transportu publicznego, świetlic, gabinetów lekarskich, szpitali, usług z zakresu opieki i pomocy domowej staje się coraz bardziej istotny. W podejmowaniu takiej decyzji duże znaczenie mają zazwyczaj kwestie finansowe.

Struktura ludności pod względem tytułu prawnego do miejsca zamieszkania pokazuje, że w przypadku osób starszych istnieje większe prawdopodobieństwo, że są oni właścicielami danej nieruchomości bez obciążenia hipotecznego. Taka sytuacja miała miejsce w przypadku ponad 3/4 (76%) wszystkich dwuosobowych gospodarstw domowych w państwach UE-27 w 2009 r., w których przynajmniej jeden z mieszkańców miał 65 lat lub więcej¹³.

W Polsce osoby starsze żyją w mieszkaniach niedostosowanych do ich potrzeb i możliwości, w większości w mieszkaniach o niskim standardzie technicznym oraz niedostatecznie wyposażonych. Złe warunki zamieszkania obniżają poziom i warunki życia osób starszych i niesamodzielnych. Jest to wynikiem braku programu dostosowywania mieszkań do zmieniającej się sytuacji osób o ograniczonej z powodu stanu zdrowia i wieku sprawności.

W tab. 2. przedstawiono informacje dotyczące odsetka obywateli wybranych państw UE-27 w wieku 65 lat i starszych żyjących niezależnie i mieszkających samotnie (31,1%), z partnerem życiowym (48,3%) oraz mieszkających w gospodarstwie domowym z dziećmi (4,6%). W Polsce w badanym okresie odnotowano niższy niż w UE-27 odsetek osób starszych mieszkających samotnie (26,5%) oraz

¹² Aktywność osób starszych i solidarność międzypokoleniowa. Statystyczny portret Unii Europejskiej 2012, [Online], dostępne: [http://analizy.mpips.gov.pl/.../ER2012/final_statystyczny_portret_UE_pl.p.,15.11.2012](http://analizy.mpips.gov.pl/.../ER2012/final_statystyczny_portret UE_pl.p.,15.11.2012).

¹³ Ibidem.

osób mieszkających z partnerem życiowym (37,2%). Polska, obok takich państw, jak Rumunia oraz bałtyckie państwa członkowskie, odnotowała jeden z wyższych odsetek osób mieszkających w gospodarstwie domowym z dziećmi przekraczający 10% osób. W 2009 r. najniższy odsetek osób starszych mieszkających samotnie odnotowano na Cyprze, w Hiszpanii, w Estonii i w Portugalii. Charakterystyczne dla takich państw były wielopokoleniowe gospodarstwa domowe, w przypadku których członkowie rodziny osób starszych mogli zapewnić rodzicom bezpośrednią opiekę czy pomoc.

TABELA 2. POZYCJA OSÓB W WIEKU 65+ W GOSPODARSTWIE DOMOWYM W WYBRANYCH KRAJACH UE-27 W 2009 R., W (%)

KRAJE	OSOBY MIESZKAJĄCE SAMOTNIE	OSOBY MIESZKAJĄCE Z PARTNEREM ŻYCIOWYM	OSOBY MIESZKAJĄCE W GOSPODARSTWIE DOMOWYM Z DZIEĆMI
UE-27	31,1	48,3	4,6
Belgia	26,8	50,7	4,2
Francja	36,0	54,5	1,7
Niemcy	33,7	57,3	1,3
Włochy	32,7	41,6	3,0
Wielka Brytania	34,1	53,4	1,9
Austria	33,6	43,5	5,7
Holandia	36,1	59,0	0,8
Polska	26,5	37,2	15,0
Finlandia	35,4	52,5	1,0
Rumunia	26,8	35,6	18,1
Litwa	39,4	31,2	12,2
Łotwa	26,3	27,5	17,0
Hiszpania	20,0	41,3	6,5
Portugalia	20,9	45,3	8,1
Cypr	16,4	54,8	2,9
Estonia	20,3	37,6	11,2

Źródło: opracowanie na podstawie: Aktywność osób starszych i solidarność międzypokoleniowa. Statystyczny portret Unii Europejskiej 2012, [Online], dostępne: http://analizy.mpips.gov.pl/.../ER2012/final_statystyczny_portret_UE_pl.p.,15.11.2012, s. 95.

W niektórych państwach członkowskich UE obowiązuje szereg strategii politycznych zachęcających osoby starsze do mieszkania we własnych domach i mieszkaniach tak długo, jak to możliwe, zachowując tym samym swoją niezależność. Osobom starszym może podobać się taka perspektywa, bardziej ze względów sentymentalnych, niż praktycznych. Efektywność takiego podejścia zależy,

przynajmniej w pewnym stopniu, od posiadanych zasobów mieszkaniowych oraz możliwości odnowienia i modernizacji takiego miejsca w celu dostosowania go do potrzeb osoby starszej¹⁴.

Jednym ze stosowanych na świecie rozwiązań skierowanych do osób po 60. roku życia, posiadających własną nieruchomość i będących w potrzebie finansowej, jest odwrócony kredyt hipoteczny, który funkcjonuje w systemie prawnym w części państw europejskich i w USA. W Polsce – ze względu na brak regulacji – jest na razie niedostępny. Odwróconą hipotekę stosuje 10 państw członkowskich Unii Europejskiej. Największą popularnością produkt ten cieszy się w Wielkiej Brytanii i w Niemczech. Wielu polskich ekonomistów zastanawia się jednak, czy wyżej wspomniany model przyjmie się w Polsce z racji tradycji, jaka wytworzyła się u nas przez ostatnie lata. Polacy słyną z rodzinności i zwyczajowo przekazują mieszkania kolejnemu pokoleniu. Chociaż w Polsce nie można jeszcze udzielać odwróconych kredytów hipotecznych, to na rynku pojawiają się firmy, które świadczą usługę sprzedaży nieruchomości z prawem dożywocia opartą na przepisach Kodeksu cywilnego. Powyższe usługi oferowane są przez firmy spoza sektora finansowego. W celu zapewnienia seniorom bezpieczeństwa, rząd przygotowuje projekt ustawy o odwróconym kredycie hipotecznym, który będzie mógł być udzielany wyłącznie przez banki i inne instytucje ustawowo upoważnione do udzielania kredytów, posiadające odpowiedni kapitał i podlegające nadzorowi finansowemu¹⁵.

Problemy w obszarze mieszkaniowym osób w wieku 65+ – analiza danych UE-27

Warto, mówiąc o polskiej sytuacji osób w wieku 65+, przyjrzeć się, jak kształtują się odpowiednie wskaźniki w porównaniu międzynarodowym. W tym celu wykorzystano analizę skupień, a niezbędne obliczenia przeprowadzono w programie statystycznym SPSS 20. Metody aglomeracyjne są najczęściej stosowanymi metodami grupowania obiektów przestrzennych w badaniach ekonomicznych. Tworzenie skupień wymaga wykorzystania odpowiedniej metody określania wartości funkcji odległości. Możliwe jest wykorzystanie różnych podejść definiowania odległości pomiędzy obiektami, ale najczęściej wykorzystywaną metodą w badaniach ekonomicznych jest metoda minimalizacji wariancji Warda, zakładająca minimalizację sumy kwadratów odchyłeń dowolnych dwóch skupień, które mogą zostać utworzone w kolejnych etapach¹⁶.

¹⁴ Aktywność osób starszych i solidarność międzypokoleniowa. Statystyczny portret Unii Europejskiej 2012, [Online], dostępne: http://analizy.mpips.gov.pl/.../ER2012/final_statystyczny_portret UE_pl.p.,15.11.2012.

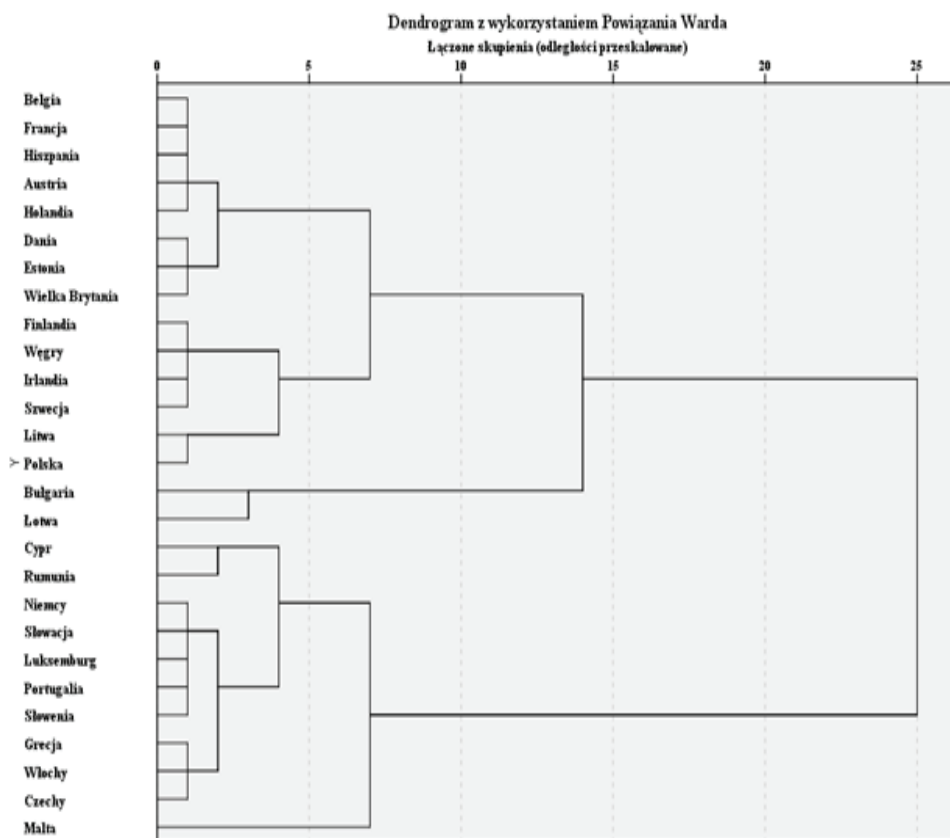
¹⁵ E. Twardowska, *Odwrócony kredyt hipoteczny – blaski i cienie*, Studia Ekonomiczne Regionu Łódzkiego nr VI, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne Oddział w Łodzi, Łódź 2011, s. 229.

¹⁶ Internetowy Podręcznik Statystyki, [Online], dostępne: http://www.statsoft.pl/textbook/stathome_stat.html?http%3A%2F%2Fwww.statsoft.pl%2Ftextbook%2Fstcluan.html, 15.11.2012.

Do oceny podobieństw problemów w obszarze mieszkaniowym gospodarstw domowych państw UE-27 wykorzystano bank danych Eurostat uwzględniający 3 kategorie problemów, tj.: hałas (wywoływany przez sąsiadów lub spowodowany ruchem ulicznym), zanieczyszczenie, brud, inne problemy ekologiczne oraz przestępczość, przemoc lub wandalizm w sąsiedztwie.

Wewnątrz każdej kategorii dane statystyczne zostały podzielone na 3 podzbiory dotyczące odsetka: (a) wszystkich gospodarstw domowych, (b) gospodarstw domowych, w których mieszka jedna osoba w wieku 65+, (c) dwuosobowych gospodarstw domowych, w których mieszka przynajmniej jedna osoba w wieku 65+. Dane zostały sprowadzone do porównywalności, a podsumowaniem analizy jest diagram drzewa przedstawiony na rys. 2. (poniżej).

RYСУNEK 2. LUDNOŚĆ BORYKAJĄCA SIĘ Z WYBRANYMI PROBLEMAMI W OBSZARZE MIESZKALNYM, WEDŁUG RODZAJU GOSPODARSTWA DOMOWEGO W 2009 R.

Źródło: opracowanie własne w programie SPSS 20 na podstawie danych Eurostatu.

Przy długości wiązania równej 5, państwa UE-27 tworzą 5 skupień. Najbardziej liczne skupienie podobnych pod względem natężenia problemów (hałasu, zanieczyszczenia, przemocy) państw tworzyły: Cypr, Rumunia, Niemcy, Słowacja, Luksemburg, Portugalia, Słowenia, Grecja, Włochy i Czechy. Drugie, dość liczne skupienie tworzyły państwa: Belgia, Francja, Estonia, Hiszpania, Austria, Holandia, Dania, Estonia i Wielka Brytania. Polska znalazła się w skupieniu dwuelementowym z Litwą. Najmniej podobnym pod względem analizowanych cech (o najwyższych wartościach problemowych zmiennych), państwem w zestawieniu okazała się Malta.

Warunki mieszkaniowe osób starszych są niedostosowane do ich potrzeb życiowych. Poważnym ograniczeniem samodzielności życiowej tych osób są bariery architektoniczne i urbanistyczne. Osoby te zamieszkują głównie dzielnice i domy o niższym od przeciętnego standardzie, gorzej wyposażone, a koszty związane z mieszkaniem mają relatywnie wysoki udział (wyższy niż wśród ogółu gospodarstw) w wydatkach gospodarstw domowych osób w starszym wieku (odpowiednio: 26% wobec 22%). Niemal wszystkie wskaźniki wyposażenia mieszkań ludzi starszych mają średnio niższy poziom niż w państwie – co jednak jest nie tylko efektem ich sytuacji dochodowej, ale i szczególnej struktury potrzeb. Ponadto emeryci, znacznie rzadziej niż pozostałe grupy gospodarstw domowych, wyposażają mieszkania, korzystając z kredytów bankowych. Jednocześnie sytuacja mieszkaniowa seniorów pod względem wielkości i zagęszczenia zajmowanych przez nich mieszkań – z powodu małej liczebności ich gospodarstw domowych – jest znacznie korzystniejsza niż pozostałych grup ludności, a wysokość przyznawanej pomocy mieszkaniowej dla osób starszych jest niższa w porównaniu ze wsparciem przyznawanym młodszemu osobom samotnym¹⁷.

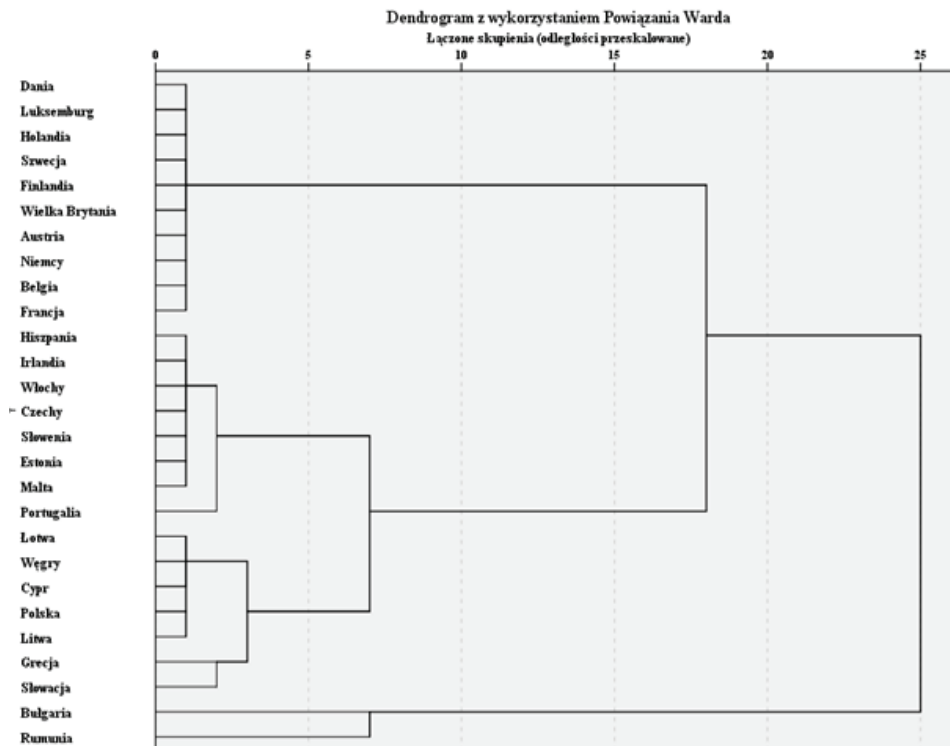
Podobnie jak wyżej, poddano analizie państwa UE-27 pod względem czynników ograniczających i powodujących trudności funkcjonowania gospodarstwa domowego osób w wieku 65+. W tym celu wykorzystano bank danych Eurostat uwzględniający 5 kategorii niekorzystnych czynników, tj.: niezdolność do ogrzania domu, opłacenia tygodniowego urlopu poza domem, opłacenia posiłku zawierającego mięso, drób, rybę, porządzenia sobie z niespodziewanymi wydatkami oraz zaległości z tytułu hipoteki lub czynszu, rachunków bieżących lub pożyczek związanych z zakupami.

Wewnątrz każdej kategorii dane statystyczne zostały podzielone na 2 podzbiory dotyczące odsetka: (a) gospodarstw osób samotnych w wieku 65+, (b) dwuosobowych gospodarstw domowych, w których mieszka przynajmniej jedna osoba w wieku 65+ (rys. 3.).

¹⁷ Pomost – dane o świadczeniach z pomocy społecznej w roku 2002. Dep. Pomocy Społecznej MGPIPS, [Online], dostępne: <http://irss.pl/wp-content/uploads/2011/06/zakresniezbednych-danych.pdf>, 05.09.2012.

Analogicznie jak powyżej, przy długości wiązania równej 5 państwa UE-27 tworzą 5 skupień. Najbardziej liczne skupienie podobnych państw tworzyły: Dania, Luksemburg, Holandia, Szwecja, Finlandia, Wielka Brytania, Austria, Niemcy, Belgia i Francja. Polska znalazła się w skupieniu siedmioelementowym wraz z: Litwą, Łotwą, Węgrami, Cypr, Grecją i Szwecją. Najmniej podobnymi pod względem analizowanych cech (o najwyższych wartościach zmiennych), państwami członkowskimi okazały się Bułgaria i Rumunia.

RYСУNEK 3. LUDNOŚĆ Z OGRANICZENIAMI I TRUDNOŚCIAMI FINANSOWYMI, WEDŁUG RODZAJU GOSPODARSTWA DOMOWEGO, 2009 R.

Źródło: opracowanie własne w programie SPSS 20 na podstawie danych Eurostatu.

Podsumowanie

Proces starzenia się populacji Polski jest jednym z ważniejszych problemów wymagających działań w zakresie polityki społecznej w najbliższej przyszłości. Należy dostosować infrastrukturę mieszkaniową do wymagań starzejącej się populacji i rosnących potrzeb osób starszych, poprzez dostosowanie odpowiednich regulacji oraz pozyskanie środków finansowych. Należy w miarę szybko zdiagnozować i wdrożyć zabezpieczenia w postaci długoterminowej opieki seniorów

oraz zintegrowanych programów mieszkalnictwa skierowanych do osób starszych, w celu zapewnienia im dostępu do odpowiednich lokali mieszkalnych po przystępnych cenach. Należy podjąć działania, zarówno na szczeblu centralnym, jak i na szczeblach samorządów terytorialnych, nakierowane na poprawę warunków mieszkaniowych seniorów, poprzez monitorowanie wysokości przyznawanej pomocy mieszkaniowej osobom starszym, poprawę stanu technicznego budynków oraz tworzenie lokalnej bazy mieszkań do zamiany. Podjęte działania w ramach Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej 2012, pozwolą na stworzenie osobom starszym warunków do starzenia się w dobrym zdrowiu i samodzielności, w przyzwoitych warunkach mieszkaniowych. Dbałość o sytuację socjalno-bytową starzejącego się społeczeństwa unijnego jest dla Europy jednym z wyzwań, jakie niosą za sobą zmiany demograficzne oraz warunkiem koniecznym przyszłego dobrobytu i spójności społecznej całego kontynentu.

Literatura

Dokumenty:

- Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady 940/2011/UE z dnia 14 września 2011 r. w sprawie Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej. [Online], dostępne: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011,12.11.2012>.
- Prognoza ludności Polski na lata 2008–2035 [Online] dostępne: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_L_prognoza_ludnosc_pl_2008-2035.pdf, 20.10.2012.
- Wkład UE w propagowanie aktywnego starzenia się i solidarności między pokoleniami, Unia Europejska, 2012, [Online], dostępne: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=8710&langId=pl>, 12.10.2012.
- Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011. Podstawowe informacje o sytuacji demograficzno-społecznej ludności Polski oraz zasobach mieszkaniowych, GUS, Warszawa, marzec 2012.
- Aktywność osób starszych i solidarność międzypokoleniowa. Statystyczny portret Unii Europejskiej 2012, [Online], dostępne: http://analizy.mpips.gov.pl/.../ER2012/final_statystyczny_portret_UE_pl.p., 15.11.2012.

Druki zwarte:

- Auleytner J., *Polityka społeczna, czyli ujarzmianie chaosu socjalnego*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP, Warszawa 2002.
- Główny Urząd Statystyczny, *Gospodarka mieszkaniowa w 2008 i 2009 r.*, Warszawa 2009, 2010.
- Golinowska S., Hengstenberg P., Żukowski M., *Diversity and Commonality in European Social Policies: the Forging of a European Social Model*, Friedrich Ebert Stiftung i Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.

- Zaniewska H. (red.), *Mieszkania starszych ludzi w Polsce. Sytuacja i perspektywy zmian*, IGM, Warszawa 2001.
- Zaniewska H. (red.) i inni, *Bieda mieszkaniowa i wykluczenie. Analiza zjawiska i polityki*, Opracowania PBZ „Polska Bieda III”, IPiSS, Warszawa 2007.

Najważniejsze artykuły:

- Twardowska E., *Odwrócony kredyt hipoteczny – blaski i cienie*, Studia Ekonomiczne Regionu Łódzkiego nr VI, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne Oddział w Łodzi, Łódź 2011.

Strony internetowe:

- Główny Urząd Statystyczny, Budownictwo mieszkaniowe w okresie I-X 2012 r., Warszawa 2012 [Online], dostępne: http://www.stat.gov.pl/gus/5840_906_PLK_HTML.htm, 23.11.2012.
- Internetowy Podręcznik Statystyki [Online], dostępne: http://www.statsoft.pl/textbook/stathome_stat.html?http%3A%2F%2Fwww.statsoft.pl%2Ftextbook%2Fstcluan.html, 15.11.2012.
- Ośrodek Informacji ONZ w Warszawie, [Online], dostępne: <http://www.unic.un.org.pl/kalendarium/obchody.php>, 15.11.2012.
- Pomost – dane o świadczeniach z pomocy społecznej w roku 2002. Departament Pomocy Społecznej MGPIPS, [Online], dostępne: <http://irss.pl/wp-content/uploads/2011/06/zakresniezbednych-danych.pdf>, 05.09.2012.

ALEXANDER KOZLOV

ST. PETERSBURG STATE POLYTECHNICAL UNIVERSITY, RUSSIA

Economic state and behaviour of Russian seniors

Summary: The purpose of this enquiry is to explore the economic state and behaviour of the Russian Seniors. The focus is on investigating the real economic situation and problems of Russian Seniors. In this article by the term “Seniors” we understand people who have a right to be retired because of their age. The enquiry traces the dynamics of the growth of the number of pensioners in Russia and actual deteriorating of their economic state due to the gap between the growth of pensions and inflation rate. The article contains an analysis of a percentage of retirees who keep working and factors having an impact on this phenomenon. The article also describes the main features of the Russian pension system. The results of the analysis show that achieving the retirement age changes the behaviour and life style of seniors. The circle of interests and range of values become narrow and limited mostly by their health and family. A conclusion is made that the real reform of the pension system is needed to improve the current situation.

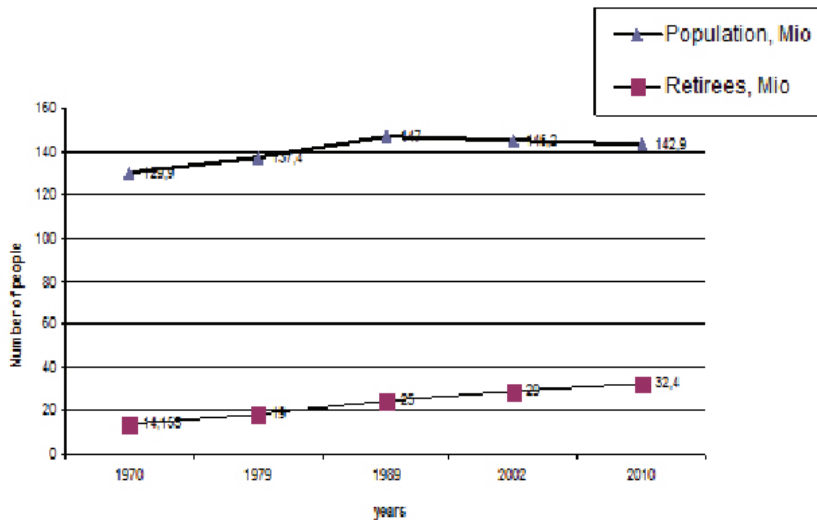
Introduction

The share of elderly people in the whole population of developed countries is growing. Developing countries are also following that tendency. That is why behaviour, buying preferences, economic and social problems of elderly people are located in the focus of politicians, researchers and the public. Since “Senior” is a commonly polite definition of an elderly person, firstly we would like to clarify the definition “Seniors” applied to Russian circumstances. According to Russian legislation the age of retirement is 60 for men and 55 for women. For citizens after those ages the Russian Pension Fund belonging to the Russian state provides labour pensions and it means a legal right to leave their jobs and be retired (in case they have at least 5 years of labour activity). For the majority of people the fact of achieving the statutory retirement age, independently of their decision about leaving job, is a kind of boundary dividing life and changing their mentality and behaviour. Statistics are not always operating by numbers and figures based on the legal definition of the retirement age. Moreover, according to Russian legislation there are several types of pensioners, but the percentage of labour pensioners because of age is close to 82%. That is why in this article by the term “Seniors” we understand people who have a right to be retired because of their age, that is 60 year-old men or 55 year-old women.

Seniors in the Russian population: statistics

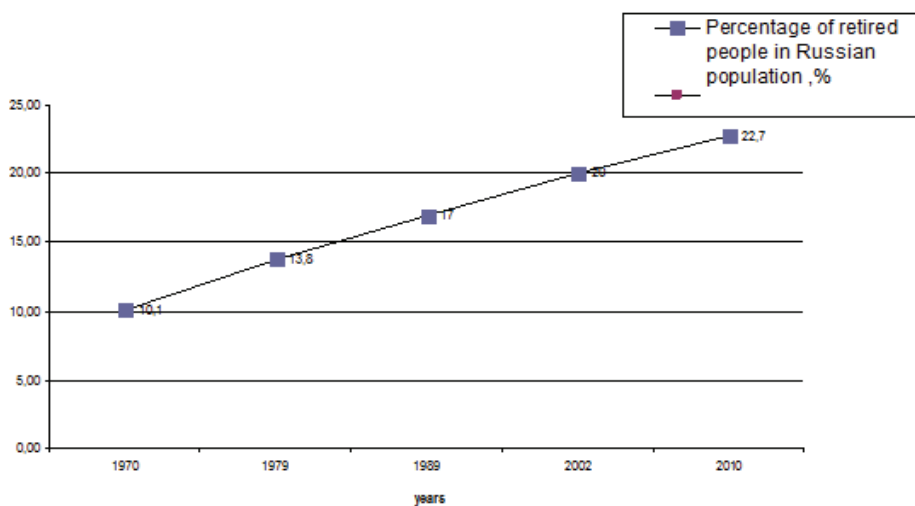
The number of pensioners in Russia is growing in absolute and relative figures,¹ which is in accordance with the tendency dominating in other European countries (Graph 1, 2).

GRAPH 1 THE NUMBER OF PENSIONERS IN RUSSIA

Source: <http://www.gks.ru>, official page of Russian Committee for Statistics.

GRAPH 2 PERCENTAGE OF PENSIONERS IN THE RUSSIAN POPULATION

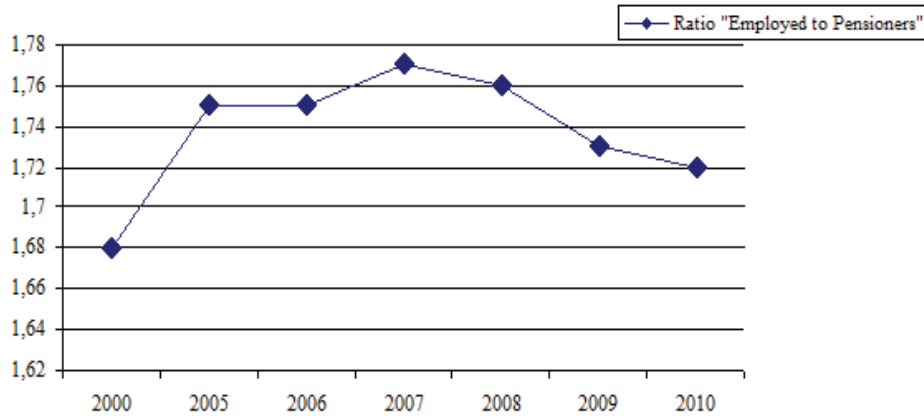

Source: <http://www.gks.ru>, official page of Russian Committee for Statistics.

¹ Numbers for the years 1970, 1979 and 1989 are applied to Russian Soviet Federal Socialist Republic, part of Soviet Union, transformed into The Russian Federation in the year 1991.

The ratio reflecting the number of employed people to the number of pensioners showing an ability of the society (actually currently working people) to support seniors has also gone down during last five years (Graph 3).

GRAPH 3 THE RATIO REFLECTING THE NUMBER OF EMPLOYED PEOPLE TO THE NUMBER OF PENSIONERS

Source: <http://www.gks.ru>, official page of Russian Committee for Statistics.

Taking into account the statistics presented above, we can surmise that the ageing of population in combination with stable retirement age (which was keeping unchanged more than fifty year, since 1956) defines a growing problems in the Russian Pension System. Up to now it's one of the most comfortable for citizens retirement age at least in developed countries (Table 1). There are several proposals developed by official bodies (Ministry of Economic Development, Ministry of Finance, Ministry of Labour) and independent experts, as well. The main idea is to rise the retirement age in two possible ways. The first one is to fix the new retirement age (i.e. 63 for men and 60 for women). The problem is the negative reaction of the society. The second idea is to force people to postpone their official retirement proposing them full pension payments after achieving a certain age (63 or 65).

TABLE 1 RETIREMENT AGE IN DIFFERENT COUNTRIES (2010)

COUNTRY	RETIREMENT AGE (YEARS)	
	Men	Women
NORWAY	67	67
USA	66	65
GERMANY	65	66
FINLAND	65-68	65-68
SWEDEN	61-67	65
CANADA	65	65

SPAIN	65	65
POLAND	65	60
SWITZERLAND	65	63
JAPAN	65	65
AUSTRALIA	65	65
GREAT BRITAIN	65	60
SOUTH KOREA	60	60
FRANCE	60-65	60-65
ITALY	65	60

Source: The 2012 Ageing Report. Economic and budgetary projections for the 27 EU Member States (2010–2060)// European Economy, 2/2012.

For example, one proposal based on the idea to pay only 50% of the full pension payment for women at age of 55 and men at the age of 60. The full pension supposed to be paid in case of achieving the age of 60 and 63 respectively. Another similar idea is to raise the number of working years up to 45. It means that pensioners will get the full pension after achieving the accumulated record of 45 working years. The decision concerning the reform has not been made yet. Russian governmental officials declare that reform will not be started earlier than in 2015. The retirement age will be raised, but it will be done gradually.

Pension system in the Russian Federation

Since 2002 Russia has adopted the pension system including obligatory pension insurance, state pension support and non-state pension insurance.

State social pensions

State social security is provided to the citizens, who for some reasons are not entitled to the labour pension – I, II and III group of the disabled, including those who disabled since birth, disabled children, men of 65 and women of 60, whose insurance length is not long enough, etc.

The state social security pensions are also provided to compensate citizens' income lost due to the cessation of their state federal civil service when they reach long service term; or to undo the harm to health caused during military service due to radiation or technogenic disasters in case of disability or loss of breadwinner, and in a number of other cases.

The state social security is funded by the Federal budget of the Russian Federation. The Pension Fund of the Russian Federation pays state social security pensions to more than 3 mln people (Official page of the Pension Fund of the Russian Federation).

Obligatory Pension Insurance

The Pension Fund of the Russian Federation is accumulating payments of obligatory pension insurance paid according to legislation by employers for their employees.

There are three kinds of obligatory pension insurance payments (in the current year 30% of the employees' salary in total):

- Old age labour pension;
- Disability labour pension;
- Survivor's labour pension.

A defined benefit plan guarantees a certain payout of retirement payments, according to a fixed formula which usually depends on the member's salary and the number of years of the membership in the plan. Actually the labour pension is a monthly cash payment aimed to compensate wages and other payments lost by the insured person due to disability caused by age or invalidity. This pension also compensates wages and other payments and benefits of breadwinner to disabled members of the insured person's family, lost due to death of those insured. The right to receive this pension is stipulated by the current legislation.

Non-state (additional) pension security

It is an additional pension funded and paid by non-state pension funds (NSPF). In order to receive this pension a citizen should make an agreement with the non-state pension fund and during a certain period of time make voluntary contributions. Apart from the citizen contributions could be made by the employers.

11 mln people have pension accumulations in non-state pension funds. During the past year the number of obligatory pension insurance clients of NSPFs increased almost by a quarter and constitutes 15,3% of the total number of Russians having accumulative pension portion.

118 non-state pension funds operated in the field of the obligatory pension insurance at the end of 2010.

Due to the high oil prices situation is more or less stable. Nevertheless, in case of a decrease in oil and gas prices the situation of the Russian pension system would be truly disastrous. The Pension Fund's deficit in 2012 is claimed to reach 1.75 trillion rubles, which is 3% of the GDP, or 14% of the federal budget spending, which used to cover the NSPF deficit. It is not only about the size of the deficit, but also the pace of its growth. Last year the shortfall of the NSPF's accounts was over one trillion roubles. Such a fast growth of the NSPF deficit was largely an effect of the authorities' election pledges. But, the elections merely worsened the situation, and the main determining factor is the demographic one. Up to now the

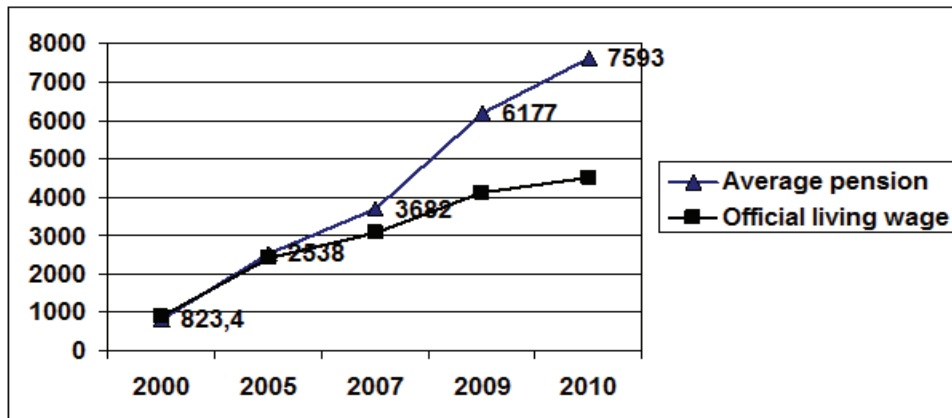

huge NSPF deficit has been compensated for by high oil prices. Nevertheless it is clear that the fragile structure, based on soaring oil prices, may collapse any time (Alexandrova 2012).

Russian Seniors incomes

The main source of income for the majority of the retired is the old age labour pension. The problem is that the level of pensions provided for retirees is too close to a living wage, a minimum of consumption basket (Graph 4).²

GRAPH 4 AVERAGE PENSION AND OFFICIAL LIVING WAGE IN RUSSIAN FEDERATION

Source: <http://www.gks.ru>, official page of Russian Committee for Statistics.

The data presented in Graph 4 seems to suggest that since 2005 the average pension has been growing faster than the official living wage. But, the first problem is that the living wage does not reflect the real consumption basket. Secondly, the nominal pension is to be corrected due to the inflation rate. If we calculate the average pension taking into account the inflation rate since 2000, we will certainly receive a different picture (Graph 5) [2].

The official living wage is to be defined by every subject of the Russian Federation according to incomes, traditions, etc. The general consumption pattern of the official living wage (minimum consumer goods basket) is as the following:

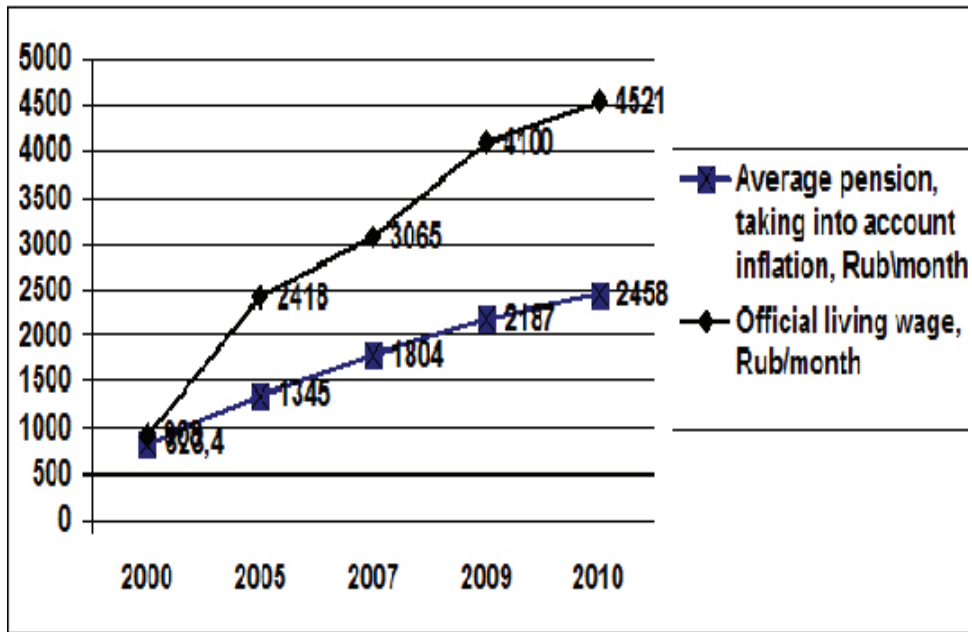
- Food – 45%;
- Goods – 20 %;
- Services – 35%.

That means that nearly 50% of it have to be spent on food.

Unfortunately, his fact confirms that Russian retirees living on the old age pension (24,1% of the population) are only able to survive, they cannot afford travelling, having hobbies, going to the theatre, stadiums, etc. which influences their buying behaviour and life style.

² 10 (ten) Russian roubles (Rub) are equal to 1 (one) Polski Zloty.

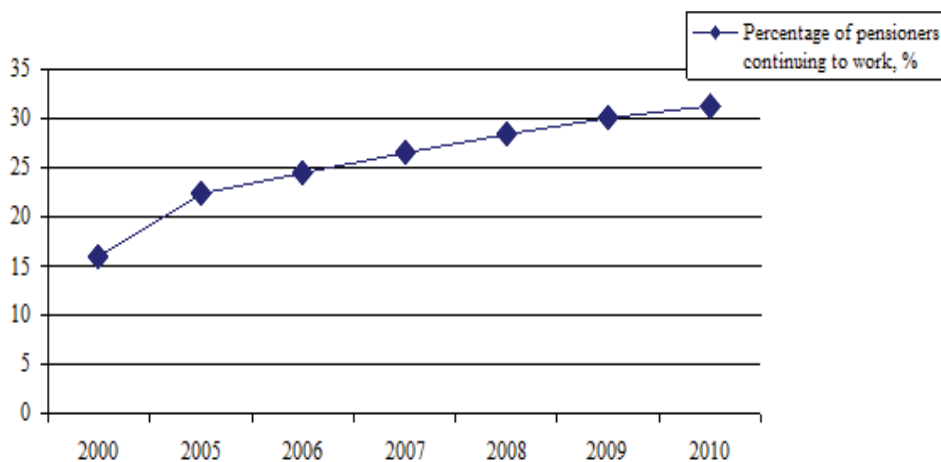
GRAPH 5 THE GAP BETWEEN THE AVERAGE PENSION (TAKING INTO ACCOUNT INFLATION) AND THE OFFICIAL LIVING WAGE

Source: <http://www.gks.ru>, official page of Russian Committee for Statistics.

That is why the number of retirees is still working. Graph 6 shows the percentage of working pensioners in the Russian Federation.

GRAPH 6 PERCENTAGE OF RUSSIAN PENSIONERS, CONTINUING TO WORK

Source: <http://www.gks.ru>, official page of Russian Committee for Statistics.

Distribution of working pensioners in different industries of the Russian economy presented at Table 2.

More than 50% of pensioners work in the same workplaces, more than 70% are employed in the state and municipal services.

The figures also reveal that the percentage of working pensioners depends on the level of education. The higher education level of the retirees, the higher share of working seniors, as it is shown in Table 3.

TABLE 2 DISTRIBUTION OF WORKING PENSIONERS IN DIFFERENT INDUSTRIES

	BRANCH OF NATIONAL ECONOMY	PERCENTAGE OF WORKING PENSIONERS
1.	Education	20,5
2.	Industry	19,5
3.	Health services	12,9
4.	Trade, services	11,8
5.	Transportation, communication	6,9
6.	Communal services	6,5
7.	Construction	6,0
8.	Science, culture	5,9
9.	State and municipal authorities	2,2
10.	Agriculture	2,1
11.	Finance	1,4
12.	Others	4,3

Source: Е. Дорофеева, *Социальное положение пенсионеров// Модернизация социальной структуры российского общества* / Отв. ред. З. Т. Голенкова. М.: Институт социологии РАН, 2008 – сс. 157-168.

For example, among retirees with higher education the share of seniors continuing to work is about 40%.

TABLE 3 EMPLOYMENT OF RETIREES IN ACCORDINATE OF EDUCATION LEVEL

	EDUCATIONAL LEVEL	SHARE OF WORKING SENIORS
1.	Higher education	39,0
2.	Technical college education	29,3
3.	Secondary education	26,1
4.	Less than secondary education	5,8

Source: Е. Дорофеева, *Социальное положение пенсионеров// Модернизация социальной структуры российского общества* / Отв. ред. З. Т. Голенкова. М.: Институт социологии РАН, 2008 – сс. 157-168.

The essential part of the retirees' income is a financial support from their relatives, children at the first rate. About 25% of pensioners receive a regular financial support from their children, grandchildren, relatives and friends (Дорофеева 2008). The support is really mutual one; more than 50% of pensioners financially support their children and grandchildren. This phenomenon is in the framework of the old Russian tradition of keeping strong internal family relations and traditions of mutual support, originated from countryside community life.

Another source of income for seniors is products which are grown near their dachas and countryside houses: vegetables, fruits, etc. More than 25% of seniors regard this type of income as an essential one.

Evaluating their situation the pensioners of Khabarovsk gave the following answers:

- "I live in prosperity" – 10%;
- "I am satisfied" – 32,9%;
- "I am only able to survive" – 50,1%;
- "I have no income to survive" – 3,9%;
- "I live in misery" – 3,2%.

The results of that research confirmed the conclusion concerning the plight of Russian pensioners.

Seniors buying behaviour and life style

Retirement is connected with the change of lifestyle and behaviour. Retired people can afford less than before retirement. Table 4 shows the structure of the monthly consumption of different households. The households presented below consist of pensioners, mixed households and household without pensioners.

TABLE 4 STRUCTURE OF HOUSEHOLDS' MONTHLY EXPENSES DEPENDING ON THE TYPE OF HOUSEHOLD, 2006

	HOUSEHOLDS, CONSISTING OF PENSIONERS ONLY		MIXED HOUSEHOLDS		HOUSEHOLDS WITHOUT PENSIONERS	
TOTAL HOUSEHOLD'S EXPENSES PER CAPITA	5277 Rub	100%	5881 Rub	100%	7541 Rub	100%
EXPENSES FOR FOOD PER CAPITA	2616 Rub	48%	1925 Rub	33%	2272 Rub	30%
Incl.						
MEAT, POULTRY, FISH	697 Rub	13%	426 Rub	7%	565 Rub	7,8%

ECONOMIC STATE AND BEHAVIOUR OF RUSSIAN SENIORS

VEGETABLES, FRUITS	369 Rub	7%	259 Rub	4,4%	246 Rub	4,3%
BREAD	210 Rub	4%	159 Rub	2,7%	153 Rub	2%
CAFÉ, RESTAURANTS	70 Rub	1,3%	260 Rub	4,4%	342 Rub	4,5%
EXPENSES FOR NON-FOOD PRODUCTS	2751 Rub	52,3%	2745 Rub	46,7%	5269 Rub	70%
Incl.						
HOME APPLIAN- CES, ELECTRONICS	366 Rub	6,9%	565 Rub	9,6%	1724 Rub	23%
CLOTHING	200 Rub	3,8%	401 Rub	6,8%	680 Rub	9%
HEALTH AND MEDICAL CARE	436 Rub	8,3%	270 Rub	4,6%	205 Rub	2,7%

Source: E. Дорофеева, *Социальное положение пенсионеров// Модернизация социальной структуры российского общества* / Отв. ред. З. Т. Голенкова. М.: Институт социологии РАН, 2008 – сс. 157-168.

The figures presented in Table 4 show the differences between the consumption behaviour of pensioners and other people. For instance, pensioners spend on home appliances and electronic devices almost four times less in comparison to families without retirees. They hardly ever go to the café and restaurants; spending on that five times less than families without retirees.

As for non-material values of Russian seniors, we may refer to the research conducted by Dr Galina Parakhonskaya, an associated professor of Tver State University, in 2002. In her article Dr Parakhonskaya presented the results of sociological research conducted in Tver, the center of the region located near Moscow and in the Tver region. Table 5. shows the values distribution among Russian seniors. It confirms the domination of the values connected with the family, since stability in the old age is linked to communication with relatives and support gained from the family. It also explains the big gap between the third and fourth rank in the ranking. Even friends are not so important to Russian seniors (less than 20%).

TABLE 5 DISTRIBUTION OF VALUES AMONG RUSSIAN SENIORS

	VALUES	PERCENTAGE OF SENIORS WHO SHARE THE VALUES, %
1.	Health	71,9
2.	Family, children	69,8
3.	Stability in the old age	67,4
4.	Peace in the country	22,9

5.	Friends	19,1
6.	Clear conscience	18,0

Source: Г. А. Парахонская, *Пожилой человек в семье. Социологические исследования*. Ежемесячный научный и общественно-политический журнал Российской Академии Наук – ISSN 0132-1625. 2002, № 6. – сс. 103-111.

Conclusions

Pensioners are the real losing party of the Russian society in the course of economic reforms in Russia. The gap between the official living wage and the level of pensions is increasing. The real income of non-working pensioners taking into account the inflation rate is going down. The existing level of pension allows pensioners only to survive. They have no chance to travel and develop. That is why the achieving the retirement age changes the behaviour and life style of seniors. The circle of interests and range of values becomes narrow and limited mostly to their own health and family. The real reform of pension system is needed to improve that situation.

Bibliography

Books:

- Дорофеева З. Е., *Социальное положение пенсионеров// Модернизация социальной структуры российского общества* / Отв. ред. З. Т. Голенкова. М.: Институт социологии РАН, 2008 – сс. 157-168.
- *Социальное самочувствие и положение пожилых людей в регионе* / под общ. ред. д-ра социол. наук, проф. Н. М. Байкова, д-ра психол. наук, проф. Л. В. Кашириной. Хабаровск: ДВАГС, 2012 – 186 с.

Articles:

- <http://www.gks.ru>, official page of Russian Committee for Statistics.
- Calculated according to the data of Russian Committee for Statistics.
- Pension system principles, [Online], available: http://www.pfrf.ru/ot_en/system/, 12.12.2012.
- Alexandrova L., *Pension system – the worst problem of Russian economy*, [Online], available at: <http://www.itar-tass.com/c39/370605.html>, 12.12.2012.
- Парахонская Г. А., *Пожилой человек в семье. Социологические исследования*. Ежемесячный научный и общественно-политический журнал Российской Академии Наук. ISSN 0132-1625. 2002, № 6 – сс. 103-111.
- The 2012 Ageing Report. Economic and budgetary projections for the 27 EU Member States (2010–2060)// *European Economy*, 2/2012.

MAŁGORZATA DYSARZ-LEWIŃSKA

WYDZIAŁ STUDIÓW STOSOWANYCH, WYŻSZA SZKOŁA GOSPODARKI

„Prawa Starości” – o społecznie zaangażowanym projekcie dyplomowym zrealizowanym w czerwcu 2012 r. w Instytucie Kulturoznawstwa WSG

Streszczenie: W Wyższej Szkole Gospodarki wykorzystujemy wiedzę i umiejętności, aby zwrócić uwagę mieszkańców naszego regionu na istotne problemy społeczne. Od kilku lat nasi studenci dowodzą swojej obywatelskiej aktywności, realizując kampanie społeczne i projekty zaangażowane. Na szczególną uwagę zasługuje projekt dyplomowy studentek kulturoznawstwa „Prawa Starości”, które przygotowały w ramach całorocznego przedmiotu, strategię komunikacyjną i zrealizowały jej założenia. Celem głównym projektu była aktywizacja solidaryzmu międzypokoleniowego oraz zmiana stereotypu człowieka starego. Autorki projektu podjęły się trudnego tematu m.in. dlatego, że ogłoszenie przez Komisję Europejską roku 2012 – Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej, sprzyja otwartej i szerokiej dyskusji na temat wizerunku ludzi starych w przekazie komunikacyjnym. Jacy są starzy ludzie? Jakie mają potrzeby? Jakie są nasze wzajemne, międzypokoleniowe relacje? Te pytania zadawano podczas realizacji projektu. Wszystkie elementy strategii komunikacyjnej: analiza otoczenia, ankietyzacja, przygotowanie programu, rozegrały się w przestrzeni publicznej. Wymagały one zaangażowania w prawdziwą pracę, zdobywania doświadczenia, zastosowania poznanych podczas zajęć wiadomości. Były dowodem na efektywność poznania bezpośredniego.

Wstęp

W Wyższej Szkole Gospodarki wykorzystujemy wiedzę i umiejętności, aby zwrócić uwagę mieszkańców naszego regionu na istotne problemy społeczne. Od kilku lat nasi studenci dowodzą swojej obywatelskiej aktywności, realizując kampanie społeczne i projekty zaangażowane. Na szczególną uwagę zasługuje projekt dyplomowy studentek kulturoznawstwa „Prawa Starości”, które przygotowały w ramach całorocznego przedmiotu, strategię komunikacyjną i zrealizowały jej założenia. Celem głównym projektu była aktywizacja solidaryzmu międzypokoleniowego oraz zmiana stereotypu człowieka starego. Autorki projektu podjęły się trudnego tematu m.in. dlatego, że ogłoszenie przez Komisję Europejską roku 2012 – Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej, sprzyja otwartej i szerokiej dyskusji na temat wizerunku ludzi starych w przekazie komunikacyjnym. Jacy są starzy ludzie? Jakie mają potrzeby? Jakie są nasze wzajemne, międzypokoleniowe relacje? Te pytania zadawano podczas realizacji projektu. Wszystkie elementy strategii komunikacyjnej: analiza otoczenia, ankietyzacja, przygotowanie programu, rozegrały się w przestrzeni publicznej. Wymagały one zaangażowania w prawdziwą pracę, zdobywania doświadczenia, zastosowania poznanych podczas zajęć wiadomości. Były dowodem na efektywność

poznania bezpośredniego. Pytania te stanowiły także punkt wyjścia dla opracowania problematyki badawczej na temat postrzegania osób starszych przez otoczenie i wzajemnych relacji międzypokoleniowych. W początkowej fazie tworzenia koncepcji przeprowadzono rozpoznanie liczby potencjalnych odbiorców oraz skierowanej do nich oferty. W materiałach wyjściowych skorzystano z danych Głównego Urzędu Statystycznego dla Bydgoszczy, sprawdzono ofertę instytucji publicznych i społecznych nt. możliwości spędzania w aktywny sposób czasu wolnego. Następnie przeprowadzono w domach opieki społecznej rozmowy z personelem i podopiecznymi tych placówek, na temat stereotypowego wizerunku starszego pokolenia.

Kolejną fazę budowy projektu stanowiła operacjonalizacja empiryczna problematyki. Oparto się na teorii ugruntowanej, opisanej w 1967 r. w książce *The Discovery of Grounded Theory*. Autorki nie przygotowały prekonceptualizowanej teorii. Oparły się na kolejnych interakcjach (wizyty w domu opieki społecznej, rozmowy, ankietyzacja, happening społeczny, dokumentacja fotograficzna). W miarę zbierania materiału badawczego, autorki mogły opisać i odnieść się do tego podejmowanego w projekcie tematu.

Praca nad projektem dyplomowym trzech studentek kierunku kulturoznawstwo WSG trwała przez cały rok akademicki 2011/2012. Jego finałem była realizacja cyklu wydarzeń odbywających się 1 i 2 czerwca 2012 r. w Akademickiej Przestrzeni Kulturalnej Wyższej Szkoły Gospodarki, Café Pianola i publicznych miejscach Bydgoszczy. Projekt łączył w sobie charakterystyczne dla tej metody pracy elementy dydaktyczne, m.in. takie jak: wyznaczanie celów, wybieranie sposobów ich realizacji, opracowanie harmonogramu i podziału zadań oraz kontrolę ich wykonania, z elementami społecznego zaangażowania w sprawy istotne dla solidaryzmu społecznego, który jest trwale obecny w misji WSG. Zgodnie z konstruktywistyczną teorią uczenia się, realizacja projektu rozpoczęła się od sformułowania problemu i jego szczegółowej analizy, która pozwoliła na sprecyzowanie oraz – w dalszej części – podjęcie działań zmierzających do jego rozwiązania wraz z ekspozycją własnych przemyśleń na temat aktualnej percepcji starości.

Trzy studentki WSG: Marta Rumińska, Aleksandra Grudzińska i Sonia Gołda przygotowały w ramach całorocznego przedmiotu, jakim jest projekt dyplomowy, strategię komunikacyjną, której celem głównym była aktywizacja solidaryzmu międzypokoleniowego oraz zmiana stereotypu człowieka starego. Jak pisały autorki we wstępie do swojej pracy: „[...] Projekt «Prawa Starości» ma na celu zwrócenie uwagi społeczeństwu na problem odrzucenia i marginalizacji osób starszych i pokazanie młodym ludziom oraz seniorom, że należy walczyć ze stereotypami dotyczącymi starości i młodości, ponieważ dotyczą one nas wszystkich. Powyższe kwestie stały się dla nas inspiracją do działania, stąd też takie, a nie inne formy aktywności w ramach projektu. W programie znaleźć można pokaz filmu *Pora umierać*, cykl wykładów, a także warsztaty taneczne i happening. Choć

te dwie ostatnie formy kojarzą się z zasady z ludźmi młodymi, w praktyce może w nich uczestniczyć każdy. W ramach inauguracji projektu odbędzie się «Publiczne wyznanie wieku», które ma skłonić mieszkańców Bydgoszczy do refleksji na temat braku otwartości w stosunku do ludzi starszych. Wiek nie powinien nas zawstyżać, wręcz przeciwnie – powinien napawać nas dumą [...]”.

Autorki projektu podjęły się trudnego tematu m.in. dlatego, że ogłoszenie przez Komisję Europejską roku 2012 – **Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej** – sprzyja otwartej i szerokiej dyskusji na temat wizerunku ludzi starych w przekazie komunikacyjnym. Jacy są starzy ludzie? Czy tacy, jak w reklamach kleju do protez i środków przeciwbólowych, czy może tacy, jakich spotykamy na zajęciach Uniwersytetu Trzeciego Wieku lub w domach opieki, które studentki – przygotowując projekt – również odwiedziły. A może tacy, jak ich opisuje Esther Villar w stanowiącym inspirację dla projektu *Maniście przeciwko kultowi młodości*. „Jesień życia stała się czymś z definicji negatywnym – kojarzy się głównie z nieczynnością zawodową, brakiem celu, brakiem radości życia, po prostu brakiem młodości. Nie musi tak być. Często nie widzimy, i nie chcemy widzieć tego, że seniorzy są tak samo sprawni psychicznie i fizycznie jak my – ludzie młodzi, pracujący, działający. Ignorujemy ich w nadziei, że przestaną być częścią naszej rzeczywistości – a przecież (paradoksalnie!) to my z dnia na dzień zbliżamy się nieubłaganie ku starości i ku byciu traktowanymi w taki sam, często bezlitosny sposób [...]”¹.

Starość nie musi być zła – dowodzą w swoim projekcie jego dwudziestokilkuletnie autorki. Jednak to, jaka jest i jaka będzie, zależy także od obecnych nastolatków czy studentów, od naszych wzajemnej relacji, od istoty przekazu komunikacyjnego i tego, co możemy starszym ludziom zaproponować. Udawanie, że coś nie istnieje, nie rozwiąże problemu, a także nie zagłuszy strachu młodych ludzi przed starością. „Starzejemy się – piszą młode absolwentki kulturoznawstwa – to fakt, a kremy z kolagenem i botoks niewiele zmieniają oraz nie powstrzymują upływu czasu. Może więc lepiej skoncentrować się na innych bodźcach?”

Studentki WSG, przygotowując swój dyplomowy projekt, wykonały rzetelną i zasługującą na szacunek pracę. Nie tylko zdobyły niezbędną wiedzę, ale także zastosowały ją do rozwiązania problemu, a znakomicie zrealizowany dwudniowy cykl wydarzeń promujących ideę solidarności międzypokoleniowej dowodzi, że naprawdę nauczyły się, jak przygotować i zrealizować kampanię komunikacyjną. Z prawdziwą przyjemnością, przekonana o wysokich walorach edukacyjnych i wychowawczych, proponuję lekturę *resumé* projektu dyplomowego „Prawa Starości”. W jego realizację wolontariacko zaangażowali się wykładowcy WSG, dr Marcin Kowalczyk, dr Maria Werner i dr Magdalena Wichrowska. Wymienieni nauczyciele akademicy z ogromnym zaangażowaniem przygotowali i przeprowadzili nie-

¹ E. Villar, *Maniście przeciwko kultowi młodości*, Agencja ADiT, Warszawa 2008, s. 13.

zwykle ciekawe wykłady nt. motywu starości w literaturze, sztuce i filmie. Projektowi patronował Ogólnopolski Program „Profilaktyka a Ty”.

W opracowanej strategii komunikacyjnej znalazły się m.in. takie elementy, jak: analiza otoczenia, harmonogram projektu, opis wydarzenia, analiza konkurencji oraz potencjalnych partnerów, analiza SWOT, dane statystyczne (prognozy) Głównego Urzędu Statystycznego, kwestionariusz i analiza pozyskanych danych, formułowanie celów i rezultatów oraz definiowanie grup docelowych. Przygotowując się do realizacji projektu, jego autorki przeanalizowały ofertę wszystkich działających w Bydgoszczy Uniwersytetów Trzeciego Wieku, klubów seniora, pracowni i stowarzyszeń, które oferują zajęcia na rzecz osób 60+. Zgodnie z istotą nauczania projektowego, osadziły problem w życiu codziennym. Oto wnioski.

Analiza otoczenia

Rok 2012 ogłoszony został Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej, co stanowi dobre podłoże dla dalszych działań w sferze aktywizacji osób starszych oraz zwrócenia uwagi społeczeństwa na problem wykluczenia tych osób z życia kulturalnego. Ważnym czynnikiem decydującym o aktualności tematu, są prognozy² Głównego Urzędu Statystycznego, według których w kolejnych latach wzrastać będzie liczba osób po 60. roku życia. Oznacza to, że już teraz powinniśmy szczególnie dbać o relacje pomiędzy pokoleniami. Tytuł projektu „Prawa Starości” podyktowany jest tym, że tak samo jak młodość, starość ma swoje prawa, które powinny być szanowane i respektowane przez osoby młode. Dla autorek projektu ważny jest nie tylko temat wykluczenia osób starszych, ale także coraz powszechniejszy kult młodości, który staje się sposobem przetrwania w społeczeństwie, zastępując relacje oparte na wzajemnym szacunku, zdjęciami wiecznie młodych i zdrowych, rugując wszystko, co ze starością związane, nie tylko z naszego języka, ale również mediów, kultury i codzienności.

Pracując nad projektem, autorki przygotowały ankietę adresowaną do osób po 60. roku życia, w której pytały m.in. o to, jaki jest stosunek młodych bydgoszczan do seniorów? Czy młodzi ludzie potrafią integrować się z osobami starszymi? Czy w mieście odbywają się wydarzenia kulturalne skierowane do seniorów? Czy seniorzy korzystają z komputera i Internetu? W jakich placówkach kulturalnych bywają najczęściej? Czy i gdzie spotykają się ze znajomymi? Z kwestionariusza mogliśmy dowiedzieć się również, jaka – zdaniem seniorów – aktywność fizyczna jest dla nich odpowiednia i czy uważają, że liczba imprez im dedykowanych jest w Bydgoszczy wystarczająca.

---

² Aneks nr 2 PUBL_0461_m._Bydgoszcz. Ludność według płci i funkcjonalnych grup wieku, stan w dniu 31 XII, kujawsko-pomorskie, m. Bydgoszcz. Aneks nr 1 PUBL_0403_bydgoski. Ludność według płci i funkcjonalnych grup wieku, stan w dniu 31 XII, kujawsko-pomorskie, bydgoski.

W pracy projektowej wymagane jest nie tylko zaangażowanie, ale także umiejętność krytycznego myślenia. Konieczne jest zatem przygotowanie dla swojego przedsięwzięcia analizy SWOT. Autorki szansa na powodzenie projektu upatrywały m.in. w tym, że: panuje nisza rynkowa w sferze podobnych wydarzeń organizowanych w regionie, założenia projektu wpisują się w postanowienia Komisji Europejskiej; projekt gwarantuje wysoki poziom atrakcyjności ze względu na rozbudowaną bazę programową: wykłady, warsztaty taneczne, pokazy filmowe, wystawy itp.; propaguje prospołeczną inicjatywę – ideę integracji społecznej w środowisku lokalnym.

Ponadto projekt daje możliwość rozwoju sektora naukowego wśród studentów, dzięki możliwości przeprowadzenia badań podczas realizacji przedsięwzięcia, zapewnia bezpłatne korzystanie z bazy WSG, a także pozwala na zdobycie studentom doświadczenia w organizowaniu imprez kulturalnych (wolontariat).

Autorki projektu zidentyfikowały również zagrożenia, które mogły przeszkodzić prawidłowej realizacji projektu. Za najistotniejsze uznały: małe zainteresowanie ze strony odbiorców; błędy we wdrażaniu strategii; trudności w pozyskiwaniu funduszy; wycofanie się partnerów. Trudne mogło być także przełamanie obowiązujących trendów; konkurencyjne wydarzenie kulturalne w mieście odbywające się w tym samym czasie; awarie (np. przerwa w dostawie prądu, awaria sprzętu); brak współpracy ze strony innych uczelni (brak pozwolenia na rozwieszenie plakatów na innych uczelniach; brak chęci uczestnictwa w wydarzeniu studentów innych uczelni bydgoskich).

Zdolność przewidywania w projekcie jest istotna. Pozwala bowiem na podejmowanie działań prewencyjnych oraz, jeśli będzie to konieczne – naprawczych. Poszczególne zadania, jak i cała taktyka wykonawcza zawsze jednak podporządkowana jest celom strategicznym, które zostały przez autorki projektu sformułowane w sposób opisany poniżej.

Formułowanie celów i kierunków działania. Cele ogólne i szczegółowe

W omawianym projekcie podjęto się także określenia celów, zarówno tych mających wymiar ogólny, jak i bardziej szczegółowych oraz wyznaczono kierunki działań. Wśród nich najważniejsze znaczenie miały:

- zmiana mentalności ludzkiej, stereotypu stylu życia osób starszych, które nie powinny się izolować i zamykać we własnych ściśle określonych przestrzeniach, a wręcz przeciwnie – dążyć do aktywizacji i poszerzania horyzontów;
- zaangażowanie w działanie projektowe osób starszych, które czynnie uczestniczą w ramach klubów seniora i Uniwersytetów Trzeciego Wieku, poprzez pomoc w organizacji zaplanowanych działań w ramach projektu;
- zachęcenie do udziału w zaplanowanych wydarzeniach w ramach projektu innych członków wybranego segmentu docelowego, którzy nie wykazują się większą

- aktywnością kulturalną i obywatelską (np. osoby samotne, przebywające w domach pomocy społecznej, opieki, czy domach seniora) poprzez udział w wernisażu, warsztatach, wykładach, oraz happeningu;
- zachęcenie do udziału również osób młodych (studentów), które poprzez uczestnictwo w planowanych wydarzeniach mogą zmienić swe postrzeganie osób starszych i ich stylu życia;
  - chęć zmiany sposobu myślenia publiczności przypadkowej (*incidental audience*) podczas happeningu, który ma na celu zwrócenia uwagi na problem wykluczenia osób starszych ze społeczeństwa;
  - podjęcie próby zwrócenia uwagi na stereotyp kultu wiecznej młodości w przekazie komunikacyjnym;
  - podjęcie działań z zakresu public affairs – próba zwrócenia uwagi władz miasta na problem braku stałej oferty kulturalnej skierowanej do osób po 60. roku życia;
  - zaproszenie członków Obywatelskiej Rady Kultury oraz przedstawicieli władz miasta i placówek kulturalnych do udziału w planowanych wydarzeniach;
  - pojawienie się informacji na ten temat w mediach lokalnych oraz na portalach społecznościowych;
  - integracja młodzieży akademickiej z osobami starszymi, dążenie do swoistej kooperacji i współpracy między tymi segmentami. Przełamanie barier pokoleniowych, „wzajemne otwarcie” na siebie.

Element integracji osób starszych z młodymi obecny był nie tylko podczas realizacji projektu, ale także w czasie wielomiesięcznych przygotowań. Jednym z jej efektów była zgoda udzielona przez bydgoszczankę, Panią Sewerynę Buczkowską na wykorzystanie jej wizerunku podczas kampanii. Dzięki temu projekt zyskał dodatkowy walor autentyczności, a kampania mądrą i piękną, nieskażoną botoksem i operacjami plastycznymi, ponad siedemdziesięcioletnią ambasadorkę.

W działaniach projektowych, szczególnie tych komunikacyjnych, ważny jest nie tylko komunikat strategiczny i sposób jego dystrybucji. Przede wszystkim należy precyzyjnie określić odbiorcę naszego przekazu i podjętych dla jego upowszechnienia, działań. W projekcie dyplomowym „Prawa Starości” grupy docelowe zostały wybrane ze względu na następujące kryteria: wiek, zainteresowania czy sposób spędzania wolnego czasu. Opinię publiczną potraktowano sumarycznie. Kto zatem znalazł się w polu zainteresowań? Przede wszystkim seniorzy. Przy wyborze tej grupy docelowej projektodawcy kierowali się głównie wiekiem jej członków (60+), czyli emeryci renciści oraz ich potencjalnym zainteresowaniem tematem, który dotyczy ich bezpośrednio. Członkowie tej grupy docelowej przynależą głównie do modeli kultury masowej (standardowy oraz populistyczny model kultury) oraz w niewielkim stopniu modeli kultury dominującej (np. modelu kultury elitarnej). Przedstawiciele grupy docelowej mają wiele wolnego czasu i ze względu na ubogą ofertę kulturalną miasta, nie mają wielu możliwości spędzenia tego czasu na wydarzeniach kulturalnych skierowanych do nich. Osoby starsze widywane są

już we wczesnych godzinach porannych na ulicach miasta (stąd wybór godziny rozpoczęcia przedsięwzięcia).

W Bydgoszczy zostało zrealizowanych kilka projektów w zakresie kultury skierowanych do osób po 60. roku życia; „60+kultura” czy „Przemarsz kapeluszy”. Były to jednak wydarzenia jednorazowe. Alternatywą dla spędzania czasu przez osoby starsze stały się tzw. Uniwersytety Trzeciego Wieku, gdzie osoby te mogą rozwijać swoje pasje oraz zainteresowania, a także zdobywać wiedzę i umiejętności z wielu dziedzin, takich jak informatyka czy języki obce.

Ważnym miejscem w życiu wielu osób starszych stają się kluby seniora. W Bydgoszczy jest ich kilka, lecz ich oferta jest uboga i niezbyt zróżnicowana tematycznie: kluby książki, zespoły wokalne czy zajęcia z gimnastyki. To w zasadzie wszystko, na co można w liczyć w takim klubie. Członkowie tej grupy docelowej mają niewielką siłę nabywczą, często otrzymują niewysokie renty lub emerytury, co również uniemożliwia im korzystanie z usług kulturalnych, które są dla nich często za drogie (bilety do opery czy teatru).

Wybrana grupa docelowa stanowi dobre źródło potencjalnych odbiorców przedsięwzięcia ze względu na wymienione i opisane powyżej czynniki ekonomiczne i społeczne. Kto jeszcze stał się odbiorcą docelowym projektu dyplomowego? Również studenci. Dlaczego mieliby się zainteresować czymś tak odległym jak starość? W uzasadnieniu swojego wyboru autorki napisały: „To grupa docelowa, której członkowie często przynależą do alternatywnych modeli kultury, np. intelektualnych «modnych» subkultur (ruchy społeczne, ruchy feministyczne i pokojowe), oraz subkultur artystyczno-twórczych lub ugrupowań alternatywnych (ze względu na swe zainteresowanie sztuką). Każdy z nas ma do czynienia z osobami starszymi, są nimi np. nasi bliscy i sąsiedzi. Ważne jest, by zwrócić uwagę młodych ludzi na problem wyobcowania osób starszych i uświadomić im, iż starość jest nieuchronnym etapem ludzkiego życia i dotyczy wszystkich. Ponadto działania projektowe zmierzają ku przełamaniu obowiązujących trendów, kierujących się dążeniem do perfekcji i wiecznej młodości”. Istotny jest także walor edukacyjny, którym opatrzone jest przedsięwzięcie, mający na celu zwiększenie wiedzy studentów (głównie kierunków humanistycznych) w obszarze kultury i sztuki poprzez uczestnictwo w wykładach i prelekcjach, w których motywem przewodnim jest starość. Dla studentów socjologii istotne mogą być przede wszystkim dane statystyczne dotyczące np. aspektu demograficznego (przyrost osób po 60. roku życia), medycznego (koszty zakupu leków i sprzętu medycznego), kulturalnego (społeczne czynniki uczestnictwa w kulturze), ekonomicznego (budżet, wydatki, oszczędności). Ważna jest także sfera relacji między osobami starszymi i młodymi, ich wzajemny stosunek – czy młodzież potrafi asymilować się z seniorami i czy seniorzy są zdolni do integracji z „młodymi”? Źródłem refleksji socjologicznej może być także to, w jaki sposób przejście na emeryturę wpływa na życie seniora – czy potrafi on umiejętnie zagospodarować wolny czas, czy też traci chęć do wszelkiej aktywności.

Kulturoznawcę może zainteresować kwestia uczestnictwa osób powyżej 60. roku życia w wydarzeniach kulturalnych, czynniki wpływające na brak tego uczestnictwa. Ważna dla kulturoznawców może być kwestia rozwoju intelektualnego, a także uczestnictwo seniorów w zajęciach organizowanych przez Uniwersytety Trzeciego Wieku. Wielu seniorów dopiero w wieku emerytalnym ma odpowiednią ilość czasu wolnego, aby rozwijać swoje pasje, a także dokształcać się w rozmaitych dziedzinach (języki obce, obsługa komputera, warsztaty artystyczne itp.). Istotna jest także pozycja osób starszych w różnych społeczeństwach i okresach historycznych, utrata autorytetu starszości na rzecz kultu młodości. Dla studentów kierunku nauki o rodzinie ciekawe mogą być relacje pomiędzy seniorem a jego rodziną. Wykluczenie i wyparcie, a także marginalizowanie jego pozycji w rodzinie, a co za tym idzie, coraz większa rola domów opieki. Problem starości może być interesujący również dla studentów kierunków ścisłych, ponieważ coraz większą rolę odgrywa nauka i nowoczesne technologie, a w związku z tym trudności w przystosowaniu się osób starszych do realiów postnowoczesnego świata.

Podsumowanie

Projekty społecznie zaangażowane, a takim niewątpliwie jest wyżej opisany, nadal stanowią nowatorską formę edukacji. Inspirują postawę twórczą, aktywną i otwartą. Wymagają wiedzy na temat istoty projektowego zagadnienia i samej formy projektu, stanowią wyzwanie zarówno dla studentów, jak i dla opiekuna czy prowadzącego zajęcia. Najważniejsze, aby podejmowane zagadnienie angażowało wszystkich uczestników zespołu projektowego i było osadzone w kontekście zaczerpniętym z rzeczywistości. W Europejskim Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej trudno o lepszy powód do zaangażowania się w słuszną sprawę i o lepszy, rzeczywisty kontekst.

Cała strategia komunikacyjna wraz dokumentacją zdjęciową dostępna jest na stronie Pracowni PRiM, www.prim.byd.pl.

Literatura

Druki zwarte:

- E. Villar, *Manifest przeciwko kultowi młodości*, Agencja ADiT, Warszawa 2008.

AFILIACJE

DR. HAB. CZESŁAW MAJ, PROF. UMCS

Opis: doktor habilitowany nauk humanistycznych, zatrudniony na stanowisku adiunkta (Wydział Politologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie); dyscyplina naukowa: nauka o polityce, specjalność naukowa: stosunki międzynarodowe, teoria polityki.

Zainteresowania badawcze: teoria polityki, teoria stosunków międzynarodowych, międzynarodowe stosunki polityczne, historia dyplomacji, socjologia stosunków międzynarodowych oraz instrumenty kształtowania międzynarodowej opinii publicznej.

Dorobek naukowy: ponad 50 publikacji, w tym m.in. 1 monografia (*Wartości polityczne w stosunkach międzynarodowych*, Lublin 1992), 2 publikacje pod redakcją oraz liczne artykuły naukowe. Członek Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych.

DR. HAB. MAŁGORZATA KOWALCZYK-JAMNICKA, PROF. UMK

Opis: doktor habilitowany, profesor nadzwyczajny, zatrudniona na Wydziale Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Zainteresowania badawcze: pedagogika resocjalizacyjna, penitencjarna, a ponadto problematyka dotycząca patologii społecznych, kryminologii i wiktymologii oraz sekty i subkultury dewiacyjne.

Dorobek naukowy: kilkadziesiąt publikacji, w tym m.in. monografie związane z obszarem prowadzonych badań.

PROF. DR HAB. ALEXANDER KOZLOV

Opis: doktor nauk ekonomicznych, profesor, rektor Wydziału „Gospodarka Światowa i Regionalna” Państwowej Politechniki w Sankt Petersburgu. Dyscyplina naukowa: ekonomia przedsiębiorstwa, zarządzanie zasobami ludzkimi, zarządzanie międzykulturowe.

Zainteresowania badawcze: zarządzanie zasobami ludzkimi, zarządzanie międzykulturowe.

Dorobek naukowy: 130 publikacji, w tym m.in. 7 monografii, 10 zeszytów z dziedziny ekonomii przedsiębiorstwa, zarządzanie strategiczne, zarządzanie zasobami ludzkimi, zarządzanie międzykulturowe.

Dodatkowe osiągnięcia: członek Międzynarodowej Akademii Inżynierii Produkcyjnej i Praktyki; członek rady naukowej przyznającej stopnie doktorskie Państwowej Politechniki w Sankt Petersburgu; członek rady naukowej przyznającej stopnie doktorskie Uniwersytetu Handlu i Gospodarki w Sankt Petersburgu; członek naukowej komisji dorocznej konferencji „Przedsiębiorstwo przyszłości”, zorganizowanej przez Politechnikę Poznańską, ekspert Państwowej Komisji Akredytacyjnej

Szkolnictwa Wyższego, uczestniczący w Prezydenckim Programie Szkoleniowym.

DR MARZENA SOBCZAK-MICHAŁOWSKA, PROF. WSG

Opis: doktor nauk humanistycznych, zatrudniona na stanowisku adiunkta (Wydział Społeczno-Ekonomiczny WSG w Bydgoszczy); dyscyplina naukowa: socjologia, pedagogika społeczna; specjalność naukowa: socjologia biedy, praca socjalna, polityka społeczna.

Zainteresowania badawcze: praca socjalna, socjologia rodziny.

Dorobek naukowy: autor książek, współautor ponad 20 prac zbiorowych, licznych recenzji oraz opracowań, analiz i prac badawczych o tematyce społeczno-ekonomicznej i edukacyjnej w państwach Europy Środkowej.

Dodatkowe osiągnięcia: członek Polskiego Towarzystwa Socjologicznego; laureat wielu wyróżnień władz uczelnianych oraz podziękowań władz regionalnych; członek Komitetu Redakcyjnego serii wydawniczej „Społeczeństwo – Gospodarka – Kultura” (od 2006 r.); członek Rady Naukowej kwartalnika „Kultura i Edukacja” (od września 2009 r.); członek Rady Naukowej czasopisma „Heteroglossia” (od 2011 r.); promotor ponad 200 prac dyplomowych (licencjackich oraz magisterskich i podyplomowych).

DR MICHAŁ CICHORACKI

Opis: doktor nauk humanistycznych; zatrudniony na stanowisku adiunkta (Wydział Administracji i Nauk Społecznych UKW w Bydgoszczy; Wydział Studiów Stosowanych WSG w Bydgoszczy); dyscyplina naukowa: socjologia; specjalność naukowa: socjologia gospodarki, socjologia globalizacji.

Zainteresowania badawcze: analiza różnorodnych aspektów teoretycznych związanych z socjologią gospodarki oraz socjologią globalizacji.

Dorobek naukowy: kilkanaście artykułów poświęconych zagadnieniom bezpośrednio związanym z zainteresowaniami badawczymi oraz filozoficznymi aspektami socjologii gospodarki.

Dodatkowe osiągnięcia: wiceprzewodniczący Rady Programowej TVP SA Oddział w Bydgoszczy.

DR MIKOŁAJ GĘBKA

Opis: socjolog (zainteresowania: socjologia rodziny, mikrosocjologia), studia magisterskie i doktoranckie w Instytucie Socjologii UAM w Poznaniu, absolwent Podyplomowego Studium Rodziny WT UAM, adiunkt w Instytucie Nauk Społecznych Wyższej Szkoły Gospodarki.

Zainteresowania badawcze: socjologia rodziny, mikrosocjologia.

Dorobek naukowy: autor kilkunastu artykułów.

DR KAROLINA MARCHLEWSKA-PATYK

Opis: politolog (specjalność integracja europejska), doktor nauk humanistycznych z zakresu nauki o polityce. Dyrektor Punktów Informacyjnych Komisji Europejskiej Europe Direct – Bydgoszcz i Inowrocław oraz Centrum Europejskiego im. Roberta Schumana przy Wyższej Szkole Gospodarki. Naukowo związana z Wyższą Szkołą Gospodarki, członkini Team Europe Polska.

Zainteresowania badawcze: integracja europejska, europejska polityka społeczna i welfare state, rynki pracy w UE, polityka flexicurity i przedsiębiorczość w UE.

Dorobek naukowy: ok. 40 publikacji, w tym 11 druków zwartych (prace pod redakcją naukową) poświęconych polityce regionalnej i socjalnemu wymiarowi Unii Europejskiej.

DR ELŻBIETA TWARDOWSKA

Opis: doktor nauk ekonomicznych, zatrudniona na stanowisku adiunkta w Katedrze Inwestycji i Nieruchomości na Wydziale Ekonomiczno-Socjologicznym Uniwersytetu Łódzkiego; dyscyplina naukowa: gospodarka mieszkaniowa, specjalność naukowa: ekonomika nieruchomości, polityka mieszkaniowa, rynek mieszkaniowy.

Zainteresowania badawcze: rynek mieszkaniowy, rynek pracy, programy unijne. Dorobek naukowy: 4 publikacje pod redakcją, liczne artykuły naukowe poświęcone gospodarce nieruchomościami, polityce mieszkaniowej, konkurencyjności przedsiębiorstw, rynkowi pracy.

Dodatkowe osiągnięcia: członek Polskiego Towarzystwa Naukowego, członek Zarządu Stowarzyszenia Absolwentów Ekonomiczno-Socjologicznego Ośrodka Akademickiego Uniwersytetu Łódzkiego.

Odznaczenia, nagrody: Odznaka Przewodniczącego Rady Miejskiej w Łodzi „Za Zasługi dla Miasta Łodzi” za działalność na rzecz Miasta godną szczególnego uznania.

MGR MAŁGORZATA DYSARZ-LEWIŃSKA

Opis: kierowniczka Pracowni Public Relations i Marketingu w Instytucie Nauk Społecznych Wyższej Szkoły Gospodarki. Z wykształcenia i zawodu wykonywanego przez kilkanaście lat – dziennikarka.

Dodatkowe osiągnięcia: koordynatorka i współautorka kampanii społecznych finansowanych z funduszy przedakcesyjnych i strukturalnych. Nauczycielka akademicka, promotorka prac dyplomowych i podyplomowych z zakresu PR. Od 6 lat wraz ze studentami WSG tworzy i nadzoruje przebieg projektów społecznie zaangażowanych. Zwolenniczka działań obywatelskich. Członkini Polskiego Stowarzyszenia Public Relations i Amnesty International.

MGR MACIEJ SMOLAREK

Opis: absolwent Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu na kierunku zarządzanie i marketing. Obecnie pracownik Wydziału Rynku Pracy Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Toruniu. Prezes Fundacji Alma. Współpracownik Centrum Europejskiego im. Roberta Schumana działającego przy Wyższej Szkole Gospodarki i Europe Direct w Bydgoszczy.

Zainteresowania badawcze: marketing terytorialny, polityka rynku pracy, fundusze strukturalne UE w kontekście rozwoju regionalnego Polski, zarządzanie jednostkami samorządu terytorialnego.

Dorobek naukowy: 1 artykuł poświęcony tematyce flexicurity.

PUNKTY INFORMACYJNE KOMISJI EUROPEJSKIEJ EUROPE DIRECT W POLSCE

Dążąc do ujednolicenia swoich kanałów informacyjnych, w roku 2005 Komisja Europejska powołała do życia sieć punktów o nazwie EUROPE DIRECT, których głównym zadaniem jest udzielanie informacji i porad związanych z funkcjonowaniem Unii Europejskiej. W roku 2009 sieć ta została rozszerzona o nowe punkty, których obecnie w Unii Europejskiej jest ok. 500, zaś w Polsce 22.

Punkty Informacyjne Komisji Europejskiej Europe Direct to ośrodki, które odwiedzać można osobiście lub kontaktować się za pośrednictwem telefonu czy poczty elektronicznej. Ponadto oferują one:

- bezpłatne publikacje, broszury informacyjne i przewodniki;
- bezpłatne połączenie z centrum Europe Direct pod numerem **00 800 67891011**;
- odpowiedzi na pytania dotyczące kwestii europejskich;
- komputery z dostępem do serwisu Europa – portalu internetowego UE;
- mechanizm informacji zwrotnej, umożliwiający obywatelom poinformowanie Brukseli o ich problemach, wątpliwościach i uwagach na dowolny temat związany z działalnością UE i jej wpływem na życie obywateli;
- aktywne działania informacyjne skierowane do społeczności lokalnych.

NAZWA	MIASTO	Kod	Ulica	NR	NR	TELE-FON	FAX	E-MAIL	WWW
PUNKT INFORMACYJNY EUROPE DIRECT BIAŁYSTOK	Białystok	15-889	Brukowa	28	8	85 744 24 43	85 653 77 53	europe-direct@bialystok.bia.pl	www.europe-direct.bialystok.pl
PUNKT INFORMACYJNY EUROPE DIRECT - KSIĄŻNICA BESKIDZKA	Bielsko-Biała	43-300	Słowackiego	17a		33 812 35 20	33 812 35 20	europe_direct@bielsko.biala.pl	http://www.europe-direct.bielsko.pl
PUNKT INFORMACYJNY EUROPE DIRECT - BYDGOSZCZ	Bydgoszcz	85-229	Garbary	2		52 567 00 60 /61, wew. 30/31	52 567 00 69	europe_direct@bydgoszcz.byd.pl	http://www.ed.byd.pl
PUNKT INFORMACYJNY EUROPE DIRECT - GDAŃSK	Gdańsk	80-252	Jaškowa Dolina	7		58 717 56 26; 58 344 41 11	58 717 56 26 wew. 28	europe-directg-dansk@morena.org.pl	http://www.edg.morena.org.pl

PUNKT INFORMACYJNY EUROPE DIRECT - GORZÓW WIELKOPOLSKI	Gorzów Wielkopolski	66-400	Łokietka	22	pok. 105	95 739 03 72	95 739 03 75	europe-direct-gorzow@lubuskie.pl	www.europe-direct.lubuskie.pl
PUNKT INFORMACYJNY EUROPE DIRECT - INOWROCŁAW	Inowrocław	88-100	Poznańska	43	45	52 567 00 90 wew. 406	52 567 00 90 wew. 406	europe_direct_inowroclaw@byd.pl	http://www.edino.byd.pl
PUNKT INFORMACYJNY EUROPE DIRECT - KATOWICE	Katowice	40-049	Kościuszki	6		32 209 17 01 wew. 22	32 209 16 90	europe-direct@europe-direct.katowice.pl	www.europe-direct.katowice.pl
PUNKT INFORMACYJNY EUROPE DIRECT - KOŁOBRZEG	Kołobrzeg	78-100	Ratuszowa	13	pok. 214-215	94 355 15 33	94 355 15 83	europe-direct.kolobrzeg@europe-direct.kolobrzeg.eu	www.europe-direct.kolobrzeg.eu
PUNKT INFORMACYJNY EUROPE DIRECT - KRAKÓW	Kraków	31-155	Warszawska	24		12 628 26 81	12 632 47 95	europe-direct-krakow@transfer.edu.pl	www.europe-direct-krakow.pl
PUNKT INFORMACYJNY EUROPE DIRECT - LEGNICA	Legnica	59-220	Macieja Rataja	32		76 862 07 27	76 862 43 22	biuro@europe-direct-legnica.pl	www.europe-direct-legnica.pl
PUNKT INFORMACYJNY EUROPE DIRECT - LUBLIN	Lublin	20-029	Marii Skłodowskiej-Curie	3		81 534 61 91/92	81 534 61 92	europe-direct@europe-direct.lublin.pl	www.europe-direct.lublin.pl
PUNKT INFORMACYJNY EUROPE DIRECT - OLECKO	Olecko	19-400	Kolejowa	31	2	87 520 10 60	87 520 10 60	europe_direct_olecko@wmirol.org.pl	www.europe-direct.olecko.pl
PUNKT INFORMACYJNY EUROPE DIRECT - WARMIA I MAZURY	Olsztyn	10-410	Lubelska	43a	112	89 535 48 43	89 535 48 43	europe_direct@olsztyn.wmirol.org.pl	www.europe-direct.olsztyn.pl
PUNKT INFORMACYJNY EUROPE DIRECT - OPOLE	Opole	45-716	Spychalskiego	1a		77 403 36 41	77 403 36 09	europe-direct.opole@ocrg.opolskie.pl	www.europe-direct.ocrg.opolskie.pl

PUNKT INFORMACYJNY EUROPE DIRECT - OSTROŁĘKA	Ostrołęka	07-410	Kołobrzaska	15	13B	784-246-730	29 760 30 45	eud@europa-direct.ostroleka.pl lub europa-direct.ostroleka@arrmpw.org.pl	http://europa-direct.ostroleka.pl lub www.arrmpw.org.pl
PUNKT INFORMACYJNY EUROPE DIRECT - POŁUDNIOWA WIELKOPOLSKA	Ostrów Wielkopolski	63-400	Budowlanych	5		62 736 10 27	62 736 10 27	europa-direct.ostrow@ctiw.pl	www.europa-direct.ostrow.ctiw.pl
PUNKT INFORMACYJNY EUROPE DIRECT - PIOTRKÓW TRYBULASKI	Piotrków Trybunalski	97-300	Dąbrowskiego	20		44 649 76 62	44 647 12 53	ed@piotrkow.info.pl	http://piotrkow.info.pl
PUNKT INFORMACYJNY EUROPE DIRECT - POZNAŃ	Poznań	61-874	Al. Niepodległości	2		61 853 71 32	61 852 13 16	europa-direct.poznan@irpoznan.com.pl	http://www.europa-direct.poznan.pl
PUNKT INFORMACYJNY EUROPE DIRECT - PRZEMYŚL	Przemyśl	37-700	Pl. Dominikański	3	pok. 66	16 678 50 54 wew. 266	16 678 27 60	europa-direct@powiat.przemysl.pl	www.europa-direct.powiat.przemysl.pl
PUNKT INFORMACYJNY EUROPE DIRECT - WARSZAWA	Warszawa	00-552	Plac Konstytucji	4		22 331 70 20	22 331 70 21	europa-direct@um.warszawa.pl	http://europedirect.um.warszawa.pl
PUNKT INFORMACYJNY EUROPE DIRECT - ZAMOŚĆ	Zamość	22-400	Akademicka	4		84 677 67 76	84 677 67 15	europa_direct@zamosc.pl	http://europedirect-zamosc.wszia.edu.pl
PUNKT INFORMACYJNY EUROPE DIRECT - ZIELONA GÓRA	Zielona Góra	65-057	Podgórna	7		68 45 65 236	68 45 65 408	europa-direct-zielonagora@lubuskie.pl	www.europa-direct.lubuskie.pl